

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKIFLARININ
SOSYAL VE EKONOMİK YÖNLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE YILDIZ

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKIFLARININ
SOSYAL VE EKONOMİK YÖNLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

EMİNE YILDIZ

Danışman: Prof. Dr. AHMET TABAKOĞLU

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS
öğrencisi EMİNE YILDIZ'ın PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKIFLARININ
SOSYAL VE EKONOMİK YÖNLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
13.12.2016 tarih ve 2016-42/15 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu
ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 21/12/2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

			İmzası
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. AHMET TABAKOĞLU	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. TİĞİNÇE OKTAR	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. HAMDİ GENÇ	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı: Emine Yıldız

Anabilim Dalı: İktisat

Programı: İktisat Tarihi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans – Aralık 2016

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Pertevniyal Valide Sultan, Vakıf, Vakfiye

ÖZET

PERTEVİNİYAL VALİDE SULTAN VAKIFLARININ SOSYAL VE EKONOMİK YÖNLERİ

Vakıflar halkın birliğini ve Osmanlı toplumunun gücünü yansıtan muazzam bir yapıya sahip kurumlar olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik gücüne pozitif yönde katkı sağlayan aynı zamanda Osmanlı mali sistemi içerisinde önemli bir konumu bulunan kurumsal bir kimliğe sahip vakıflar sayesinde toplumun yararına olan işlemler yürütülmüştür. Valide Sultanlar, kamu hizmetlerinin büyük bir kısmının insanlara ulaştırılmasına katkı sağlayan vakıfların kurucuları arasında yer almışlardır. Vakıf kurucusu Valide Sultanlar içerisinde Pertevniyal Valide Sultan, 19. y.y. sonlarında vakıf eserlerinin ihtişamı ve fazlalığı, halkın sosyal refahını sağlayacak konulara olan hassasiyeti ile dikkat çekmişti. Bu çalışmada Pertevniyal Valide Sultan'ın vakfiyelerinden yola çıkılarak vakıf eserleri ışığında sosyal ve ekonomik yönlerini ortaya koymaya amaçlanmaktadır. Vakıflar kendi aracılıkları ile oluşturulan ve yönetilen kurumların iktisadi özellikleri, kamu yararına uygulanan politikalar, kuruldukları çevrede oluşturdukları etkiler ile sosyal ve ekonomik fonksiyonlarını göstermişlerdir. Bu bağlamda vakıf kurumundan bahsedilerek Pertevniyal Valide Sultan'ın vakfiyeleri ve vakıf eserleri vakıf defterlerinde yer alan bilgiler göstergesinde incelenmiştir. Vakıf defterlerinden elde edilen bilgiler ışığında Pertevniyal Valide Sultan'ın sahip olduğu kaynakların miktarı ve yürütülen faaliyetleri hakkında tespitler yapılmıştır. Vakıf kayıtlarının kronolojik olarak incelenmesi aralarındaki farklılıkların veya benzerliklerin saptanmasını sağlamıştır. Vakıf hizmetlerinin bayındırlık, mali, mimari, hayırseverlik gibi hedef ve faaliyetlerinin tamamı bir bütün olarak ele alındığında Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yaşamı hakkında çok önemli bilgiler verdiğini göstermek amaçlanmaktadır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Emine Yildiz

Field: Economics

Programme: Economic History

Supervisor: Professor Ahmet Tabakoglu

Degree Awarded and Date: Master – December 2016

Key Words: Ottoman, Pertevniyal Valide Sultan, Waqf, Charter

ABSTRACT

SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF PERTEVNIYAL SULTANA WAQFS

Waqfs were the institutions with a tremendous structure that reflects the unity of the people and the power of the Ottoman community. Through the waqfs which contributed positively to the social and economic power of the Ottoman State and which had an important position within the Ottoman financial system, helpful works were carried out for the society. sultanas were among the founders of these waqfs contributing to the delivery of a large part of public services to people. Among them, Pertevniyal Sultana took attention to the magnificence and the amount of works of her waqfs and her sensitivity to the issues about social welfare of the society at the end of the 19th century. In this study, it has been aimed to reveal social and economic aspects of the Pertevniyal Sultana Waqfs on the basis of charters and the works of her waqfs. Waqfs have showed their social and economic functions by way of how effected the environment they established in, the economic feature and the policies for public benefit of the institutions constituted and run by them. In this context, charters and the works of the waqfs have been examined in accordance with the information contained in the waqf boks. And also general information about waqfs have been given in the study. In the light of the information obtained from these books, determinations were made about the amount of resources owned by Pertevniyal Sultana and the services carried out by her waqfs. The chronological examination of the waqf records provided to identify differences or similarities between them. In the study, it is also aimed to show that when all the services and activities of the waqfs such as public works, finance, architecture, philanthropy are taken as a whole, they give very important information about the social and economic life of the Ottoman State.

TEŞEKKÜR

“Pertevniyal Valide Sultan Vakflarının Sosyal Ve Ekonomik Yönleri” adlı tez çalışmam esnasında desteklerini esirgemeyen herkese teşekkür ederim. İlk olarak öğrenim hayatım boyunca her zaman beni destekleyen canım aileme minnettarım.

Vakıf çalışmam konusunda beni teşvik eden tez çalışmam esnasında hoşgörü ve desteğini eksik etmeyen sevgili hocam danışmanım Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu’na ve önerilerini, bilgilerini paylaşarak bana destek olan sevgili hocam Prof. Dr. Tiğınçe Oktar’a her zaman yanımda olduklarını hissettiren güler yüzlü öğrencisine kıymet veren hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Tez jürimde yer alan Doç. Dr. Hamdi Genç’e tavsiyeleri için teşekkür ediyorum.

Çalışmam sırasında yaptıkları değerlendirmeler, yardımları, katkıları ve sonsuz destekleri ile yanımda olan sürekli yanımda olduklarını bildiğim Atilla Yıldız, Sema Keleş Yıldız ve Yasemin Çiftçi’ye ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tezimin temelini oluşturan vakıf belgelerini temin ettiğim Vakıflar Genel Müdürlüğü çalışanlarına yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum.

Tüm yapılan yardım, öneri ve desteklere içtenlikle teşekkür etmemin yanı sıra tezde bulunabilecek hata ve yanlışlar tamamen şahsıma ait bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET	I
ABSTRACT	II
TEŞEKKÜR	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLO LİSTESİ	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUMU VE OSMANLI TOPLUMUNDA VAKIF

I-VAKIF KURUMU	3
A.VAKIF KURUMUNUN KURULUŞU İÇİN ARANAN ŞARTLAR	4
1.Vakıfta (Vakfeden) Bulunması Gereken Şartlar	4
2.Vakfedilen Malda Bulunması Gereken Şartlar	5
B. VAKFİYE	7
C. VAKFIN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN SINIFLANDIRILMASI	8
1.Menkul (Taşınır) Oluşu Bakımından Vakıflar	8
2.Gayrimenkul (Taşınmaz) Oluşu Bakımından Vakıflar	9
D.İDARELERİ BAKIMINDAN VAKIFLAR	9
1.Mazbut Vakıflar	9
2.Mazbut Olmayan Vakıflar	10
E.KİRAYA VERİLMELERİ BAKIMINDAN VAKIFLAR	11
1.İcare-i Vahideli Vakıflar	11
2.İcare-i Vahide-i Kadimeli Vakıflar	12
3.Mukataalı Vakıflar	12

4.İcareteynli Vakıflar	13
F.VAKIFLARIN HİZMETLERİ AÇISINDAN SINIFLANDIRILMASI	14
1. Dini Hizmetler Sunan Vakıflar	15
2. Sosyal Hizmetler Sunan Vakıflar	16
3.İktisadi Hizmetler Sunan Vakıflar	19
II. OSMANLI TOPLUMUNDA VAKIF	21

İKİNCİ BÖLÜM

PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VE VAKFİYELERİ

I. PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN	30
A. HAYATI.....	30
II. PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKFİYELERİ	32
A. VALİDE SULTANLIK DÖNEMİ ÖNCESİNDE Kİ VAKFİYELER	33
1.İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı H.1267/M.1850 Tarihli Vakfiyesi	33
2.İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı H.1269/M.1852 Tarihli Vakfiyesi	34
3.İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı H.1270/M.1853Tarihli Vakfiyesi	35
4. İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı H.1272/M.1855 Tarihli Vakfiyesi	39
B. VALİDE SULTANLIK DÖNEMİ SONRASINDA Kİ VAKFİYELER	40
1.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1279/M.1862 Tarihli 1. Vakfiyesi.....	40
2.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1279/M.1862 Tarihli 2. Vakfiyesi.....	43
3.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1279/M.1862 Tarihli 3. Vakfiyesi.....	45
4.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1280/M.1863 Tarihli Vakfiyesi.....	47
5.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1281/M.1864 Tarihli Vakfiyesi.....	50
6.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1282/M.1865 Tarihli Vakfiyesi.....	52
7.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1283/M.1866 Tarihli Vakfiyesi.....	54
8.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1285/M.1868 Tarihli Vakfiyesi.....	57
9.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1286/M.1870 Tarihli Vakfiyesi.....	60
10.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1289/M.1872 Tarihli 1.Vakfiyesi.....	60

11.Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1289/M.1872 Tarihli 2.Vakfiyesi.....	61
12.Pertevniyal Valide Sultan Kitap Listesi.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKIFLARININ SOSYAL VE EKONOMİK YÖNLERİ

I.SOSYAL VE EKONOMİK YÖNLERİ İLPERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKIF ESERLERİ	67
A.PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ	67
1.Aksaray Valide Sultan Camii	68
2. Mahmudiye Mektebi.....	69
3. Pertevniyal Valide Sultan Kütüphanesi.....	70
4.Pertevniyal Valide Sultan Türbesi	71
5. Pertevniyal Valide Sultan Külliyesinin Çeşmeleri	71
B.DİĞER VAKIF ESERLERİ.....	72
1.Camiler.....	72
2. Ebniyye-yi Hayriyye Vakıf Hastahanesi.....	73
3.Çeşmeler.....	74
4.Türbe ve Tekkeler.....	75
II.PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKIFLARININ SOSYAL VE EKONOMİK YÖNLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ	76
SONUÇ	82
EKLER	84
BİBLİYOGRAFYA	88

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1: Pertevniyal Sultan H.1269 Tarihli Vakfiyesinin Görevlileri ve Ücretleri	35
Tablo 2: Pertevniyal Sultan'ın H.1269 Vakfiyesinde ki Görevlilere Yapılan Zamlar	37
Tablo 3: Ebi Eyyûb El-Ensari Camii'nde Menkıbenin Görevlileri ve Ücretleri	38
Tablo 4: Pertevniyal Sultan H.1279 Tarihli 1. Vakfiyesinin Görevlileri ve Ücretleri	42
Tablo 5: Pertevniyal Sultan H.1279 Tarihli 2. Vakfiyesinin Görevlileri ve Ücretleri	44
Tablo 6: Pertevniyal Sultan H.1280 Tarihli Vakfiyesinde ki Görevlileri ve Ücretleri.....	49
Tablo 7: Pertevniyal Valide Sultan'ın Vakfiyesinde Askeri Kışlalara Yardım Miktarı	51
Tablo 8: Süleymaniye, Sultan Ahmet, Nusretiye,Piyale Paşa Camileri Görevli ve Ücretleri	56
Tablo 9: Selimiye, Büyük Cami, Beyoğlu Kışlasında ki Camilerin Görevli ve Ücretleri	56
Tablo 10: Pertevniyal Valide Sultan Türbesine Vakfedilenler ve Nitelikleri.....	58
Tablo11: Pertevniyal Valide Sultan Vakfının Kitap Listesi Çizelgesi	66
Tablo 12: Mahmudiye Mektebi'nde Rüştîye Bölümü Öğretmenlerin Maaşları	69

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
b.	baskı
bk.	Bakınız
C.	Cilt
cm	Santimetre
ev.	Çeviren
H.	Hicrî
Hz.	Hazreti
İ.İ.B.F.	İktisadi İdari Bilimler Fakóltesi
Kg	kilogram
M.	Miladî
m	metre
mad.	Madde
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
S.	Sıra
Üniv.	Üniversite
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
y.y	Yüzyıl

GİRİŞ

İnsanların nerede ise tüm hayatı ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile kişisel servetlerin, insanlığın hizmetine sunulması vakıf kurumunun insana dönük olan tarafını göstermektedir. İnsan yönlü olan vakıf kurumu varlığını yüzyıllar boyunca gelişerek sürdürmüştür. Tarihsel süreç içerisinde toplumsal dayanışma ve paylaşmayı esas alarak yaptıkları yatırımlar sayesinde toplumun zihninden silinmeyecek kadar güzel izler bırakan bir kurum olmuştur.

Vakıf kurumunun felsefesinde insan için gerekli olan, yaşamın nerede ise tüm evrelerinde yer alan sosyal, kültürel ve ekonomik bileşenler bir arada yer almaktadır. Vakıflar, kültürel ve sosyal hayatın içerisinde bıraktığı izler ile sadece yardımlaşma kurumu özelliği taşımamaktadır. İlk olarak bireyden yola çıkan oradan topluma ulaşan vakıf kurumuna kamu yararı içeren tüm hizmetlerin yerine getirilmesinde başvurulmuştur. Vakıf kurumu, günümüzdeki sigorta kavramı doğmadan önce olağanüstü durumlarda, toplumun düzenin korunabilmesi amaçlı bir çeşit sosyal sigorta görevi görmekteydi.¹

Vakıf yapma düşüncesi insanların öldükten sonra unutulmama ve adlarını yaşatma isteklerinden de kaynaklanmıştır. Bu müessesenin kuruluşunda değişik amaçlar olması muhtemel olmakla birlikte temelinde muhakkak ki sosyal ve ekonomik düşünceler yatmaktadır. Çünkü sosyal ve kültürel olarak yapılan hizmetlerin devamının sağlanabilmesi için sermayenin sürekliliği gerekmektedir. Yatırımların devamını yapabilmek için elinde bulundurduğu sermayenin hem varlığını korumak hem de devamlılığını sağlamak zorundadır. Kurumun ekonomik kaynaklarının kesilmemesi için bunların işletilmesi bazı kurallara dayandırılmaktadır. Temelinde yatan kavramların dışında kötü kullanımların da hedefi olabilecek vakıflar bu kurallar sayesinde özünden sapmayarak asırlarca varlığını sürdürebilmiştir.

---

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Ateş, “Hayri Ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, S., XV., Ankara, 1982, ss. 55-83

Osmanlı devletinde vakıflar aracılığı ile meydana getirilen finansman sistemi, sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetlerinde önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra daha birçok alanda ihtiyaç duyulan altyapı ve sermayenin karşılanmasına da önemli katkılar sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde halkın kurmuş olduğu vakıfların yanı sıra padişah ve hanım sultan başta olmak üzere hanedan üyelerinin bizzat kurucusu oldukları birçok vakıf bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan zor durumlara rağmen vakıf müessesesi eğitim, sağlık, dini ve kültürel faaliyetlerin kesintiye uğramamasını sağlamıştır. Toplumun refah seviyesinin göstergelerinden vakıfların geçmişten günümüze kadar yansıyan etkileri vardır. Bu gerçeklerden yola çıkarak; “Pertevniyal Valide Sultan Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Yönleri” konulu bu çalışmada; vakıf kurumunun tüm yönleri ile anlatılması ve vakfın Osmanlı Devleti içerisindeki önemi göz önüne alınarak, vakıf kurucuları arasında önemli yerleri bulunan hanım sultanlardan Pertevniyal Valide Sultan'ın yaptığı vakıf hizmetlerinin oluşturduğu sosyal ve ekonomik etkiler belirlenmeye çalışılacaktır.

Üç bölümden meydana gelecek olan bu çalışmanın birinci bölümünde; vakıf kurumunun tanımı vakfın meydana gelmesinde gerekli olan kaideler ve Osmanlı toplumunda vakıf anlatılacaktır. İkinci bölümde; Pertevniyal Valide Sultan'ın hayatı ve vakfiyeleri ele alınacaktır. Üçüncü bölümde; vakıf eserleri ışığında, insanlığa hizmet etmeyi kendisine görev edinen hayırsever Pertevniyal Valide Sultan Vakıflarının sosyal ve ekonomik yönleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Araştırmada yararlanılan kaynakların temelini Pertevniyal Valide Sultan Vakıflarını içeren vakfiyeler oluşturmaktadır. Vakıf kurumunu tüm özellikleri ile ele alan vakıflar dergisi, kitap ve makaleler, monografik eserler, süreli yayınlar, ansiklopediler ve sözlüklerden de faydalanılmıştır. Valide Sultanları ve vakıflarını konu alan kitaplar, makaleler ve yapılan araştırmalarda kaynaklarımız arasında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUMU VE OSMANLI TOPLUMUNDA VAKIF

I. VAKIF KURUMU

Vakıf Arapça bir fiil olup, durma, hareketten alıkoyma, hapsedme, dinlendirme gibi anlamlarıyla birlikte; bir malı veya mülkü satılmamak şartı ile hayır işi için bağışlama, bırakma anlamları taşımaktadır.²

Bir fıkıh terimi olarak vakıf şöyle tarif edilmiştir: Bir akarı (gelir getiren mal) veya akar hükmünde olan bir mülkü, geliri insanlara ait olmak üzere, mülkiyetin nakli sonucunu doğuran tasarruflardan menedip, ebedi yani sürekli olarak alıkoymaktır.³

Vakıf oluşumu sırasında üç temel unsura dayanmaktadır; malını vakfeden (vakıf), vakfedilen (mevkuf), vakfin menfaatleri kendilerine tahsis olanlar (mevkufun aleyh veya meşrutun leh). Vakıf müessesesinin varlığından söz edebilmek için bu üç unsurun aynı anda bulunması zorunludur. Bu unsurlar birbirinden ayrılmayacak bir yapıya sahiptir. Vakfedenin irade beyanı, Hanefilere göre şart olarak değil rükün olarak kabul edilmektedir.

Vakıf uygulamalarının İslam hukukuna göre temel dayanakları; Kur'an-ı Kerim, Sünnet ve sahabenin uygulamalarıdır. Kur'an-ı Kerim'de bulunan ayetlerle Müslümanların sahip oldukları imkânları gönülden harcamaları ve paylaşmaları takva sahibi iyi bir inananın özellikleri arasında gösterilmektedir.

Türk İslam kültürüne göre kişinin, mülkiyetine sahip olduğu malların bir kısmını yahut tamamını, toplumun gerekli olan bir ihtiyacını gidermek üzere, dini, hayır ve sosyal bir gaye için tahsis ederse, malını vakfetmiş, böylece vakıf müessesesi kurmuş olmaktadır. Vakıf çalışmalarına devlet ve mahalli yöneticiler karışamaz. Hatta Padişahlar bile vakfin şartlarına aykırı olarak vakıfların statülerini değiştirme, haklarını azaltma ve memurlarını değiştirme gibi konularda kendilerini yetkili görmezlerdi.

² Ferit Develioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 11.b., Ankara, 1993, s.1134

³ Hamdi Döndüren, **İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri**, İstanbul: Erkam Yayınları, 1998, s.21

A.VAKIF KURUMUNUN KURULUŞU İÇİN ARANAN ŞARTLAR

Sosyal ve ekonomik hayatta vermiş olduğu hizmetlerle, dini ve hukuki bir kurum olan vakfın devamlılığı açısından bazı şartlara sahip olması gerekmektedir. Bu şartlara geçmeden önce vakfın, vakfeden tarafından verildiğini gösteren ifadeler bilinmelidir. Bu ifadelerden; “malımı vakfettim, habsettim, tasadduk ettim” veya “sadaka-i müebbede ile sadaka ettim” gibi vakfa işaret eden sözler, vakfın temelinden sayılır.⁴ Vakıf kurumunun oluşabilmesi ve hukuki bir boyut kazanabilmesi için gerekli olan şartlar birbirlerinden kesin hatlarla ayrılmamaktadır. Genel olarak vakıf kuruluşunda aranan şartlar, vakıf kuran kişi ve vakfedilen malda bulunması gereken şartlar olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır.

1.Vâkıfta (Vakfeden Kişide) Bulunması Gereken Şartlar

Vakıf işlemi karşılık beklemeden, mecburiyet olmadan malından faydalandırmayı esas aldığından, malını vakfedecek kişinin bağış yapabilmesi için bazı şartlara sahip olması gerekmektedir. Vakfeden kişide nitelik bakımından bulunması gereken dört şart vardır. Nitelik bakımından aranan şartlar; malın sahibi olması, akıllı ve ergin bulunması, rüşd yaşına ulaşmış olmasıdır.⁵

Vakıf kuran kişinin vakıf yolunda tasarruf ettiği malın sahibi olması gerekmektedir. Bir kişi başka birinin malını vakıf yolunda kullanma yetkisine sahip değildir. Vakfedilen bir mal üçüncü bir kişinin eline geçtiği takdirde o kişinin rızası olmazsa vakfetme işlemi geçersiz olmaktadır. Vakfedilen bir mala, üçüncü bir şahıs mülk veya ön alım yoluyla sahip olsa, bu yere dini bakımdan önemli bir ihtiyacı yerine getiren mescid yapılmış bulunsa bile, kendi rızası olmadıkça vakıf muamelesi iptal edilebilmektedir.⁶

Vakıf kuran kimse (vâkıf) ancak tümüyle ve doğrudan sahibi olduğu mülkünü vakfedebilir.⁷ Akıl hastalığı veya akıl eksikliği bulunan kişilerin vasilerinin izinleri

⁴ Ziya Kazıcı, **İslami Ve Sosyal Açıdan Vakıflar**, İstanbul: Marifet Yayınları, 1985, s.34

⁵ Döndüren, a.g.e., s.34

⁶ Döndüren, a.g.e., s.34

⁷ Amy Singer, **Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti**, Çev. Dilek Şendil, İstanbul, 2004, s.21

bulunsa bile vakıf kurmaları mümkün değildir. Vakıf mülkiyetin haklarından faydalanmayı açık bir şekilde dönüştürdüğünden, bu işlemleri yapacak olan şahıs, doğruyu yanıştan ayıramayacak kadar küçük, buluğa ermemiş ve yaşlılık nedeni ile akıl sağlığından mahrum olmamalıdır. Sahih bir vakfın kurulabilmesi için tam fiil ehliyetinin bulunması gerekmektedir. Bir şahsın tam fiil ehliyetine sahip olabilmesi için akıllı, hür ve reşit olması gerekmektedir. Köleler ise efendilerinden izin alarak vakıf kurabilmektedir.⁸

Vakfeden kişi borcundan dolayı kısıtlı durumda bulunmamalıdır. Borç, malın tamamını değil belli bir miktarını ilgilendiriyor ise arta kalan mal ile yapılan vakıf geçerli olmaktadır. Vakfi kuracak olan kişi malını bu yolda tasarruf ettiği esnada hiçbir zorlamaya maruz kalmadan tamamen gönüllü olmalıdır. Vakıf kurucu, vakfettiği mülkü, inancına göre hayır ve sevap kazanmak niyeti ile yapmış olmalıdır.⁹

Vâkıfın tam ehliyete sahip olmasına rağmen istediği tasarrufu yapmasını engelleyen durumlardan biriside ölüm (maraz-ı mevt) olarak adlandırılır.¹⁰ Bir kimse sağlığında vakıf kurmasa bile öldüğü takdirde mirası ile vakıf kurulmasını isteyebilir. Ancak vasiyet yoluyla kurulan vakıflarda, vakıf için ayrılan mallar mirasın üçte birinden fazla olamamaktadır. Üçte birini aşması durumunda mirasçılarının rızaları gerekmektedir. Üçte birden fazlaya bir kısım mirasçılar icazet verirken kimisi reddetse, kabul edenlerin payları da vakıf ya da vasiyet kapsamına girmektedir.¹¹

2. Vakfedilen Malda Bulunması Gereken Şartlar

Vakıf muamelesinin geçerlilik kazanarak hukuki bir sonuca bağlanabilmesi için vakfedende bulunması gereken şartlar gibi vakfedilen malda da bazı uygunluklar aranmaktadır. İnsanın yaradılış olarak; düşkün olduğu, kıymet verdiği, ihtiyaçları için kullanacağı ve biriktirdiği şeye “mal” denilmektedir.¹² Vakfedilen malda bulunması gereken nitelikler; vakfedenin mülkü olması, belirli olması, bağımsız bir parsel olması

⁸ Ahmed Akgündüz, **İslam Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul, 1996, s.181; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslamiye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul: Bilmen Yayınları, C.IV, 1969, s.311

⁹ Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, İstanbul: Bilge Yayınları, 2003, s. 44

¹⁰ Akgündüz, 1996, s.133

¹¹ Bilmen, a.g.e., s.325

¹² Döndüren, a.g.e., s.39; Kazıcı, 2003, s.44

ve değerli bir mal olması gerekmektedir. Vakfedilecek olan malın dinen kullanılabilir olmasında bir sakınca bulunmamalıdır. İslam hukukçuları vakfa sunulan malların gelir getiren taşınmaz olmasını şart koşturmaktadır, ancak bu durumun istisnaları bulunmaktadır. Vakfedilen bir gayrimenkul ile birlikte bulunan bazı menkullerde tamamlayıcı özelliğinde olmaları sebebi ile vakfedilmektedir. Bir gayrimenkul vakfedilir iken onunla birlikte çiftlik hayvanları ve zirai aletlerde vakfedilebilmektedir.¹³ Bir diğeri de para, kitap, silah gibi örf, adet ve geleneklerin vakfedilmesini uygun gördüğü menkullerdir.

Vakfedenin, vakıf tasarrufunda sarf edeceği malları kendi mülkü olmalıdır bir başkasının mülkünden iyi niyetli bir şekilde dahi olsa vakıf amaçlı harcamada bulunamaz. Vakfedilen mal o an vakfedenin elinde bulunmalıdır. Vakıf olarak tasarruf edileceği sırada mevcut bulunmamasından alacak üzerine kurulan vakıf sahih olmamaktadır. Vakıf tasarrufları hayır yoluna yapılmalıdır.¹⁴

Vakfedilecek olan bina yıkılma tehdidi altında olmamalıdır. Bir başka şahsın arsasında sahip olunan bina yıkılma tehlikesi yaşaması nedeniyle vakfi uygunsuzdur. Aynı şekilde sökülme olasılığı olan ağaçların da vakfi mümkün değildir.

Vakfa tasarruf edilecek malın malum yani anlaşılabilir şekilde olması vakf edilen malın özelliklerinin açıkça ortada olması gerekir. Bir kişinin vakfa şu arsamin yarısını, iki evimden birisini vakfettim demesi vakfi geçersiz kılar. Arsanın hangi yarısının, evlerden hangi birinin vakfedildiği açıkça belirtilmelidir.¹⁵

Vakıf amaçlı vakfedilen malın süreklilik arz etmesi ve faydasının devamlılığı esastır. Vakfedilecek malın gelecekte olacak olan bir duruma bağlanmaması gerekir misal; “bir ev aldıktan sonra şu mülküm vakıf olsun” böyle bir durumda vakıf sahih olmaz. Vakıfta seçime bağlı şartı bulunmamalıdır. Vakfın kuruluşu için gerekli olan

---

¹³ Hüseyin Hatemi, **Vakıflar**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1969, s.100

¹⁴ Bilmen, a.g.e., s.311-316; Ali Himmet Berki, **Vakıflar**, İstanbul: Cihan Kitabevi, 1940, s.46-48

¹⁵ Nazif Öztürk, **Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s.81

şartları karşılayan ya da karşılamaya hazır bir kişi üç şekilde vakıf kurabilir:¹⁶ Tescil suretiyle, vasiyet etmek suretiyle, fiil ve hareketle.¹⁷

B. VAKFİYE

Vakfin kuruluşu esnasında dini ve hukuki şartların oluşumu ile meydana gelen vakıf yönetmeliğine vakfiye veya vakıfname adı verilmektedir. Vakfin hüküm ve kurallarını oluşturan yönetmelik kadı tarafından onaylanarak kesinlik kazanır. Taş, deri, kâğıt gibi yazıya elverişli olan maddelerin üzerine yazılarak günümüze kadar ulaşan vakfiyelerden ilk Türkçe vakfiye taş üzerine yazılan Germiyanoglu II. Yakub Bey vakfiyesidir.¹⁸

Vakfiyeler içeriği bakımından üç bölümden meydana gelmektedir. Vakfiyenin birinci giriş kısmı; vakıf kurma gayesi hayır yapmayı öven ayet, hadis, dua ve güzel sözler ile kuvvetlendirilerek başlamaktadır. Vakfiyelerin giriş kısımları Türk vakıf kurucularının insan ve dünya anlayışlarını açıklamamıza yarayacak son derece zengin veriler içermektedir.¹⁹ Vakfiyenin ikinci ve en uzun olan kısmında; vakıf hizmetine verilen malların neler olduğu, vakıf gelirleriyle gerçekleştirilmesi gerekenler, vakıf gelirlerinin işletilmesi, görevlilere verilecek ücretler ile ücretlerin hangi gelirlerden sağlanacağı ve belirtilme ihtiyacı duyulan konular yer almaktadır. Vakfiyenin sonuç kısmı olarak değerlendirilebilecek olan üçüncü kısmında; vakfin şeriata uygunluğu belirtilir, vakfiyedeki mevcut şartları bozacak veya suistimal etmeye kalkacak olanlara karşı lanet cümleleri yani beddua kısmı, son olarak tarih ve şahitlerin imzaları bulunmaktadır.

Bu vesikalar bulunduğu döneme dair, iktisadi yaşantı, idari teşkilatı, eşya ve para değerleri, vergilerin miktarı, şehirlerin iskân sistemleri, hukuki ve sosyal ilişkiler, çeşitli halk kitlelerinin bulunduğu noktalar, kültürel değerleri ile toplumun hayat tarzını

¹⁶ Sipahi Çataltepe, **İslam Türk Medeniyetinde Vakıflar**, İstanbul: Türk Milli Kültür Vakfı Yayınları:3, 1991, s.19; Kazıcı, 2003, ss.47-48

¹⁷ Kazıcı, 2003, ss.47-48

¹⁸ Faruk Sümer, “XIV. y.y’ da Türkiye”, **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı**, 1977, s.15; Halim Baki Kunter, “Türk Vakıf Ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd” **Vakıflar Dergisi**, S. 1, Ankara, 1938, s.116

¹⁹ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum, S. 32, Ankara, 2000, ss.534-590

ve zihniyet yapısını anlamamıza imkân sağlamaktadır.²⁰ Vakfiyeler tarihi süreç içerisinde yok olarak varlığı unutilan mimari eserlerin yerlerinin belirlenmesinde ve kuruluş tarihlerinin tespiti içinde birincil kaynak niteliği taşımaktadır.

C. VAKFIN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN SINIFLANDIRILMASI

Vakıf müessesini birçok hizmeti görmesi bakımından değişik şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Vakfın kuruluşu sırasında gözetilen amaç, vakfa tahsis olunan mallar, bu malların işletilmesi, vakıf faaliyetinden faydalanma ve vakfın yönetim biçimi açısından vakfın sınıflandırılma imkânı vardır. İslam Hukukuna göre ebedi bir amaç için kurulan vakıf; vakıf mallarının menkul ve gayrimenkul oluşu, mahiyeti, mülkiyeti, idaresi ve kiraya verilışı bakımından sınıflandırılmaktadır. Menkul ve gayrimenkul oluşuna göre vakıflar; menkul olan taşınması imkân dâhilinde olan mallar ve gayrimenkul taşınmaları mümkün olmayan mülk ve mallar olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.

1. Menkul (Taşınır) Oluşu Bakımından Vakıflar

Sözlük anlamı olarak menkul, bir yerden başka bir yere taşınması mümkün olan mal demektir. Kumaş, ziynet eşyası, para, hayvan, silah, kitap gibi mallar bu grup içerisinde yer almaktadır. Vakıfta sürekliliğin esas olmasından dolayı vakıfa konu olacak malların gelir getirmesi gerekir, menkul malların ise böyle bir özelliği bulunmamasından dolayı vakıf yapıp yapılamayacakları konusu İslam hukukçuları arasında ihtilafa neden olmuştur. Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife menkulün vakf edilmesine karşı çıkmaktadır. İmam-ı Ebu Yusuf, sahabenin yaşadığı bir olaydan yola çıkarak sadece savaş için gerekli olan taşınmazların vakfedilmesini uygun görmüştür. İmam-ı Muhammed bir taşınmazın vakfiyeti bilinmek şartı ile örfen sahih görmüştür. Hanefi fıkıhçılar İmam-ı Muhammed'in görüşünü tercih ederek taşınır bir malın vakfi hakkında örf ve âdetin bulunması ile sahih olacağı görüşündedirler. Herhangi bir gayrimenkule dayandırılması mümkün olmayan kumaş, ziynet eşyası, para, hayvan, silah, kitap gibi menkullerin vakfi bölge halkı tarafından adet haline

²⁰ M.Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi Ve Vesikalarla Tarihi Ehemmiyeti", **Vakıflar Dergisi**, C.I., Ankara, 1938, ss.1-16

getirilmiş ise kurulan vakıf sahih olur. Burada menkulün vakfında en önemli olan konu ihtiyaçtan kaynaklanmasıdır.

2. Gayrimenkul (Taşınmaz) Oluşu Bakımından Vakıflar

Sözlük anlamı olarak gayrimenkul, başka yere taşınması mümkün olmayan mal ve mülktür. Mal, insanın tabiatı icabı kendisine sahip olmayı arzu ettiği ve ihtiyaç duyacağı zaman için biriktireceği şeylerdir.²¹ Mülk, insanın malik olduğu şeydir, gerek a'yan (asıl, çıplak mülkiyet) olsun ve gerekse menafî (yarar, fayda) olsun.²²

İslam Hukuku'nun öngördüğü vakfedilenin akar veya akar hükmünde olması esası vakfedilen şeyin gayrimenkul olmasıyla mümkündür. Arsa, tarla, ev, dükkân, gibi başka bir yere nakli olanaksız varlıklar gayrimenkuldür. Akarın aslı arsa ve arazidir, bunların üzerinde bulunan ev ve dükkânın akara dâhil olmasının nedeni tamamlayıcı olmalarından kaynaklanmaktadır.

D. İDARELERİ BAKIMINDAN VAKIFLAR

İdarelerine göre vakıflar, M.1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulması ile meydana gelen bir sınıflandırma şeklidir. Evkaf Nezareti kurulmadan önce vakıflar fikhî hükümler ile idare edilmekteydi. Evkaf Nezareti kurulmadan önce bazı vakıflarda mütevellinin haricinde vakıf nazırları bulunmaktaydı. Vakıf nazırlığına getirilen Şeyhülislam, Kadı, Kazasker gibi üst düzey devlet görevlileri vakfı denetleme yetkisine sahipti.²³ Nezaretin kurulması ile vakıfların denetiminin tek elde toplanması sağlanmıştır. Evkaf Nezaretinin vakıflara müdahale edip etmemesi bakımından vakıflar iki ana gruba ayrılarak, mazbut ve mazbut olmayan (gayri mazbut) vakıflar olarak sınıflandırılmaktadır.

²¹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l Hükkam Şerh Mecellet'il Ahkâm*, C.I, İstanbul, 1330, s.228, md.126'dan aktaran Nazif Öztürk, *Menşe'i Ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: VGM Yayınları, 1. b., 1983, s.81

²² Haydar, a.g.e., 227, md.125'den aktaran Öztürk, 1983, s.81

²³ Kazıcı, 2003, s.143

1. Mazbut Vakıflar

Mazbut vakıflar ilk başta mütevellileri tarafından yönetilir iken Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulması ile nezaretçe atanan idareciler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Evkaf Nezareti tarafından doğrudan idare olunmak ile beraber ayrı tüzel kişilikleri de bulunan vakıflardır. Mazbut vakıflar kendi aralarında üç kısma ayrılmaktadır, selâtin vakıflar, mütevellisi kalmayan vakıflar, idaresi zabtedilen vakıflar. Bu vakıfların Evkaf Nezaretinin idaresi altında çalışmak dışında hukuki olarak bir birlikleri bulunmamaktadır.

Selâtin vakıflar, sultanlar ve saltanata mensup yani hanedan tarafından yapılan vakıflardır. Bu vakıfların idaresi hükümdar veya onun adına memurları tarafından yerine getirildiğinden bir süre sonra idareleri devletin idare teşkilatı içine dâhil olmuştur. Evkaf nezaretinin “Evkaf-ı Hümayun Nezareti” olarak adlandırılması, mütevelliliği sultanlara ait olan bu vakıflardan kaynaklanmaktadır.²⁴

Mütevellisi kalmayan vakıflar, vakfa müteveli olması için atanan kişinin vefatı ile görev yerinin boş kalması ya da vakfın evlat ve torunlarına bırakılan mütevelliliğin sonradan neslin tükenmesi ile sahipsiz kalması nedeni ile idaresine Evkaf Nezareti tarafından el konulan vakıflardır. İdaresi zabtedilen vakıflar, vakfiyelerinde müteveli olarak atanan kişi bulunsa bile bunlara belli maaşlar ödenerek vakfın idaresine müdahale ettirilmezler idare doğrudan Evkaf Nezareti’nde bulunmaktadır.²⁵

2.Mazbut Olmayan Vakıflar

Mazbut olmayan (Gayri mazbut) vakıflar mülhak ve müstesna vakıflar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mülhak vakıflar, mütevellileri idare etmekle beraber Evkaf Nezareti’nin kontrolünde bulunan vakıflardır. Mazbut vakıflar doğrudan hükümet

---

²⁴ Öztürk,1983, s.93

²⁵ Bab-ı âli civarında Cağaloğulları ve Kadırgada Şehid Mehmet Paşa vakıfları bu vakıf türüne örnektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Hüseyin Açar, “Eski vakıflarda Şahsiyet ve Mazbut Vakıflar” **Ankara Barosu Dergisi**, Ankara, 1950, ss.16-21

tarafından yönetilir iken mülhak vakıflarda vakıf mütevellileri Evkaf Nezaretinin emrine tabi değildir.²⁶

Müstesna vakıflar, vakfiyelerindeki şartlara uygun olarak, hükümetin ve Evkaf Nezaretinin doğrudan bir müdahalesi olmadan kendi mütevellileri tarafından yönetilen vakıflardır. Devlet bu tarz vakıflara ancak genel toplum kurallarının sağlanması bakımından müdahale edebilmektedir. Müstesna vakıflar kendi aralarında Eizze ve Guzat vakıfları olarak iki kısma ayrılmaktadır.

Eizze kelime olarak aziz kelimesinin çoğuludur. Eizze vakıflar, toplum üzerinde manevi tesiri bulunan Mevlana, Hacı Bayram Veli, gibi âlimlerin, tekke ve zaviyeler ile eğitim için kullandıkları toprakların veya bu kişilerin özel mülkü olan gayrimenkullerin vakıf yapılması ile meydana gelen müstesna vakıflardır.²⁷

Guzat kelime anlamı olarak din için harbedenler, gaziler anlamına gelmektedir. Guzat vakıfları, savaşta düşmana karşı çarpışan, barış döneminde de halkın iç huzurunun ve güvenliğinin sağlanması için mücadele eden kahraman ve gazilere verilen toprakları vakıflaştırmaları ile meydana gelen müstesna vakıflardır.²⁸

Tarihi süreç içerisinde müstesna vakıflar sayı bakımından artıp azalsa da temelinde dört adet eizze ve dört adet guzat vakfından meydana gelmektedir.

Meşrutiyet üzere tasarruf olunan vakıflar, müstesna vakıflarla ortak özellikleri bulunan vakıf çeşididir. Müstesna vakıflardan ayrılan yönü Evkaf Nezareti'nin yönetiminden tamamen uzak olmalarıdır.

E. KİRAYA VERİLMELERİ BAKIMINDAN VAKIFLAR

Vakıflar çeşitli özellikleri bakımından farklı şekillerde birçok sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Kiralanma şekli bakımından vakıflar; icare-i vahideli, icar-i vahide-i kadimeli, mukataalı ve icareteynli olmak üzere dört ana grupta incelenmektedir.

---

²⁶ Kazıcı, 2003, s.143

²⁷ Öztürk, 1983, s.104

²⁸ Öztürk, 1983, s.104; Kazıcı, 2003, s.144

1. İcare-i Vahideli Vakıflar

İcar kelime olarak kira anlamına gelmektedir. İcare-i vahideli vakıflar, mütevellileri veya evkaf idareleri tarafından ay ve sene gibi geçici bir süre için doğrudan doğruya kiraya verilen veya bu şekilde idare edilen vakıflardır. Bu şekilde kiraya verilen vakıfların kira müddetleri vakfiyelerinde yer alan şartlara uygun olarak muhakkak ki belirtilmektedir. Eğer vakfiyelerde kira süresi hakkında bir şart yok ise ev ve dükkân gibi gelir getiren mallar için kira süresi bir yıl, çiftlik ve araziler gibi gelir getiren mallar için üç yıllık sözleşmeler yapılmaktadır. Bu müddetler mülkü amirin izni ile kısaltılıp uzatılabilmektedir.²⁹

İcare-i vahideli vakıflarda kiraya verilen mülkün çıplak mülkiyeti vakfa, kullanım hakkı kullanıcıya ait olmak ile kiranın ödenmemesi, geciktirilmesi ya da kira süresinin bitmesi gibi durumlarda kiralanan mülk geri alınlabilmektedir. Kiracının ölümü halinde tasarruf haklarının mirasçılara geçmesi mümkün değildir. Kira süresinin bitmesi ile kiraya konu olan mülk eski kiracıya ya da başka birine kiraya verilebilmektedir.³⁰

2. İcare-i Vahide-i Kadimeli Vakıflar

Bu vakıflar, başlangıçta icare-i vahideli yani tek icareli vakıflardan dönüşerek meydana gelen kiralama türleridir. İcare-i vahide ile kiraya verilen mülkün kira müddetinin sona ermesi ile belli bir ücret karşılığında kiracıya, ölümü halinde de mirasçılara bırakılma şekline icare-i vahide-i kadimeli vakıflar denilmektedir. Bunların mülklerini kiralayan taraflar kiralalarını ödemekte bir sorun çıkarmazlar ise kira sözleşmeleri devam etmektedir.

3. Mukataalı Vakıflar

Mukataa, bir vakfa ait olan üzerinde bir şey bulunmayan boş arazi ve arsayı vakıf idaresi çeşitli nedenler ile işletmez ise gelir sağlamak amacıyla, bugünkü intifa

²⁹ Bülent Köprülü, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcareteynli Vakıflar", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XVII, S. 3-4, İstanbul, 1951, ss.708-710

³⁰ Halil Cin, "Osmanlı Devletinde Vakıf Hukuku", **Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı**, Ankara, 2004, s.65

hakkına benzeyen senelik bir kira bedeline denir. Mukataa kurumu vakıf hukuku bakımından, vakıf arsası üzerinde üst hakkı sağlayan bir sözleşme türüdür.³¹ Kiralama işleminin uygulandığı yerlere de mukataalı vakıflar denilmektedir. Bu kiralama şekli mukataanın yanı sıra, İcare-i zemin ve icare-i senevîye olarak da adlandırılmaktadır.³²

Mukataalı vakıflarda, kiracı kiraladığı vakıf arsasını ekip biçmek, bina yapmak gibi çeşitli ihtiyaçları için de kullanabileceği gibi vakıf mütevellisinin izni dâhilinde bu haklarını başkalarına da devir edebilmektedir.

İcare-i vahideli bir şekilde kullanılmakta olan vakfın mukataa olarak çevrilebilmesi için bazı zorlayıcı sebeplerin bulunması gerekmektedir. Bu sebepler; vakfın kullanılmayacak ve yararlanılmayacak derecede kötü durumda bulunması, yeniden yapılandırılması için gerekli sermayenin bulunmaması, tamirâtı yapılsa da kiralayacak kişinin bulunmaması, hatta yerine başka bir şey almanın mümkün olmaması gerekmektedir. Bu zorunlu şartlar bulunsan bile mütevellinin isteği ile tek kiralı kullanımın mukataa olarak değiştirilmesi mümkün değildir. Mukataalı kiralama şekli için hâkim, kadı ve hükümdarın izinleri gerekmektedir.³³

Vakıf arazi kiralama şekli olarak mukataa olarak dönüştürüldükten sonra boş arazi üzerinde kurulan bina, ev, bağ, bahçe vakfa değil kiralayana aittir. Arsa üzerinde bulunanların varlığı devam ettiği sürece sözleşme müteveli tarafından bozulamaz. Ancak kiracı arazi üzerinde bulunan haklarından vazgeçer ise mülkiyet hakları vakfa geçmektedir.

4. İcareteynli Vakıflar

İcareteyn kelime olarak çift kira anlamına gelmektedir. Bu vakıflar, peşin kira (icare-i muaccele) ve daha sonra alınmak üzere olan kira (icare-i müeccele) esasına dayanan bir sistemdir. İcareteynli vakıflar, vakfa ait bulunan arazi ve arsa üzerinde bulunan dükkân, ev gibi tamire muhtaç durumda olan teçhizatın maddiyat

---

³¹ Hüseyin Hatemi, **Medeni hukuk Tüzel Kişileri**, C.I., İstanbul, 1979, s.747

³² Öztürk, 1983, ss.106-107; Kazıcı, 2003, ss.146-147

³³ Köprülü Bülent, a.g.e., ss.710-716

yetersizliğinden dolayı onarımının yapılmadığı durumlarda kiraya verilmesi şeklinde ortaya çıkan vakıflardır.³⁴

İcareteynli vakıflarda kiralayandan genelde kiraladığının yarı değeri miktarında peşin (muaccele) olarak alınan toplu para ile onarımları yapılmaktadır. Onarımı yapıldıktan sonra tekrar kullanılabilir duruma gelen yapıların kullanım hakları onarım için peşin (muaccele) olarak toplu ödemede bulunan kişiye verilmektedir.³⁵ Peşin kiranın dışında vadeli (müeccele) olarak düşük bir ücret karşılığında isteyenlerine teslim edilen vakıf akarlarında bulunmaktadır.

İcareteynli vakıfların mülkiyetleri vakfa aittir, kullanım hakları ise kiracının elinde bulunmaktadır. İcareteynli vakıfların kullanım hakkı, onarım masraflarını ve gerekli ihtiyaçlarını karşılayan kişi tarafından yaşamı boyunca kullanılabilir. Bu kişinin vefatı ile hakları mirasçılara geçmektedir.

İcareteynli vakıfların kuruluşunda bazı zorlayıcı durumlarında etkisi olmaktadır. İstanbul ve Anadolu'nun büyük şehirlerinde meydana gelen yangınlar nedeni ile ahşap olan birçok vakıf taşınmazı kullanılmaz hale gelmekte idi vakıf kurucularında da yeterli maliyetinin olmaması ile bu tarz vakıflar kurulmaktaydı.

F. VAKIFLARIN HİZMETLERİ AÇISINDAN SINIFLANDIRILMASI

Toplumun refah seviyesinin göstergelerinden olan vakıflar, halkın akla gelebilecek her türlü ihtiyacı gidermek için çeşitli hizmetler sunmaktadır. Bu hizmetlerin arasında en şefkat dolu olanları küçük meseleler için hassas duygular neticesinde oluşan vakıflardır. Türk insanının merhamet göstergesi olan bu vakıflardan misal olarak; Tunus sokaklarında dolaşmakta olan bir Türk'ün, parasını kaybetmesi nedeni ile ağlayan küçük bir kız çocuğuna yardım etmesi ve bu durumda bulunan çocukların yararına bir vakıf kurmasıdır. Bunlardan başka topaç alamayan çocuklara topaç alınması, top satın alınması gibi çocukları mutlu edebilecek güzel düşüncelerden doğan kendileri küçük olsa dahi amaçları kocaman olan vakıflar bulunmaktadır.³⁶

³⁴ Öztürk, 1983, ss.108-109; Kazıcı, 2003, s.147

³⁵ Şakir Berki, "Vakfın Mahiyeti" **Vakıflar Dergisi**, S.VIII., Ankara, 1970, ss.1-9

³⁶ Çataltepe, a.g.e., s.37

Vakıfların yaptığı hizmetler, sadece insanları kapsamayıp doğada var olan her şeyi içine alan bir varoluş felsefesi ile tüm canlıları kucaklamaktaydı. Ağaçların korunmaları, sulanmaları, çoğaltılmaları, sokaklarda yaşayan hayvanlara yem temin edilmesi özellikle kış şartlarında bu canlıların bakımı amaçlı kurulan vakıflar bulunmaktadır. Selçuk Hatun, vakıf bahçesine her yıl 100 meyve ağacı dikilmesi şartını koşarak hem ağaçların korunup çoğaltılmasını hem de halkın bundan faydalanmasını sağlamıştır. İstanbul Yeni Cami’de duran leyleklerin yem masrafı için Abdullah oğlu Hacı İbrahim bir vakıf oluşturarak bu hayvanların yem sıkıntısı yaşamamasını teminat altına almış olmaktadır.³⁷

Kurulan vakıflar sayesinde yapılan yardımlar ile insanlar tembelliğe alıştırılmamış, iş imkânları sağlanarak kendi kazançlarını da elde etmeleri sağlanmıştır. Bu konuya örnek verilir ise; Sivas’ta kurulan bir vakfın vakfiyesinde zor durumda bulunan kadınlar, kendilerine verilen pamuğu eğirip satacaklar böylece onurlarıyla çalışarak muhtaç olmaktan kurtulacaklardır.³⁸

Sadece Allah rızasının ve sevap kazanma arzusunun bulunduğu bu vakıf hizmetlerinin daha birçok benzer örnekleri ülkenin her yerinde bulunmaktaydı. Bu hizmetleri üç ana dalda toplarsak dini hizmetler, sosyal hizmetler ve iktisadi hizmetler olarak kısımlara ayırmak mümkündür.

1. Dini Hizmetler Sunan Vakıflar

Vakıf müessesesinin kuruluşunun temel sebebi olarak gösterilen dini hizmet yapmanın itici gücü, vakfın hizmet alanında da ağır basan bir unsur olarak görülmektedir. Vakıfların dini hizmetlerinin temel amacı Müslümanların ibadetlerini rahat bir şekilde kolaylıkla yapabilmelerini sağlayan ortamı temin etmektir. Bu ihtiyaçların en başında da ibadet yapılan yerlerin cami ve mescitlerin kurulması gelmektedir. İslam ve Osmanlı toplumlarında caminin yeri oldukça önemlidir. Bir yerleşim yerinde ilk olarak cami kurulup, evler ve dükkânlar ona göre etrafında tesis edilmekteydi. Cami ve mescitler sadece ibadet yapılan yerler değil aynı zamanda birer ilim yuvası, toplumun güzel ahlak, ilim ve irfan kaynaklarını besleyen kurumlar

---

³⁷ Kazıcı, 2003, s.123

³⁸ Müjgan Cunbur, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Vakıflar “Fakir Kadınlar İçin Yapılan Vakıflar”**, Ankara: Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Kültür Yayınları, 12-18 Aralık 1993, s.45

olmuşlardır. Bununla birlikte Peygamberimiz ve Dört Halife döneminde camilerde devlet işleri dahi görüşülmüştür.³⁹

İslam'ın dayanağı Kuran-ı Kerim'i güzel okuyan hafızların yetiştirilmesi için Dar'ül Huffaz 'lar, arazilerde namaz kılınabilmesi için namazgâhlar, namaz vakitlerinin belirlenebilmesi için muvakkithaneler dini ihtiyaçlar doğrultusunda kurulan tesisler arasında yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim ve diğer dini kitapların yazdırılması, ciltlenmesi, hatim yapan çocuklara belirli miktarlarda maddi ödüllerin verilmesi, cami ve mescitlerin aydınlatma ihtiyaçları için mum, kandil gibi gerekli araç gerecin temin edilmesi, İslam dininde mübarek sayılan gün ve gecelerde camilerde bal, şerbet, hurma, gibi hayratların dağıtılması için kurulan vakıflar bulunmaktaydı.⁴⁰

Ramazın ayı başta olmak üzere fakirlere erzak ve maddi yardımlarda bulunulması; cenazesini defnetmeye gücü yetmeyenlere yardımcı olunması; camiler, zaviyeler, mescitlerin etrafında çıkan otların yok edilmesi; camilerde ve türbelerde mevlidi şerif okutulması, fıkıh, tefsir, hadis derslerinin yapılması; camilerde vaaz verilmesi, gibi hizmetlerin karşılanması amacıyla kurulan vakıflarda bulunmaktadır.⁴¹

Osmanlı döneminde İslamiyet için önemli şehirler olan Mekke ve Medine'de kurulan önemli vakıflar bulunmaktadır. Bu vakıflara Haremeyn vakıfları denilmektedir. Mekke ve Medine şehirlerinde bulunan fakirlere yardım edilmesi, hacılara su ve şerbet dağıtılması amacı ile ödenek ayrılmaktaydı. Osmanlı padişahı aynı zamanda halifenin buralarda bulunan temsilcilerine, hizmet görenlere maaş tahsis edilmiştir.⁴² Hac yollarının yapılması, buralara çeşmelerin ve hayır eserlerinin yapılması da yapılan bazı hizmetlerdendir.

İslamlaştırma çabaları ile veya İslam dinini tercih edenlerin sıcak bir şekilde karşılanması amacı ile kurulan vakıflarda bulunmaktadır. Çeşitli dinlerden müslümanlığı seçenlerin yemek, kıyafet, barınma gibi ihtiyaçlarında yardımcı olunması,

³⁹ Şakir Berki "Vakfın Lüzumu Faydaları ve Vakıfları Teşvik" **Vakıflar Dergisi**, S. V, Ankara, 1962, s.19

⁴⁰ İ. Erol Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf (Tarihte Gördüğü ve Günümüzde Görebileceği İşlevler Açısından Bir Tahlil Denemesi)**, İstanbul: Akabe Yayınları, 1985, s.27

⁴¹ Bilmen, Ömer Nasuhi a.g.e., s.302-304, aktaran; Çataltepe, a.g.e., s.35

⁴² Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü" **Vakıflar Dergisi**, S.XIV, Ankara, 1982, s.3

İslam dinini tam manası ile öğrenebilmelerini sağlamak amacı ile kurulan dine hizmet eden vakıflar bulunmaktaydı.⁴³

Farklı olarak birçok hizmette bulunan bu vakıflarda sermaye aktarımı, çalışanların maaşlarının ödenmesi bakımından tüm vakıf hizmetleri içerisinde dini hizmetlere yönelik olanların önemli bir payı bulunmaktadır. 18. yüzyıl (yy) vakfiyeleri üzerinde yapılan araştırmalara göre vakıf hizmetlerinde çalışan personelin %53,5'i dini hizmetlerdedir ve genel personel giderlerinin %30.75'i bunlara ödenmektedir.⁴⁴

8. Sosyal Hizmetler Sunan Vakıflar

Vakıflar aracılığı ile toplumun faydası doğrultusunda bakıma muhtaç çocukların bakımı, gençlerin düğün masraflarının karşılanması gibi sosyal yaşantıda ayrıntılı sayılabilecek kadar birçok hizmet yerine getirilmektedir. Bu hizmetler arasında bir genelleme yapılırsa eğitim, sağlık, sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetleri ve imar ve bayındırlık hizmetleri olarak sınıflandırmak mümkündür.

Osmanlı toplumunda eğitim hizmetleri arasında medreseler ilk sırada yer alan kurumlardandır. Medreselerde tıp, astronomi, coğrafya, dil bilimleri, fıkıh, tefsir, gibi akla gelebilecek her konuda eğitim ve öğretim yapılmaktaydı. Vakıfların desteği ile bu kurumlarda çalışan personelin ücretleri ödenmekte, öğrencilerin barınma, yiyecek gibi ihtiyaçları karşılanarak burs imkanlarında sunulmaktaydı.

Osmanlı dönemi vakıf destekli ilk medrese Orhan Gazi'nin İznik'te kurduğu eğitim kurumlarıdır. Fatih Sultan Mehmet'in M.1470 senesinde İstanbul'da kurduğu "Sahn-ı Seman" medreseleri zengin vakıfları sayesinde buranın önemli bir ilim merkezine dönüşmesini sağlamıştır. 16. yy sonlarında İstanbul kadısı İstanbul'da bulunan pek çoğu medreselerden oluşan eğitim kurumlarının sayımını yaptırarak 1.956 adet olduklarının tespitini yaptırmıştır. Aynı belgede Edirne'de 22 medrese bulunduğu da bahsedilmektedir.⁴⁵ Okullara dair vakfiyelerin birçoğunda yapılacak olan eğitimin niteliğinden, sunulacak olan imkânların miktarının belirtilmesinin dışında çeşitli konulara da değinilmekteydi. Bu konulardan biriside çocukların sosyalleşmeleri

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, İstanbul, 1981, s.152

⁴⁴ Yediyıldız, XIV, 1982, ss.14-15

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1965, s.17

ve eğitimden zevk almaları gayesi ile yıllık bahar gezileri düzenlenmesi ve giderlerinin karşılanmasına dair şartlar bulunmaktadır.⁴⁶ Bu imkânlar ile eğitimde fırsat eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır.

İmaretlerde önemli sosyal hizmetlerin arasında yer almaktadır. Özellikle büyük camilerin yanında kurulan imaretlerden sadece yoksullar değil, rütbesine bakmadan tüm halk ve bütün yolcular, misafirler faydalanmaktadır. Bu imaretlerin Osmanlı döneminde ilki M.1336 yılında İznik'te kurularak halkın hayrına vakfedilmiştir.⁴⁷ Giderleri vakıflar yolu ile temin edilen Osmanlı döneminde yer alan imaretlerde her kesimden insana iki öğün yemek verilmekteydi. İznik'te I. Murat İmareti'nde günde 2.000, İstanbul Fatih İmaretinde günde 1.650 Edirne'de bulunan II. Beyazıd İmaretinde günde 1.400 kişiye hizmet sunulmaktaydı.⁴⁸

Osmanlı Darüşşifaları, döneminin birçok toplumuna göre oldukça gelişmiş sağlık kurumlarına sahipti. Çeşitli hastalıkların tedavisinin yanı sıra, tedavisi mümkün gözükmeyen kötü gözle bakılan cüzzam, akıl hastalığı, ruhsal bozukluklar gibi türlü rahatsızlıkları bulunan kişilerin de tedavisi yapılmaktaydı. Selçuklu ve Osmanlı döneminde önemli sağlık kuruluşlarından bazıları, Kayseri Gevher Nesibe, Sivas'da İzzettin Keykavus Şifahanesi, İstanbul'da Fatih, Edirne'de II. Beyazıd darüşşifaları önemli hastanelerdendir.⁴⁹ Bu kurumlar vakıfların desteği ile insanlara daha iyi hizmet sunma imkânı buluyorlardı. Vakıf desteği ile kurulan ve hizmetlerine bu şekilde devam eden birçok hastane bulunmaktaydı. Sultanların kurdukları hastanelerin vakfiyelerinde genel olarak bahsettikleri konular arasında hastalara güçlerini toplayabilmeleri için en iyi gıdaların temin edilmesi ve bakımlarının önemsenmesine dair konular yer almaktadır. Bu kurumlarda görev alan hekimlerin cerrahi ve göz gibi uzmanlık alanları bulunmakta ve bütün gün çalışan hekimler ilaçların hazırlanmasından da sorumluydular. Darüşşifalar'da sadece yatalak durumdaki hastalar değil, ayakta tedavisi mümkün olan kişiler de tedavi edilmekteydi.⁵⁰

⁴⁶ Cahid Baltacı, **XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976, s.201

⁴⁷ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III., İstanbul: Milli Eğitim Basım, 1946

⁴⁸ Ömer Lütfi Barkan, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi" **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.XXIII. S.1-2, İstanbul, 1963, s.273,228-279

⁴⁹ A. Süheyl Ünver "Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında Vakıf Hastanelerinin Bir kısmına Dair" **Vakıflar Dergisi**, S.1, Ankara, 1938, ss. 17-23

⁵⁰ Çataltepe, a.g.e., s.46

Osmanlı dönemi ticaret hayatında yol güvenliğinin sağlanması, yolcuların barınma, yiyecek gibi her türlü ihtiyacının karşılanmasında kervansaraylar büyük bir öneme sahiptiler. Dil, din ve ırk gibi özellikler ayırt edilmeden tüm yolcuların çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi için kurulan sosyal hayır kurumlarının başında gelen kervansaraylar, İslam toplumlarında kurulan ribat'ların devamı niteliğindedir. Selçuklu vakfiyelerinde bu nedenle kervansaraylara eş anlamlı “han” ve “ribat” kullanılmıştır.⁵¹ Kervansarayların vakıf yolu ile yönetilenlerinde yolcular ücretsiz olarak buralardan istifade edebilmekteydi.

Vakıflar yolu ile çalışanlara sağlanan sosyal güvenlik hizmetlerinden bazıları; işleri yolunda gitmeyen kişilere yardım sağlanması, ağır ve yıpranma payı bulunan işlerde çalışan kişilere herhangi bir şekilde ücret alamayacak duruma geldiklerinde belli bir ücret almalarını sağlayan vakıflar, çiftçilere ödünç tohum verilmesi bu vakıf hizmetleri arasında yer almaktadır.⁵²

Sosyal amaçlı vakıflar arasında sebiller, çeşmeler, su bentleri, su ile ilgili tesislerin kurulması da büyük öneme sahiptir. Cihanzade Hüseyin vakfiyesinde Hacı Övazoğlu sebilinde yaz aylarında kar temin edilerek suyun soğutulması, belirtilen günlerde bal şerbet dağıtılması için gerekli maliyetlerin vakıf fonu aracılığı ile karşılandığı belirtilmektedir.⁵³ Görüldüğü gibi en ufak ihtiyaç düşüncesinden bile doğan vakıflar sayesinde Osmanlı toplumunda sosyal devletin görevleri yerine getirilmekteydi. Yapılan vakıf hizmetleri sayesinde devletin hazinesinden harcama yapmadan halkın ihtiyaçları giderilmektedir.

3. İktisadi Hizmetler Sunan Vakıflar

Vakıflar iktisadi yaşama doğrudan etki eden kurumlar arasında yer almaktadır. Vakıf kurumunun iktisadi etkilerinden bazıları; vakfa gelir sağlayan kaynakların işletilmesi, yapılan hizmetlerin yapımında ve devamında gerekli personelin temin edilmesi, gelirin adil dağıtımında etkisi, kaynakların ihtiyaçlar doğrultusunda aktif dağıtımı olarak sıralanabilir.

⁵¹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1971, s.109

⁵² Kozak, a.g.e., s. 31-32

⁵³ Cihanzade Hüseyin Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 578 numaralı Vakfiye Defteri, ss.186-190 aktaran; Kozak, a.g.e., s.58

Vakıfların kurmuş olduğu hayır eserlerinin inşa sürecinde ve daha sonrasında işletilmesi için gerekli olan personelin temini ile ülkedeki istihdam seviyesi arttırılmış olmaktaydı. Vakıfların sözleşmesi niteliğindeki vakfiyelerinde yapılacak olan hizmetin ne olduğu ve gerekli istihdam hacmi ayrıntıları ile belirtilmektedir. Vakıflarda istihdam hacmi yapılan hizmetin çeşidi ve büyüklüğü ile orantılı olarak değişebilmektedir.

17. yy vakıf külliyelerinden olan II. Beyazıt külliyesinin vakfiyesine göre; 167 kişi ücretli olarak görev almaktaydı. Külliyenin içerisinde bulunan hastanede 1 başhekim, 2 cerrah, 2 hekim, 3 göz hekimi, 1 eczacı, sekreter, ferraş, kilerdar, kapıcı, hastabakıcı, aşçı ve çamaşırcı, olmak üzere çeşitli hizmetlerde 21 kişi çalışmaktaydı.⁵⁴

Önemli istihdam kaynakları sağlayan vakıflar 18. yy Osmanlı Devleti'nde yaptığı sosyal hizmetler ile 4.947 kişinin istihdam edilmesini sağlamıştır. Bunlardan % 28.16'lık kesim eğitim, % 30.75'i dini , % 10.51'i diğer sosyal alanlardaki hizmetlerin karşılanmasında görev almaktaydı.⁵⁵ Vakıflar, sağladığı iş imkânları ile mesleklerin gelişmesine pozitif etki yaparak, ülkedeki işsizlik oranlarının yükselmesine engel olmaktaydı.

Vakıf kurumunun doğrudan doğruya maddi durumu düşük olan yoksul kesime, fiziki veya sosyal zarara uğrayanlara, yapılan hizmetlerin sosyal yardım ve güvenlik ödemeleri gelir dağılımını da etkilemektedir. Bu etki ile beraber refahı arttırmakta ve yaymaktadır. Hedeflenen sosyal hizmet gerçekleşmeden daha niyet aşamasındayken gelir dağılımına etkide bulunmaktadır. Devlet dışında diğer gelir dağıtıcı kanalların dışında, vakıfların önemli özelliği servet dağıtımından kaynaklamaktadır.⁵⁶

Vakıflar sayesinde maddi gücü yüksek kesimin yaptığı hizmetler ile yoksul kesime servet aktarımı anlamına gelmemektedir. Fakat maddi bakımdan iyi durumdaki kesimin, servetini kendi mülkiyetinden çıkararak toplumun hizmetine sunması ile oluşan faydanın, alt gelir grubuna gelir ve hizmet şeklinde dağılmasıdır.⁵⁷

Kurucuları arasında birçok valide sultanın da bulunduğu vakıflar aracılığı ile eldeki kaynakların en uygun yerlere aktarılması sağlanmaktadır. Toplumun hizmetine sunulan bu kaynaklar artık kişinin kendi mülkiyetinde ve devletin mülkiyetinde

⁵⁴ II. Beyazıt'ın Edirne'deki Hayratına Ait Vakfiyesi (H. 892/M. 1486) V.G.M Arşivi 185 numaralı Kasada Mahfuz Orijinal Vakfiye Defteri, ss. 92-97' den nakleden Öztürk, 1983, s.13

⁵⁵ Yediyıldız, 1982, XIV, s.14

⁵⁶ Turan Yazgan, **Gelir Dağılımı Açısından Sosyal Güvenlik**, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayını, 1975, s. 50

⁵⁷ Kozak, a.g.e., s.35-36

değildirler.⁵⁸ Bu kaynaklar vakıf haline getirildikten sonra toplumun hizmetine adanmış olmaktadır.

Şahsi mülkiyetin toplum yararına kullanılması ve insanların ihtiyaçları doğrultusunda hizmet vermesi sırasında her türlü tedbiri alması, özel ve toplumsal ihtiyaçlar arasında beklenen dengeyi kurmaktadır. Bununla beraber vakıf kurumu, özel ve marjinal hasılanın dengesini sağlayabilmektedir.⁵⁹ Böylece vakıfların ekonomiye olan katkıları doğrudan olduğu gibi dolaylı yollar ile de kendini göstermektedir.

II. OSMANLI TOPLUMUNDA VAKIF

Türk topluluklarında örfi hukukun nerede ise belirlemediği hiçbir kural bulunmamaktadır. Türkler Anadolu'da, Sibiry'a'da ya da Orta Asya'da birbirlerinden çok uzak yerlerde bulunsalar dahi örf ve gelenekleri hemen hemen aynıdır. Türk toplumunun örf ve geleneklerine göre, herhangi bir sebeple zor duruma düşen, büyük bir borcu olup ödeyemeyecek durumda olanlar, kan parası ödemek zorunda olanlar, yalancı bir dava sonucunda iflas edenler için yardım kurumları devreye girmektedir.⁶⁰

Eski Türk topluluklarından olan Hitit ve Uygurların vakıf kurduğuna dair tarihi belgeler bulunmaktadır. Türk vakıf anlayışının ilk yazılı belgesi olarak gösterilen M.Ö. 1280-1290 tarihlerinde Hitit Kralı Hattusilis dönemine ait bir taş üzerine yazdırılan Hitit vakfiyesidir.⁶¹ Uygur Türklerinin yaşadığı bölgelerde yapılan araştırmalar sırasında vakfiyelere de rastlanılmıştır. Bu bölgelerden birisi olan Doğu Türkistan'da yapılan Turfan kazısında 8. ve 12. yy arasında Budist Uygur Türklerine ait bez üzerine yazılmış olan bir kitabeden de vakıf kurumu olarak bahsedilmektedir.⁶²

⁵⁸ Sabahaddin Zaim, “**Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri (V. Vakıf Haftası)**”, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, 1987, s.210

⁵⁹ Zaim, a.g.e., s.209-210

⁶⁰ Ahmet Caferoğlu, “Türk Teamül Hukukuna Göre İctimai Muavenet Müessesesi”, **Vakıflar Dergisi**, S.2, Ankara, 1942, s.185

⁶¹ Boğazköy kazılarında bulunan bu tablet İstanbul Arkeoloji Müzelerinin eski şark kısmında 226 numarada kayıtlıdır. Hitit vakfiyesinde bahsedilen olay: “Hitit Kralı Hattusilis’in düşmanı olan Armadataş’ı yenmesi sonucu Tanrıça İştar’a bazı mülkler vakfetmesidir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Kunter, Halim Baki, Ankara, 1938, s.117

⁶² Turfan vesikalarından Uygur vakfiyesinde bahsedilen olay: Vakıf kurucusu bir Han (vesikanın başı yırtık olduğu için tam olarak kim olduğu bilinmemektedir.) olan bu vakfiyede Tıp medresesine ve başka mesleklere ait eğitim alanlarını da kapsayan bir Buda tapınağına arazi ve bağ vakfedildiği belirtilmektedir. Bu arazi ve bağ satın alınarak sonradan da vakfa dönüştürülüyor. Manastırı yöneten rahip vakfın mütevellisi olacak daha sonra onun yerine gelenler aynı şekilde bu görevi yerine getirecektir şartı konulmuş ve halkın iyiliği ile refahı için dua etmeleri belirtilen diğer bir husustur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kunter, Ankara, 1938, s.118

Türk topluluklarında yardımlaşma ve paylaşma odaklı olan vakıf fikir olarak İslamiyet'ten önce var olmuştur ancak İslamiyet'teki gelişmiş seviyesine ulaşamamıştır. İslamiyet'ten önce kurulan eski Türk topluluklarında ki vakıfların müstakil şahsiyet taşıdıkları konusunda yeterli derecede bilgi bulunmamaktadır.⁶³ Türklerin İslamiyeti kabul etmeleri ile birlikte vakıf kurumu önemli bir yere gelerek Osmanlı Devleti ile birlikte en parlak dönemini yaşamıştır.

İslam devletlerinde mali sistemin üç kısmı bulunmaktadır. Bunlar merkez maliyesi, ikta ve vakıf kurumlarıdır. Gelir ve giderleri direk bütçeyi etkileyen merkez maliyesi, toprak üzerinden elde edilen vergi ve diğer gelirlerin devlet görevlilerine hizmetleri karşılığında tasarruf edilmesi ise ikta ve tımar kısmını ifade etmektedir. Vakıflar ise bu sistem içerisinde genellikle refahı arttırmaya yönelik yapılan yatırım harcamalarını oluşturmaktadır.⁶⁴

Türk İslam devletlerinin en önemlilerinden biri olan Selçuklu Devleti döneminde vakıfların idareleri maksadı ile eski İslam toplumlarından farklı şekilde I. İzzettin Keykavus tarafından Evkaf Nezareti kurulmuştur.⁶⁵ Osmanlı kurumlarının temelini oluşturan Selçuklu Devleti'nde vakıfların artan önemleri ile beraber kurumsallaşan yapıları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin vakıf uygulamaları, toplum yapısı ve barındırdığı kültür mozaïği ile birebir ilişki içerisinde. Vakıf Medeniyeti olarak tanımladığımız Osmanlı Devleti döneminde tahmini olarak 35.000 üzerinde vakıf bulunmaktadır.⁶⁶ Böyle yüksek bir rakama sahip Osmanlı vakıfları, İslam'ın temel öğelerinin yanı sıra kendinden önce var olan Müslüman devletlerin uygulamalarından da faydalanarak kendi sistemini oluşturmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'nin devamı niteliğinde ortaya çıkan Osmanlı Devleti kuruluşu öncesinde yer alan kurumlardan faydalanma imkânı bulmuştur. İlhanlılar, Selçuklular gibi Türk-Müslüman toplumlarda yer alan vakıf hükümleri ve

---

⁶³ Köprülü Bülent, a.g.e., s.493

⁶⁴ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, 9. b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, s.114

⁶⁵ Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, Ankara, 1988, s.45

⁶⁶ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi**, s.40'dan nakleden; Nazif Öztürk, “ Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıfları” **Cumhuriyetin 80. Yılında Vakıf Sempozyumu (15-17 Aralık 2003)**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004, s.40

idare şekilleri benzer şekilde Osmanlı döneminde devamlılık göstermiştir.⁶⁷ Osmanlı devraldığı bu kültür mirası ile vakıf müessesenin gelişerek daha da güzelleşmesini sağlamıştır. Büyük yerleşim yerlerinin dışında köylerde hatta mahallerde vakıflar kurulmuştur. Vakıf uygulamasının kapsamının geniş boyutlara ulaşması ile idari ve hukuki hükümleri de sağlamıştır.

Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde önemli bir yeri olan vakıflar ile toplumun sosyal, iktisadi ve kültürel ihtiyaçları büyük oranda devlet hazinesinden harcama yapmadan giderilmeye çalışılmıştır. Vakıf müessesesi, devletin iktisadi bakımlardan sıkıntı yaşadığı dönemlerde de bu zorlukların halka yansıyan tarafının en düşük seviyelere çekilmesine yardımcı olmaktaydı. Bu bakımdan vakıflar hem halkın hem devletin faydası için hizmet veren kurumlardır.

Din ile arasında sıkı bağlar bulunan vakıf hizmetleri sadece dini ihtiyaçları karşılamamakta aynı zamanda diğer insani ihtiyaçlara da cevap vermektedir. Eğitim amaçlı kurulan medreseler, kütüphaneler, tedavi amaçlı hastaneler, ticaret yolları üzerinde yapılan köprüler, kervansaraylar, hanlar vakıflar aracılığı ile kurularak halkın faydasına sunulmuştur.⁶⁸ Vakıfların imar ve iskân hizmetleri göz önüne alındığında, insanların toplu olarak yaşamlarını geçirdikleri köy, kasaba ve şehir gibi yerleşim mekânlarının örgütlenmesine katkı sağlamışlardır.⁶⁹

Osmanlı Devleti ile birlikte en ihtişamlı devrini yaşayan vakıflar batı dünyasından da ilgi toplamıştır. Türk düşmanı olarak tanınan Fransız Guer, Müslüman Türklerin vakıf kurumunu övgü dolu sözler ile anlatmıştır. Fakir olan insanların bile birbirlerine yardım ettiği, ağaçların sulanmasından, yardıma muhtaç hayvanlara kadar birçok konuda yapılan hayır eserlerinden hayranlık ile bahsetmektedir.⁷⁰ Guer’inde bahsettiği gibi sadece insan odaklı olmayan vakıf müessesesi yaşayan tüm canlılara aynı şefkat ve hürmetle yaklaşmaktadır. İtalyan gezgin Edmondo de Amicis de hatıratlarında İstanbul gezisinde karşılaştığı kuş vakıflarından söz etmektedir.

Osmanlı Devleti fetih yaptığı yerlerde birçok vakıf kurumu meydana getirmiştir. Eğer fetih yapılan yerlerde daha öncesinde bir vakıf kurumu bulunuyorsa

---

⁶⁷ Kazıcı, 1985, s.56

⁶⁸ Sıddık Sami Onar, **İdare Hukuku Umumi Esasları**, 3.b. C.II. İstanbul, 1952, s.663

⁶⁹ H. Ziya Ülken, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği” **Vakıflar Dergisi**, C.IX. Ankara, 1971, s.21

⁷⁰ Guer Mocurs, **et usayes des Turc**, Paris, 1746-1747, C.I. ss.217-221’den aktaran; Binark, 1969,ss.465-466

buralara ellenmiyor, şartlarına uygun bir şekilde idare ediliyordu. Bu sayede hem toplumun örgütlenmesine kolaylık sağlanıyor hem de savaş ganimeti olan arazilerin geleceği tayin edilmiş oluyordu. Şehirlerde yapılan düzenlemeler ile iktisadi hayat canlanma fırsatı bulmaktaydı. Fetih hareketinin gerçekleştirildiği yeni yerleşim alanlarında buraya ilk yerleşen ve hayır kurumları oluşturan kişiler toplum içerisinde büyük saygınlık kazanmaktaydı. Vakıflar sayesinde yeniden imar edilen şehirler Türk İslam mimarisinin en güzel eserleri ile süsleniyordu. Bursa'nın fethi sonrası Orhan Gazi burada kurduğu vakıf ile şehir mimarisinin Türkleşmesini, işsiz olan Türklerin şehri terk etmemesini sağlamaya çalışmıştır. Fetih hareketlerinde kendilerine önemli görevler düşen Akıncı beylerine pek çok köy tımar olarak verildiği gibi buralarda vakıflar oluşturmalarına da izin verilmiştir. Bu sayede vakfı yapan kişi vakfın mütevelliliğini evlatlarına bıraktığı sürece ailesine geçim kaynağı temin etmiş oluyordu.⁷¹

Hükümdarlar yaptıkları vakıf eserler ile devlet yöneticisi olmanın yanında hayırsever kişiliklerini de göstermişlerdir. Hükümdarlar, hanedan üyeleri, devlet yöneticileri, mali bakımdan varlıklı olan kişiler birbirlerinden daha güzel vakıflar yapmak için adeta yarışmışlar ve bunun sonucunda muhteşem vakıf eserler meydana getirmişlerdir. Osmanlı hükümdarları kendi yaptıkları vakıfların yanında başka vakıflara da maddi yardımlarda bulunmaktaydılar.

Osmanlı Devleti'nde ilk hükümdarlarından itibaren vakıf hizmetlerine olan ilgi meydana getirilen vakıflar ile kendini göstermektedir. Osmanlı sultanlarının kurduğu vakıflardan hangisinin ilk olduğu hakkındaki görüşler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre ilk vakıf kurucusu Osman Gazi bazılarına göre ise Orhan Gazi'dir. Osman Gazi'nin Ermeni Derbendi (İnegöl yakınlarında bir yerleşim yeri) de Kumral Baba zaviyesine gelir kaynağı olması için vakfettiği araziler bulunmaktadır. Bu vakfın vakfiyeleri günümüze kadar ulaşamadığı için bazı kaynaklar ilk sultan vakfı olarak Orhan Gazi'nin vakıflarını kabul etmektedirler.⁷² Osmanlı Devleti'nde vakıf hizmetleri yapanlar arasında önemli bir yeri olan, valide sultanların ilki mevcut bilgilere göre I. Murat'ın validesi Nilüfer Hatun'dur. Nilüfer Hatun Bursa şehrinde tekke, mescit ve kendi adıyla bilinen çay üzerinde köprü inşa ettirmiştir.

---

⁷¹ Çataltepe, a.g.e., s.24

⁷² İbn-i Kemal, **Tevarih-i Al-i Osman**, I.Deft. (Yay. Şerafettin Turan), Ankara, 1992, s.92'den aktaran; Mustafa Güler, **Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)**, İstanbul, 2002, s.16

Osmanlı Devleti'nde önemli vakıflar kuran Orhan Gazi (M.1326-1359) Bursa, İznik, Adapazarı, İzmit, Kandıra başta olmak üzere birçok yerleşim yerinde önemli vakıflar kurmuştur. M.1324 yılına ait Farsça tuğralı bir vesikada, Orhan Gazi'nin azadlı kölesi Tavaşi Şerafeddin'e Mekece'de kurduğu dergâhın vakıf mallarına bakma görevini verdiği vakfiyesi ve vakıf şartlarından bahsedilmektedir.⁷³

Orhan Gazi, ilmi çalışmaların rahatlıkla yapılabilmesi için İznik yerleşkesinde M.1330 yılında ilk Osmanlı medresesini kurarken, faaliyetlerinin aksamaması ve bağımsız olarak hizmetinin devamlılığı için gerekli olan sermayeyi karşılayacak malları vakfın tasarrufuna tahsis etmiştir. Bu medresede eğitim vermesi için dönemin ünlü âlimlerinden Taceddin Kürdi tayin edilmiştir. Halkın ihtiyaçlarına cevap veren bu eserlerin inşa sürecinden sonra gerek duydukları imam, hafız, hademe, gibi görevliler tayin edilerek vakıf hizmetlerinin yürütülmesi sağlanmıştır. Bu ilim yuvalarında kısa zaman içerisinde çok önemli âlimler ve devlet adamları yetiştirildi. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren eğitime büyük önem vermiş ve buralarda eğitim görmek isteyenleri teşvik etmiştir. II. Beyazıt M.1486 Edirne vakfiyesinde, medresede eğitim gören talebelerin her ihtiyaçlarının karşılanması yanı sıra vakıf gelirlerinden burs bağlanmasını şart koşmuştur. Böylelikle bu kurumlarda eğitim görenlerin maddi güçlükler dolayısı ile eğitim hayatlarını aksatmadan sürdürmeleri sağlanmaktaydı.⁷⁴

Orhan Gazi Bursa şehrinde cami, zaviye, misafirhane ve imarethane kurarak sermayelerini sağlayacak vakıflar kurarak yönetimini de vezirine vermiştir. Diğer vakıf hizmetlerinin bulunduğu eserleri, Adapazarı'nda günümüze kadar gelerek hizmet vermeye devam eden Orhan Camii, bunun dışında medrese, Kandıra'da bir camidir. Devletin kuruluş süreci içerisinde kendini göstermeye başlayan vakıf hizmetleri daha da artarak devam etmiştir.⁷⁵

Vakıflar aracılığı ile Anadolu'nun her yerinde kurulan bu ilim yuvalarına seyyah âlimler de büyük ilgi göstermişlerdir. Ünlü ilim adamları yetiştiren ilk Osmanlı medreseleri devlet hazinesine yük olmadan kendilerine tahsis edilen vakıflar sayesinde eğitim hayatlarını aksatmadan sürdürmüşlerdir. Mimari bakımından mükemmellik

---

⁷³ Kazıcı, 1985, s.57

⁷⁴ Öztürk, 1983, s.13

⁷⁵ Ali Himmet Berki, " Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı" **Vakıflar Dergisi**, S.V, Ankara, 1962, s.127-128

seviyesindeki bu eğitim ve kültür eserlerinden birçoğu günümüzde hala daha varlığını sürdürmektedir.

Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa kurduğu vakıf eserler ile şehirlerin, Türk İslam mimarisi ile farklı görüntülere bürünmesini sağlamıştır. Süleyman Paşa'nın vakıf eserleri; Bursa'da iki cami, Bolayır'da bir kervansaray, bir imaret, Göynük ve İzmit'te birer hamam, Yenişehir'de bir makam türbesi, Yenişehir ve İzmit'te birer medrese İzmit'te bir mescit ve makam, Bilecik, Bolayır, Ferecik, Geyve, İzmit, Kavakköyü, Lâpseki, Malkara, Şabhane, Vize'de birer cami bulunmaktadır. İzmit'te bulunan medrese'ye bir bostan, kale içinde bir bağ ve kuyunun gelirini vakfetmiştir.⁷⁶

Yıldırım Beyazıd Niğbolu zaferinden sonra savaş ganimetlerini özellikle Bursa'nın imarı amacı ile kullanmıştır. Yıldırım Beyazıd Bursa'da bir hastane (darüşşifa), bir darulhayr, bir tekke, iki medrese ve bir cami (Ulu Cami), yaptırarak bu tesislerin ihtiyacının karşılanması amacıyla vakıflar tahsis ettirmiştir. Bu kurumlara imam, tabip, şeyh, müezzin, müderris, hademe gibi ihtiyaç dâhilindeki görevliler tayin edilerek maaşları da belirlenmiştir.⁷⁷ Yıldırım Beyazıd tarafından M.1399 senesinde kurulan hastane (darüşşifa) Osmanlı'nın ilk sağlık kuruluşu olma özelliği taşımaktadır.

II. Beyazıd'ın Edirne'de bulunan hastanesi, dönemin birçok toplumunda kötü gözle bakılan sosyal hayattan dışlanan hatta öldürülen akıl hastaları tedavi edilmekteydi. Bu hastanede Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde aktardığına göre akıl hastalarına ve ruhsal problemler yaşayan kişilere müzik dinletileri yapıldığından, iyileşme süreçlerine faydası olması amacıyla çiçek yetiştirildiğinden bahsedilmektedir.⁷⁸

Yıldırım Beyazıd döneminde her vilayete müfettiş tayin edilerek vakıfların ve nazırların işlemleri takip edilmiştir. Çelebi Mehmet devrinde bütün kadılık teşkilatları tek bir makama bağlanarak, bütün vakıfların denetimi bu kurumlar sayesinde sağlanmıştır.⁷⁹ Osmanlı'da ilk devirlerde vakıfların idarelerine önem verildiği anlaşılmaktadır.

İstanbul'un fethi ile birlikte Fatih Sultan Mehmet, ganimetten herkesin payını dağıttıktan sonra, kendi payına düşen emlakın tamamını milletin malı olması için

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, "Gaazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri" **Vakıflar Dergisi**, İstanbul, 1968, s.19-29

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrullah Efendi, Behcetü't Tevarih, Çevirmen, Hasan Almaz, 1.b. , İstanbul, 2010

⁷⁸ Fahreddin Kerim Günay, "Ruh Hekimliği Sahasında Türklerin ve Vakıf Müessesesinin Hizmetleri" **Vakıflar Dergisi**, S.2, 1942, s. 263-265

⁷⁹ Öztürk, 1983, s.58

vakfetmiştir.⁸⁰ Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un Taşlık mekânında bulunan 136 bölümden oluşan dükkânlarının gelirlerini hasta, fakir, muhtaç durumda bulunan insanların ihtiyaçlarının giderilmesi için vakfetmiştir. Bu vakfiyede mallardan elde edilecek gelirler ile 10 cerrah, 10 tabip, 3 yara sarıcı tayin edilerek, bu görevlilerin ayın belirli günlerinde ev ev dolaşarak hastaları tedavisi, durumlarının düzeltilmesi amacı ile ne gerekiyorsa yapılması şartı koşulmuştur. Ayrıca vakıfnamede İstanbul'un her sokağında görevlendirilen iki kişi, buraları gezerek sokakların sağlık açısından temizliklerini temin etmeleri karşılığında belli bir ücret ile tayin edilmişlerdir.⁸¹ Fatih Sultan Mehmet, vakıfların sayısının artması ile tımarlı süvari miktarında meydana gelen düşmeye karşılık birçok vakfı feshetmek mecburiyetinde kaldı. Çünkü bu durum sipahilerin zaman içinde yok olmasına ve asker sıkıntısı yaşanmasına neden olabilirdi. Fatih döneminden sonra gelen kişiler mecburi olarak feshedilen vakıfları tekrar kullanılabilir duruma getirdiler.⁸²

Osmanlı Devleti'nin toprak sistemi Selçuklu devletindeki ikta sisteminin uygulama ve tasarruf edilmesi yönünden devamı niteliği taşımaktadır. Osmanlı döneminde İkta sistemi Tımar olarak adlandırılmaktadır. Tımar sisteminde, toprağın mülkiyeti devlete, yönetimi ise sipahilere ait bulunmaktadır. Osmanlı toprak sisteminde kırsal toprakların mülkiyeti devlete ait olduğundan üzerlerinde ferdi mülkiyet hakkı bulunmamaktadır. Fakat padişahın onaylaması dâhilinde toprağın statüsünde değişim olabilmektedir. Bu açıdan kırsal topraklar fiilen miri (tımar), mülk (özel mülkiyet) ve vakıf olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır.⁸³

Mouraja d'Ohson (Muradcan Tosunyan)* ve M. Gatteschi'nin yapmış olduğu gözlemlere göre, Osmanlı Devleti'nde 18. ve 19. yy'larda taşınmaz mal servetinin büyük bir kısmını vakıflar oluşturmaktaydı.⁸⁴ Osmanlı dönemi devlet adamı ve tarihçisi Mustafa Nuri Paşa'nın Netayic'ül Vukuat isimli eserinde 19. yy başlarında İstanbul'da

⁸⁰ Samiha Ayverdi, *Edebi ve Manevi Dünyası İçinde Fatih*, İstanbul, 1974, s.176

⁸¹ Ahmet Coşkun, *Şah-ı Cihan Fatih Sultan Mehmet*, İstanbul: Babıâli Kültür Yayınları, 2008, s.175

⁸² Kazıcı, 1985, ss.60-61

⁸³ Tabakoğlu, a.g.e., dipnot, 58

*1792 yılında III. Selim tarafından önde gelen devlet adamlarına köklü reform hareketleri için layihalar hazırlatılmıştır. Mouraja d'Ohson (Muradcan Tosunyan) bu layiha yazarları arasında yer almaktadır.

⁸⁴ Köprülü, M. Fuad, 2013, s.185

bulunan emlak ve arazinin tamamına yakın bir kısmının vakıf haline geldiğinden bahsetmektedir.⁸⁵

Toprakların vakıf toprağına dönüşebilmesi farklı şekillerde gerçekleşmektedir. İlk olarak, sahiplerinin mülkü olan toprakların vakfedilmesi ile oluşan vakıf topraklardır. İkincisi, malikâne-divani sistemine bağı toprakların vakfedilmesidir bu topraklarda sadece kuru mülkiyet hakkı bulunmaktadır. Son olarak ise Şer'i Hukuk'a ve örfe bağı olarak vakıf haline dönüştürülen topraklardır. Bu şekilde oluşturulan vakıflarda toprağın hukuki şekli değişmez, toprağın üzerinden alınan vergi vakfedilir.⁸⁶

Osmanlı Devleti'nde vakıfların denetimi, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasına (1826) kadar, vakfın şartları dâhilinde farklı nezaretlerce yönetilmekteydi. Bunlar; Haremeyn, Vezir, Şeyhülislam, Tophane Ümerası, İstanbul Kadılarından oluşan nezaretlerdir.⁸⁷ Padişah vakıflarının idareleri, sadrazam, şeyhülislam, babussaade ve darussaade ağaları gibi ülke yönetiminde yer alan idareciler tarafından yürütülmekteydi. Özel şahıslar tarafından kurulan vakıfların idareleri vakıfnamelerinde belirtilen mütevelliler tarafından gerçekleştirilmekteydi, denetimleri ise kadılar aracılığı ile yapılmaktaydı. Mütevellilerin, işlerini yürütmeleri için kendilerine tahsis edilen bir bina bulunmamaktaydı işlerini evlerinden yürütmekteydiler. İstanbul kadısının bütün vakıfları denetleme hakkı bulunmaktaydı. Çeşitli Nezaretler tarafından idare edilen vakıfların bu durumu karışıklılıklara neden olmaktaydı.⁸⁸

II. Mahmud dönemi sırasında birçok yenilikler yapılmıştır, bunlardan birisi de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'dir. I. Abdülhamid'in kurmuş olduğu Hamidiye vakıflarının nezaretini darussaade ağalarına, kaymakamlığını da yazıcılarına vererek üç görevliden oluşan bir yönetim meydana getirilmiştir. Bu yönetim şekli Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin esasını oluşturmaktadır. İdare ilk olarak Sultan'lara ait vakıfların tamirat, çalışanların ücretleri, gibi devamlılığı için gerekli olan ihtiyaçları karşılayan bir kurumdur. Ancak daha sonrasında mütevellisi kalmayan vakıflar, amacına göre yönetilmeyen vakıflar gibi zor durumda bulunan vakıfların mütevellisi durumuna gelen bu kurumlar, kısa bir zaman içerisinde tüm ülkedeki vakıfların nezareti görevini yerine

---

⁸⁵ Kazıcı, 2003, s.11

⁸⁶ Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak vakıflarının İdari- Mali Muhtariyeti Meselesi" **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, C.I, Ankara, 1944, ss.15-21

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazıcı, 2003, ss.103-122; Kazıcı, 1985, ss.69-79

⁸⁸ Kazıcı, 1985, s.72

getirmeye başlamıştır.⁸⁹ Vakıfların yönetimindeki çeşitliliklere engel olmak ve bu müesseseyi suistimal ederek yolsuzluk yapanlara karşı Evkaf-ı Hümayun Nezareti istenileni verememiştir.

II. Mahmud döneminde vakıf uygulamasında yapılan değişimler, Cumhuriyet döneminde de çeşitli şekillerde devam etmiştir. M.1920 yılında vakıfların idaresi Şer’iyye ve Evkaf Vekâletine bırakılmıştır bunun arkasından M.1924 yılında bugünkü Vakıflar Genel Müdürlüğünün esasını oluşturan Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Vakıfların idaresinde M.1935 yılında çıkarılan vakıf kanunu ile büyük değişiklikler yapılmıştır. Vakıf uygulaması, M.1967 yılında Medeni Kanunun vakıflar ile ilgili yapılan değişiklik ile yeni bir kavram kazanmıştır.⁹⁰

Vakıflar aracılığı ile kurulan ve devamlılığı olan hukuki şahsiyete sahip kurumlar sayesinde Osmanlı döneminde günümüzün belediye hizmetleri, sosyal güvenlik ve yardım hizmetleri görülmekteydi. Mahallere kadar inen vakıflar ihtiyaçlara anında müdahalede bulunma imkânına sahiptiler. Bu sayede bürokratik işlemlere gerek kalmadan sosyal ihtiyaçlar giderilmekte devletin hazinesine daha az ihtiyaç duyulmaktaydı. Osmanlı vakıf sistemi, İslami toplumların gerektirdiği sosyal dengenin sağlanması ve servetin olabildiğince eşit bir şekilde adaletli olarak dağılmasında önemli bir unsurdur. Vakıf kurumunun iktisadi katkıları arasında, yaptığı sosyal hizmetlerin yanında, paranın dolaşım halinde kalması ve maddi imkânların gerekli olan yerlere harcanması etkileri de önemlidir. Farklı zamanlarda vakıf kurumlarında yapılan incelemeler, Türk iktisadi hayatının ortalama olarak % 16’lık kısmında vakıfların etkili olduğunu ortaya koymaktadır.⁹¹

---

⁸⁹ Çataltepe, a.g.e., s.27; Kazıcı, 2003, s.112

⁹⁰ Hüseyin Hatemi, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Vakıf”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Ansiklopedisi**, C.VI, 1985, s.1678

⁹¹ Öztürk, 2004, s.40

İKİNCİ BÖLÜM

PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VE VAKFİYELERİ

I. PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN

A. HAYATI

M.1810 senesinde doğduğu tahmin edilen Pertevniyal Valide Sultan, 30. Osmanlı hükümdarı II. Mahmud'un karısı ve Sultan Abdülaziz'in validesidir. Sultan'ın, cariyelikten gelen diğer hanım sultanlar gibi saray öncesi hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Çerkezlerin Şapşığ etnik topluluğundan, orta halli bir ailenin kızı olduğu sanılmaktadır. Hünkârın kız kardeşi Esmâ Sultan tarafından esir pazarından satın alınarak yetiştirilmesinin ardından Harem-i Hümayun'a takdim edilmiştir. Saraya geldiği gün itibari ile dikkatleri üzerine çekerek kısa zaman içerisinde ikinci ikbal olmuştur. 32. Osmanlı hükümdarı olacak olan oğlu Abdülaziz'in M.1830 senesindeki doğumu ile beşinci kadın efendiliğe kadar yükselmiştir.⁹²

Pertevniyal Valide Sultanın ikbali olduğu II. Mahmud, ülkenin içinde bulunduğu buhranlı dönemi atlatabilmek adına yenilikler yapan, öngörü sahibi bir hükümdar olarak tanınmaktadır. Eğitim başta olmak üzere, ordu ve mali sistemlerde köklü değişiklikler bu dönemde kendini göstermiştir. Hükümdarlığı süresince yaptığı yenilikler ile tanınan II. Mahmud, 31 yıl Osmanlı Devleti tahtında kaldıktan sonra M.1839 senesinde vefat etmiştir. II. Mahmud'dan sonra tahta yine hayırsever bir hanım sultan olan Bezmiâlem Valide Sultan'ın oğlu Sultan Abdülmecit geçmiştir. Ancak M.1861 senesinde yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir. Bu olay neticesinde tahtın varisi olan, Abdülaziz tahta çıktı ve artık bir Hünkâr annesi olan Pertevniyal Sultan 51 yaşında "Valide Sultan" unvanını aldı. Sultan Abdülaziz üzerindeki büyük etkisinden dolayı valide sultana "ümmü'l cihan" da denilmektedir.⁹³

Abdülaziz'in hükümdarlığı boyunca "Mehd-i Ulya-yı Saltanat" unvanını alan Pertevniyal Valide Sultan, oğlunun M.1876 senesinde tahttan indirilmesine kadar bu unvanı kullanmıştır. Mektuplarında ve yazışmalarında kullandığı imzası niteliğindeki mühürlerinde geçen unvanlar; "Valide Sultan", "İsmetlü Valide Sultan-ı Alişan

⁹² Can Alpgüvenç, *Hayırdı Yarışan Hanım Sultanlar*, İstanbul: Kaynak Kültür Yayınları, 2010, s.169

⁹³ Ali Akyıldız, "Pertevniyal Valide Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul, 2007, s.239

Efendimiz Hazretleri”, “İsmetlü Valide Sultan”, “Mehd-i Ulya-yı Saltanat” şeklindedir. Oğlu Hünkâr Abdülaziz’den ise “Şevketli Nur-ı Aynım Aslanım Hazretleri” ve “Şevketli Aslanım” olarak bahsetmektedir.⁹⁴

Zekâsı ile çevresinde büyük takdir toplayan Pertevniyal Sultan, oğlunun cülusu sırasında kethüdası aracılığı ile Fuat Paşa’ya oğlunun gayretli olduğundan fakat devlet yönetimi hakkında yardıma ihtiyacı olabileceğinden, yeni padişahın devletin yararına olan işlere yönlendirilmesini istemiştir.⁹⁵ Bu durum valide sultanın devlet işlerindeki öngörüsünü ve bilgeliğini göz önüne sermektedir. Hayırsever bir hanım sultan olan Pertevniyal Valide Sultan, hem vakıfları aracılığı ile hem de diğer mali kaynakları sayesinde birçok yardımda bulunmuştur. Bu hayır işlerinden bazıları şöyledir; M.1865 yılında Hocapaşa’da çıkan büyük çaplı yangın sonucu mağdur olan kişilere mali yardımlar, M.1874 yılında yaşanan kuraklık ve kıtlık sebebi ile Anadolu halkına Kırım’dan getirtilen hayvanların dağıtımı ve M.1875 yılında borçlarını ödeyemedikleri için hapse girenlerin borçlarını ödeyerek özgür kalmalarını sağlamıştır. Bunlarla birlikte Valide Sultan M.1866 senesi Ağustos ayında, 5.000 lira olan maaşının hepsini, maddi sıkıntı nedeni ile devlet görevlilerinin maaşlarını ödemekte zorlanan hazineye bağışlayarak, devletin ve toplumun faydası için servetini kullanmaktan çekinmemiştir.⁹⁶ Pertevniyal Valide Sultan Üsküdar Paşalimanı’nda bulunan arsalar üzerinde buhar gücü ile çalışan beş katlı bir değirmen yaptırarak hizmete sunmuştur.⁹⁷ Valide Sultan’ın kendi malından yaptırmış olduğu M.1864 yılında Tersane’de ki gemilerin üretiminin yapılması için kullanılan inşaat havuzunda ilk Osmanlı zırhlısı inşa edilmiştir.⁹⁸

Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi ve vefatından sonra 7 yıl daha yaşayan Valide Sultan oldukça sıkıntılı günler yaşamıştır. Kendi söyleyip yazdığı Sergüzeştname’de* oğlunun tahttan indirildiği günü ve sonrasında uğradığı haksızlıkları

⁹⁴ Baha Gürfırat “Pertevniyal Valide Sultan’ın Hatıratı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. II, İstanbul, 1967, ss.57-59

⁹⁵ İsmet Parmaksızoğlu, “Pertevniyal Valide Sultan”, **Türk Ansiklopedisi**, C.26, Ankara, 1977, s.478, aktaran; Alpgüvenç, a.g.e., s.171

⁹⁶ Akyıldız, a.g.e., s.240

⁹⁷ Dolmabahçe sarayı Arşivi, Defter numarası 1818’den aktaran; Akyıldız, a.g.e., s.240

⁹⁸ Akyıldız, a.g.e., s.240

*İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın İstanbul Üniversitesine bağışladığı kıymetli eserler arasında 3310 numaralı defterin içeriğinde Pertevniyal Sultan’ın kendi anlatımı ile yazdığı Sergüzeştnamesi bulunmaktadır. Mahmud Kemal bey’in kardeşi Ahmet Tevfik Bey tarafından Yıldız evrakı arasında fark edilerek 1336 senesinde istinsah (çoğaltma, aynısına bakarak yazma) edilmiştir.

anlatmıştır. Abdülaziz'in tahttan indirildiği gün büyük bir karmaşanın yaşandığını hatta bazı insanların bu olayı yangın zannetmeleri ve saray sakinlerinin Topkapı sarayına götürülmelerinden söz edilmiştir.⁹⁹ Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten kısa süre sonra, şüpheli bir şekilde vefat etmiştir. Bu olay üzerine Pertevniyal Sultan yaşantısını üzüntü içerisinde devam ettirmiştir.

Pertevniyal Sultan'ın sıkıntıları II. Abdülhamid'in tahta çıkması ile hafiflemiştir. II. Abdülhamit dördüncü eşi Müşfika Kadınefendi'yi yetiştiren geçmiş Valide Sultana büyük saygı ve hürmet beslemekteydi. II. Abdülhamit, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ölümü hakkında Yıldız Sarayı'nda bir mahkeme kurulmasını sağladı. Bu mahkemede şüpheli bulunan kişiler mahkûm edilerek sürgüne yollandılar. Bu olay üzerine Pertevniyal Sultan II. Abdülhamit'e bir mektup yazarak teşekkürlerini sunmuştur.¹⁰⁰

Aksaray'da inşa ettirmiş olduğu külliye ile eser bırakan son Valide Sultan olan Pertevniyal Valide Sultan H.1300/M.1883 yılında vefat etmiştir. Aksaray'da bulunan külliyesinin bir parçası olan caminin bitişiğinde yaptırmış olduğu türbesine defnedilmiştir.

II. PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKFİYELERİ

Pertevniyal Valide Sultan vakfiyelerinde geçen bazı konular; okutulacak mevlitler, yardıma muhtaç olanların iâşeleri, hayratlara dair esaslar, vazifelendirilen kişilerin nitelikleri ve ücretleri, bu vakıfların akarları, vakfa bağlı kurumların usul ve esaslarıdır. Vakfiyelerin başlangıç kısmında yer alan dualarda Pertevniyal Valide Sultan ve II. Mahmud'un adları geçmekte, kendilerinden övgü ile bahsedilmektedir. Pertevniyal Valide Sultan'a ait vakıflar incelendiğinde Osmanlı vakıfları arasında önemli bir yeri ve yoğunluğunun olduğu görülmektedir.

Pertevniyal Valide Sultan'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) arşivine kayıtlı on beş adet vakfiyesi bulunmaktadır. Bu vakfiyelerin Hicrî (H.) ve Miladî (M.)

---

⁹⁹ Gürfırat, a.g.e., s.57

¹⁰⁰ Akyıldız, a.g.e., s.240

sıralamaları; H.1267/M.1850 ve H.1289/M.1872 tarih aralığında yer almaktadır.¹⁰¹ Valide Sultan'ın vakfiyelerinden birçok toplumsal hizmeti gördüğü anlaşılmaktadır.

A. VALİDE SULTANLIK DÖNEMİ ÖNCESİNDE Kİ VAKFİYELER

Hayırsever bir kişi olan Pertevniyal Valide Sultan, saray hayatı boyunca halkın faydasına olacak yardımlarda bulunmasının yanı sıra tesis ettiği vakıfları aracılığı ile birçok sosyal kurumu hayata geçirmiştir. Valide Sultanlığı öncesindeki vakfiyeleri “İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi” olarak, VGM arşivinde 747 numaralı defterde kayıtlı bulunmaktadır. Bu döneme dair vakfiyelerin Hicrî tarihlerinin sıralamaları şu şekildedir; H.1267/1269/1270/1272 yıllarını kapsamaktadır.

1. İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı H.1267/M.1850 Tarihli Vakfiyesi

Sultanın en erken dönemli vakfiyesi 747 numaralı defterin 170. sayfa 143. sırasında kayıtlı “İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı” H.1267/M.1850 tarihli tatlı su çeşmesi için düzenlenen vakfiyesidir. Bu vakfiye, H.1267/M.1850 tarihinde inşa edilen, İstanbul Taşkasab yakınındaki Sarı Musa Mescidi'nin kapısı yanında bulunan Sultan tarafından yaptırılan çeşme ve burada bulunan caminin avlusunda ki musluklara getirtilen bir masura tatlı su için düzenlenmiştir.

Vakfin ihtiyaçları için Pertevniyal Sultan, 7.500 kuruş bağışlayarak, çeşmenin su yollarının ve tasının tamiri, hizmetlilerinin ücretlerinin ödenmesi gibi ihtiyaçlar için vakfetmiştir. Vakfiyenin şartları arasında, çeşmenin hizmetini görececek kişilerin görevleri ve ücretleri açıkça belirtilmiştir. Caminin imamı olan Musa Efendi hayatta olduğu sürece çeşmede bulunan bir adet bakır taşı akşamları alarak sabah olduğunda yerine koyacaktır. Bu vazifesi karşılığında da aylık 15 kuruş alacaktır. Caminin imamı Musa Efendi'den sonra her kim olursa o da bu görevi aynı şekilde yerine getirmeye devam edecektir.

---

¹⁰¹ Pertevniyal Valide Sultan Vakıflarının Orjinal belgeleri Ankara V.G.M. arşivi Kasa 9'da muhafaza edilmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğünde Pertevniyal Valide Sultan'a ait vakfiyelerin kayıtlı olduğu defterler; 747 no.lu defterde H.1267/1269/1270/ 1272 tarihli vakfiyeler, 634 no.lu defterde H.1279 yılına ait üç vakfiye H. 1280/1281/ 1282/1283 1285/1286 ve H.1289 yılına ait iki adet vakfiye bulunmaktadır.

İbrahim bin Ahmet ve'l -Hacc ve Abdi bin Abdullah çeşmelere getirilen tatlı suyun, suyuolları hizmetini yerine getirmekle görevlendirilmişlerdir. Hizmetleri karşılığında her birine aylık 5'er kuruş olmak üzere toplam 10 kuruş verilmesi uygun görülmüştür. Bu görevlilerin vefatından sonra her kim görevlendirilir ise aynı şekil ve şartlar ile hizmet etmesi gerektiği belirtilmiştir.

2. İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı H.1269/M.1852 Tarihli Vakfiyesi

Pertevniyal Sultan'a ait bir diğer vakfiye, 747 numaralı defterin 185. sayfa 154. sırasında H.1269/M.1852 tarihi ile cennet mekân "Sultan II. Mahmud'un ikinci ikballeri Pertevniyal Kadın Efendi" olarak kayıtlı olan vakfiyedir.

Bu vakfiye incelendiğinde vakfedilen büyük bir saat ve "para vakfı" olarak kullanılacak nakit bulunmaktadır. Buna göre, vakfedilen nakit 15.000 kuruşun işletilmesi rehn-i kavî (teminat) ve kefil-i melî (borcu ödeyebilecek kefil) onu on bir buçuk hesabı (%15'lik artış oranı) olarak tabir edilen bir sisteme bağlanmıştır. Para vakfı oluşturmaktaki amaç kurulmuş olan vakfın iktisadi durumunda zayıflamayı önlemektir.

Osmanlı döneminde faizsiz bir şekilde kredi uygulaması ilk olarak para vakıflarıyla hayata geçirilmiştir. 19. yy. da sayıları artış gösteren para vakıfları, vakfedilen paranın aslına dokunmadan işletilmesi neticesinde oluşan gelirin, vakfın amaçları doğrultusunda harcanmasıdır.¹⁰² İslam hukukunda para vakıflarının caiz olmalarına dair tartışmalar bulunmaktadır. Vakfiyenin içeriğinde, büyük İslam âlimlerinden Muhammed bin Hasan eş-Şeybani ve İmam Züfer'in para vakıflarının kurulmasını caiz bulmalarına dair görüşleri yer almaktadır.

Ebu'l Feth Sultan Mehmed Camii'nde her sene Rebiülevvel ayının 12. gününde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) adına mevlit okutulması, dualar edilmesi ve vefat etmiş olan Pertevniyal Sultan'ın eşi Sultan II. Mahmud'un ruhu içinde duada bulunulması şart koşulmuştur. Dua sırasında ud ve gülâb (gül suyu) dağıtımı için otuz

¹⁰²Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Keleş, "Osmanlılarda 19. y.y.'da ki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma- Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği", **Gazi Üniv. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.21,S.1,Ankara 2001,s.189-207; İrfan Türkoğlu, "Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerinde ki Etkileri", **Süleyman Demirel Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi**, S.2, C.18, Isparta, 2003, s.187-196

kuruş ayrılmıştır. Ebu'l Feth Sultan Mehmed Camii'ne bağışlanan vakfa ait saatin ayarını yapacak bir muvakkit¹⁰³ görev yapmaktadır. Ayrıca vakıf gelirinden bu saatin tamirinin yaptırılması şart koşulmuştur. H.1269/M.1852 tarihi ile kayıtlı bu vakfın hizmetinde yer alan görevlilerin çeşitleri ve ücretleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1
Pertevniyal Sultan H.1269 Tarihli Vakfiyesinin Görevlileri ve Ücretleri¹⁰⁴

Aşr-ı Şerif tilavet eden hafız	50 kuruş
Dua sırasında hazır bulunacak olan caminin imamı	45 kuruş
Dua sırasında hazır bulunacak olan müezzin ve kayyımları	60 kuruş
Menkıbe okutulması sırasında hizmet edenlere	100 kuruş
Kâtip Efendiye senede	50 kuruş ve her sene için 30 kuruş muhasebe harcı
Muvakkit'e senede	25 kuruş

Tablo 1'de vakfın hizmetinde yer alan personelin kimlerden oluştuğu görülmektedir. Vakfiye'de vakfın işlemesi için gerekli olduğu düşünülen tüm ayrıntılar kurallarla kesinleştirilmiştir. Bu vakfiyenin son kısmında vakıf mütevellisinin vefatı sonrasında yerine evladının, ondan sonrada onun evlatlarının gelmesi şartı koyularak ilerleyen zamanlarda vakıf yönetiminde sıkıntı çekilmesinin önüne geçilmiştir.

3. İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı H.1270/M.1853 Tarihli Vakfiyesi

Pertevniyal Sultan'ın bu bölüm içerisinde ele alınan üçüncü vakfiyesi,⁷⁴⁷ numaralı defterin 170. sırasında H.1270/M.1853 yılında "İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı" olarak kayıtlı olan belgedir.

¹⁰³ Muvakkit saat ayarını yapan kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Aydüz, "Muvakkithane", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.31, İstanbul, 2006, s.413-415

¹⁰⁴ Bu Tablo H.1269/M.1852 tarihli Pertevniyal Valide Sultan Vakfiyesinde Yer Alan Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır.

Vakfin hizmeti için vakfedilenler; nakit 23 bin kuruş ve Galatalı Ali Şükrü Efendi hattı ile on üç satırlı altın suyu ile süslenmiş, ciltli bir Mushaf-ı Şerif, sim ve sedef ile süslü bir adet rahle, sırma işlemeli örtüdür. Bunların dışında büyük bir Mushaf ile Tavşan-kâri rahle, yeşil işlemeli bir örtü ve 29 cilt çeşitli konulardan oluşan kitaplar vakfedilmiştir.

Mushaflardan Galatalalı Ali Şükrü Efendi tarafından yazılan ve sim, sedef ile süslenen rahle, sırma işlemeli örtü Ebu'l Feth Sultan Mehmed türbesine vakfedilecektir. Diğer büyük Mushaf ve Tavşan kâri rahle, yeşil işlemeli örtü Hz. Eyüp El-Ensari türbesine vakfedilecektir. Çeşitli konulardan oluşan 29 cilt kitap, İstanbul Çarşamba Pazarı civarında bulunan eski Darü's-Sa'âdeti's-şerîfe ağası¹⁰⁵ merhum Mehmed Ağa Camii Şerifinde bulunan kütüphaneye vakfedilmiştir.

Vakfin hizmetine nakit olarak sunulan 23 bin kuruş para vakfı olarak işlem görmektedir. Buna göre rehn-i kavî ve kefil-i melî onu on bir buçuk hesabı ile istirbâh (kar sağlama) ve istiğlâl (ipotek) olunarak elde edilen kârın nasıl harcanacağı vakfiyede belirtilmektedir.

Buna göre vakfin hizmetinde yer alacak hizmetlilerin görev dağılımı ve ücretleri; Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Türbe-i şerifesine konulan saati türbenin türbedarı olan efendiler muhafaza edeceklerdir. Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Türbesi'nde ilk türbedara aylık 20 kuruş, ikinci ve üçüncü kişilere aylık 15'er kuruş verilecektir. Ebi Eyyûb El-Ensari türbesinde ki türbedarlar, buraya vakfedilen Mushaf-ı Şerif'ten birer cüz okuyacaklar ve her bir hatmi şeriflerinden hâsıl olan sevabı önce Peygamber Efendimizin (s.a.v.) ravzayı mutahharalarına, ahabî ile sair evliyalara ve merhume Şöhretfeza Kadın ruhuna son olarak Pertevniyal Sultan hayatta olduğu sürece selameti için öldükten sonra da ruhuna duada bulunulması istenmektedir. Ebi Eyyûb El-Ensari türbedarlarına pay edilmek üzere aylık 50 kuruş verilecektir. Bunun yanı sıra ilk türbedar, türbenin civarındaki Şöhretfeza Kadın'ın kabrinin bakımını yaparak senede 20 kuruş alacaktır.

---

¹⁰⁵Darü's-Sa'âdeti's-şerîfe ağası: Kızlar ağası olarak da bilinen Osmanlı sarayında Enderun ve harem ağalarının en büyüğüne verilen isimdir. Derece olarak sadrazam ve şeyhülislamdan sonra gelmektedir. Ayrıntı bilgi için bkz. Mehmet Ali Önal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta, 1997, ss.27-28

Eski Dârü's-Sa'âdeti's-şerîfe ağası Mehmed Ağa Camii şerifinde bulunan kütüphaneye vakfedilen kitapların düzenlemesini ve korumasını yapması için iki hafız-ı kütüb* görevlendirilmiştir. Hafız-ı kütüblerin ücretleri her birine aylık 40 kuruş olarak beyan edilmiştir.

Pertevniyal Sultan'ın bundan bir önceki H.1269/M.1852 tarihli vakfiyesinde yer alan tablo 2'deki Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Camii şeriflerinde her sene Rebiülevvel ayında gerçekleştirilecek olan menkıbe görevlileri ve vakıf hizmetlilerinin bazılarının ücretlerine bu vakfiye ile zam yapılmıştır. Yapılan zamlar Pertevniyal Sultan'ın H.1270/M.1853 tarihli vakfiyesinin nemasından karşılanmaktadır. Bu değişiklikler şu şekildedir:

Tablo 2
Pertevniyal Sultan'ın H.1269 Vakfiyesindeki Görevlilere Yapılan Zamlar¹⁰⁶

Dua sırasında hazır bulunacak olan müezzin ve kayyımları	60 kuruş - 20kuruş zam ile senede 80 kuruş eşit olarak pay edilecektir.
Muvakkit'e senede	25 kuruş - 25 kuruş zam ile senede 50 kuruş
Kâtip Efendiye senede	50 kuruş - 30 kuruş zam ile senede 80 kuruş

Tablo 2'de yer alan bilgiler tablo 1'deki vakıf hizmetlilerinin bazılarına yapılan zamlarla senelik ücretlerindeki artış miktarını göstermektedir. Bunların dışında vakıf nemasından, menkıbe sırasında ikram dağıtımı için gerekli olan testi, bardak gibi araçların sağlanması için 80 kuruş ayrılmıştır. Ayrıca adı geçen iki parça Mushaf-ı Şerif ve 29 adet çeşitli konularda kitap, saat, rahle ve örtülerin tamiri için vakıf nemasından gerekli görüldüğünde harcama yapılması belirtilmiştir.

*Hafız-ı Kütüb: Sözlük anlamı olarak kitapları koruyan manası taşımaktadır.

¹⁰⁶Bu Tablo H.1270/M.1853 tarihli Pertevniyal Valide Sultan Vakfiyesinde Yer Alan Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır.

Bu vakfiyenin devamında 19 Zilkade H.1253 (14 Şubat 1838) tarihi ile kayıtlı olan ve o tarihteki Eyüp Kadısı merhûm Seyyid Mustafa Necib Efendi'nin imzasını taşıyan bir parça vakfiyeden ve değişikliklerden bahsedilmektedir. Ayrıca Ebi Eyyûb El-Ensari Camii'nde her sene Rebiülevvel ayının sonunda okutulacak menkıbe sırasında yer alan görevlilerin zamları ile birlikte senelik ücretleri belirtilmektedir. Yapılan zamlar ile menkıbe ve mevlit okunması sırasında cemaate dağıtılacak olan ikramlıklardan ud ve gülsuyu gibi ihtiyaçlar dâhil her türlü harcama için gerekli finansman Pertevniyal Sultan'ın H.1270/M.1853 tarihli vakıf nemasından karşılanacaktır. Görevlilerin ücretleri ve yapılan zamlar şu şekildedir:

Tablo 3

Ebi Eyyûb El-Ensari Cami'inde Menkıbenin Görevlileri ve Ücretleri¹⁰⁷

Aşr-ı Şerif tilavet eden hafız	35 kuruş bu evkaf nemasından 25 kuruş
Hatmi Şerif tilavet eden	30 kuruş bu evkaf nemasından 10 kuruş
Kayyımlara	3'er kuruş bu evkaf nemasından 2'ser kuruş
Menkıbe okuyan kişiye	30 kuruş bu evkaf nemasından 20 kuruş
Cemaate vaaz ve nasihat veren kişiye	30 kuruş bu evkaf nemasından 10 kuruş
Vakıf mütevellisi	30 kuruş bu evkaf nemasından 60 kuruş

Tablo 3'te Ebi Eyyûb El-Ensari Camii'nde okutulacak olan dua sırasında kimlerin görevli olacağı ve daha önceden belirtilen ücretlerine bu vakfiye ile yapılan eklemeler görülmektedir. Bunların yanı sıra dua esnasında ikram edilecek şekerleme ve

¹⁰⁷ Bu Tablo H.1270/M.1853 tarihli Pertevniyal Valide Sultan Vakfiyesinde Yer Alan Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır.

şerbet için 330 kuruş, kağıtbaha için 10 kuruş, ûd ve gülsuyu için 15 kuruş, kömürbaha ve başka masraflar için 5 kuruş vakfın nemasından karşılanacaktır.

H.1270/M.1853 tarihli bu vakfiyede vakıf mütevellisinin vefatı halinde bu görevi evlatlarının ve onların evlatları şeklinde sürdürmeleri şart koşularak senelik ücreti 40 kuruş olarak belirlenmiştir. Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han hazretlerinin idaresine her kim kâimmakâm¹⁰⁸ olarak görevlendirilir ve kâimmakâm olarak işleri idare eder ise vakıf nemasından senede 200 kuruş ücret verilecektir.

4. İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı H.1272/M.1855 Tarihli Vakfiyesi

Pertevniyal Sultan'ın "Valide" unvanı almasından önceki son vakfiyesi, 747 numaralı defterin 210. sayfası 177. sırasında kayıtlı olan "İstanbul Pertevniyal Kadın Efendi Vakfı" H.1272/M.1855 tarihli vakfiyesidir. Bu vakfiyede de vakfın tasarrufuna sunulan finansmanın para vakfı olarak işletildiği görülmektedir.

Vakfa gelir sağlaması amacı ile nakit 15 bin kuruş, rehn-i kavî ve kefil-i melî veya ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesabı üzerine istirbâh ve istiğlâl olunarak sağlanan kârın nasıl harcanması gerektiği vakfiyede açıklanmıştır.

Buna göre vakfiyede elde edilen kârın tasarrufuna dair şartlar şu şekildedir; Her sene Muharrem ayında 900 kuruş ile buğday, şeker gibi gerekli aşure malzemeleri alınarak Beşiktaş'ta bulunan Yahya Efendi Hazretlerinin Tekkesinde aşure pişirilerek derviş ve fukaraya dağıtılacaktır. Her sene Ramazan ayında 600 kuruş ile Yahya Efendi Hazretlerinin Tekkesine iftariyelik şerbet yapımı için şeker ve reçel alınacaktır.

Daha önceki vakfiyelerinde bahsedilmiş olanlara ek olarak, Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han hazretlerinin türbesine konulan saati ayarlamak ile görevli caminin muvakkitine, senede verilen 50 kuruşa, bu vakfiyeden yapılan 10 kuruş zamlı 60 kuruş verilecektir.

İstanbul Çarşamba Pazarı civarında bulunan Eski Dârü's-Sa'âdeti's-şerîfe ağası Mehmed Ağa Camii şerifindeki kütüphaneye konulan kitapların bulunduğu vakfiyeye

¹⁰⁸ Kaimmakam: Osmanlı döneminde bir kişinin yerine vekil olan veya asıl görevli yerine işleri yürüten kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazif Öztürk, "Mütevelli", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.32, İstanbul, 2006, ss.217-220

ek olarak; Mehmed Ağa Vakfında kitaplar ile ilgilenecek hafız-ı kütüb bulunmaması nedeni ile yüksek dini ilimler okuyan iki talebenin bu göreve tayin edilmesi ve ücretlerinin 40'şer kuruş olarak verileceği belirtilmektedir. Vakfiyenin en son kısmına gelindiğinde vakıf mütevellisinin ücreti 200 kuruş olarak belirtilmekte ve bazı şartlara bağlanmaktadır. Buna göre vakfın mali finansmanını yönetecek olan mütevellinin görevleri; vakfın hizmetlerini karşılamak için para vakfı şeklinde işletilecek olan 15 bin kuruştan elde edilen kârın, vakfiyede harcanması uygun görülen yerlere eksiksiz olarak aktarılması ve belirtilen şartlar doğrultusunda hareket edilmesidir. Mütevellinin vefatı sonrasında bu görevi evlatlarının yerine getirmesi ve bu şekilde devam eden bir süreç tâbi olması gerektiği belirtilmektedir.

B. VALİDE SULTANLIK DÖNEMİ SONRASINDAKİ VAKFİYELER

Valide Sultan, oğullarının padişahlığı süresince hayatta olan annelerinin kullandığı bir unvandır. Osmanlı Devleti döneminde Valide Sultan unvanını kullanan ilk kişi, Kanuni Sultan Süleyman'ın validesi Ayşe Hafsa Sultan olmuştur. Pertevniyal Sultan, oğlu şehzade Abdülaziz'in H.1279/M.1861 yılında hükümdar olması ile Valide Sultan unvanını almıştır. Valide Sultanlığı oğlunun tahttan indirildiği H.1293/M.1876 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönem içerisinde Sultan'a ait bulunan vakfiye sayısı 11 adettir. Bu dönem içerisinde bulunan vakfiyeler VGM arşivi 634 numaralı defterde "Pertevniyal Sultan Vakfı" adı altında kayıtlı bulunmaktadır. Vakfiyelerinin Hicri olarak sıralamaları şu şekildedir; H.1279 yılına ait 3 adet vakfiye, H.1280/1281/1282 1283/1285/1286 tarihleri ve H.1289 yılına ait 2 adet vakfiyesi vardır.

1. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1279/M1862 Tarihli 1. Vakfiyesi

Pertevniyal Valide Sultan'ın, Validelik dönemine ait bu ilk vakfiye VGM arşivinde 634 numaralı defterin 137. sayfası 28. sırasında kayıtlı, "İstanbul'da Pertevniyal Sultan Vakfı" adı ile 3 Cemâziyelevvel H.1279 (27 Ekim M.1862) yılına aittir. Emlâk-ı Hümayûndan olup Pertevniyal Valide Sultan'ın mülkü olan, İstanbul'un Aksaray Caddesi'nde Kâtib Camii şerifi yanında, dört yol ağzı adı verilen yerin orta kısmında bulunan kare şeklindeki bir kenarı nerede ise 76 metre (m) olan bina ve inşa

buyurdukları bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmenin dört yüzlü su deposu taştan, dış kısmı mermerden yapılmıştır ve dört köşesinde sebilleri bulunmaktadır. Çeşmenin suyu merhum Sultan II. Mahmud'un ihya ve inşa ettirdiği Pendik suyundan getirtilerek çeşmenin iki yanında bulunan musluklara ve dört tarafında ki sebillere akıtılacaktır.

Yeraltında bulunan su yollarında bulunan iki masura tatlı su hakkı bulunmaktadır. İstanbul'da Sofiler Mahallesi civarında bulunan akar çeşmelerin suyundan adı geçen çeşmenin iki yüzünde olan musluklara su akıtılmaktadır. Eyüp semtinde Defterdar İskelesi yakınındaki Abdülvedüd, diğer bilinen adı ile Hatice Sultan Mahallesi'nde bulunan bir tarafında Ahmet Nazif Bey'in menzili ve bahçesi ve bir tarafında Nakkaş Emin Ağa'nın bıçakçı dükkânı, menzili, matbahı ve bahçesi bulunan, H.1273/M.1856 yılında Sultanın kendisinin yaptırdığı, "Pertevniyal Sultan Çeşmesi" bulunmaktadır. Bu çeşme Sultan'ın kendi mülkünden olan kare şeklindeki bir kenarı nerede ise 181 m civarında ki arsası üzerine inşa edilmiştir. Pertevniyal Valide Sultan'ın Eyüp'teki çeşmesinin bitişiğinde bir adet dükkânı bulunmaktadır. Çeşmeye akıtılmasını buyurdukları tatlı su 9 Saferi'l-hayrının H.1274 (29 Eylül M.1857) tarihli Evkaf Muhasebesi'nden verilen ilmühaber¹⁰⁹ ile belgelenmektedir. Aksaray Caddesi'ndeki çeşmenin orada bulunan inşası kesinleşmiş muvakkithane mevkiinde, mülklerinden 405 m 28,5 cm civarında 11 parça arsa bulunmaktadır. 30 bin kuruş bedel karşılığında mülk olarak alınan tarlalar, çayırlar, dükkânlar ve hanelerin hâli hazırda ki nakdi 25 bin kuruşu Allah rızası için vakfin tasarrufuna bırakarak kullanımını bazı şartlara bağlamıştır.

Vakfin sahip olduğu sermayenin tasarrufu şu şekildedir; 11 parça arsa icâreteyn-i misliyyeteyn ile taliplerine kiralanacaktır. Abdülvedüd olarak bilinen Hatice Sultan Mahallesi'ndeki çeşmenin bitişiğinde bulunan dükkân icâre-i vâhide veya icâreteyn-i mu'tâdeteyn ile taliplerine kiralanacaktır. Tarlalar, çayırlar, bahçeler, dükkânlar ve hanelerden; bahçeler, dükkânlar ve haneler icâre-i müeccele-i misliye ile kiralanarak tasarruf olunacaktır. Tarlalar ve çayırlar icâreteyn-i mu'tâdeteyn* ile kiralanacaktır. Vakfin hizmetinde yer alacak olan görevliler ve nitelikleri şu şekildedir; Aksaray Caddesi'nde bulunan çeşmenin hizmeti için ve suyolcusu olarak da birer kişi

¹⁰⁹İlmühaber, Ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "İlmühaber", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.22, İstanbul, 2000, ss.151-152

* Vakıf kiralama terimleri ve yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgin bkz. Birinci bölüm ss.11-12-13-14

görevlendirilmiştir. Ayrıca, çeşmenin üzerinde bulunan taşı akşamları olarak muhafaza edecek sabahları da yerine koyacak olan bir kişi bulunmaktadır. Hatice Sultan Mahallesi'nde bulunan çeşmenin hizmetini yapacak, çeşmenin üzerinde bulunan taşı akşamları olarak muhafaza edecek sabahları da yerine koyacak olan birer kişi bulunmakta ve çeşmenin ihtiyaçları ile tamiri vakıf tarafından karşılanacağı belirtilmektedir. Mektûb-ı hâriciyye hulefâsından* Hüseyin Efendi bin Ahmet, ilk kâtip olarak görevlendirilmiştir. Kâtiplik sanatında hünarlı, masraf muhasebesi kâtiplerinden Has ahırların kayıt memuru olan, Rıza Efendi bin Mehmet Nuri ikinci kâtip olarak kitabet hizmetini yapacaktır. İslam dinindeki emir ve yasaklar doğrultusunda hareket edecek olan, Raşid Efendi bin Ali vakfın gelirlerini toplayarak tahsilâtını yapan vakfa teslim eden mütevellî vekili olarak görev yapacaktır. Vakfiyede yer alan görevliler ve hizmet yerlerinden anlaşıldığı gibi bu vakfın aracılığı ile su hizmetleri verilmektedir. Vakfiye'de görevlilerin nitelikleri belirtildikten sonra alacakları ücretlere de kesinlik kazandırılmıştır. Vakıf hizmetlilerinin ücretleri aşağıdaki tabloda şu şekildedir:

Tablo 4
Pertevniyal Sultan H.1279 Tarihli 1. Vakfiyesinin Görevlileri ve Ücretleri¹¹⁰

İki çeşmenin hizmetlileri	Aylık 20'şer kuruş
Aksaray caddesinde bulunan çeşmenin su yolcusuna	Aylık 10 kuruş
Çeşmelerin tasını muhafaza edenler	Aksaray'daki 50 kuruş, diğeri 10 kuruş (aylık olarak)
Hüseyin Efendi bin Ahmet	500 kuruş
Rıza Efendi bin Mehmet Nuri	300 kuruş
Raşid Efendi bin Ali	100 kuruş

Tablo 4'te vakıf hizmetinde yer alan kişiler ve ücretleri gösterilmektedir. Tablo'dan da görüldüğü gibi adı geçen iki çeşmenin de varlıklarını sürdürebilmeleri için

* Mektûb-ı hâriciyye hulefâsı: Dışişlerinde yazı işlerinde memur

¹¹⁰ Bu Tablo 3 Cemâziye'l-evvel H.1279 (27 Ekim M.1862) tarihli Pertevniyal Valide Sultan Vakfiyesinde Yer Alan Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır.

gerekli olan çalışanlar hizmetlerine verilmiştir. Vakfın son kısmında belirtilen görev ve ücretlendirmelerin dışında, bazı hususlarda bulunmaktadır. Vakıfta Raşid Efendi bin Ali'nin kaimmakamlığına tayin edilen kişiye senede 1.000 kuruş verilecektir.

Vakfın her sene muhasebesi araştırılarak vakıf gelirlerinden yazılmış olan maaşların, muhasebe harcı olarak senede 250 kuruş ve Evkâf-ı Hümâyûn müfettişi bulunan kişiye harca imza olmak üzere senede 250 kuruş verilecektir. Her sene vakıf gelirlerinden tüm harcamalar sonunda kalan miktar içerisinde, 100 bin kuruş tamirat için saklanarak fazlası Mekke ve Medine'de bulunan fakirlere dağıtılacaktır.

2. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1279/M.1862 Tarihli 2. Vakfiyesi

Pertevniyal Sultanın H.1279 yılına ait 2. vakfiyesi, VGM arşivinde 634 numaralı defterin 141. sayfası 29. sırasında “İstanbul'da Pertevniyal Sultan Vakfı” olarak kayıtlı bulunan belgedir. 9 Cemaziyelahir H.1279 (2 Aralık M.1862) tarihli bu vakfiye bir önceki vakfiyenin üzerinden fazla bir zaman geçmeden düzenlenmiştir.

Vakfın kullanımına tasarruf edilenler şu şekildedir; Şehremaneti dairesi karşısında atık kemerin bulunduğu yerin önünde içerisinde su bulunan hendek ile meydana doğru 10 arzen (genişlik) ve denizden doldurulmuş yer ile uzunluğu 50 zirâ (37,887 m) kare şeklinde 500 zirâ (378,87 m) olan bir arsa bulunmaktadır. Bu yer Emlak-ı Hümayun mallarından olup Pertevniyal Valide Sultan Vakfı için tahsis edilmiştir. Adı geçen arsa, icâre-i vâhîde veya icâreteyn-i misliyyeteyn ile talip olan kişilere kiralanacak ve elde edilen kâr vakfa aktarılacaktır. Ayrıca mallarından toplanmış 17,5 okka (22,435 kg)'dan ibaret ve üzerlerinde yüce isimlerinin yazılı olduğu iki adet gümüş şamdan, iki gümüş tablo, üç kollu bir gümüş buhurdan (tütsülük) ve bir adet nuhâs kazgân (bakır kazan) bulunmaktadır. Vakfın diğer malları olan, iki adet gümüş şamdan, iki gümüş tablo ve üç kollu bir gümüş buhurdan (tütsülük) İstanbul'un Beşiktaş semtinde bulunan Yahya Efendi türbesine konulacaktır. Şamdanlara dikilmesi için 1'er vukıyyelik (1,282 kg) iki adet balmumu, iki senede bir kere olmak üzere vakıf tarafından karşılanacaktır. Nuhâs kazgân (bakır kazan), İstanbul'un Fındıklı semtinde bulunan Keşfi Cafer Efendi Tekkesi'nde muhafaza edilecek ve her sene Muharrem ayında buğday, şeker ve gerekli olan malzeme alınarak

bu kazanda aşure kaynatılacaktır. Pişirilen aşure burada bulunan dervişlere ve fukaralara ikram edilecektir. Medine-i Münevver’de, Harem-i Şerif-in Hazret-i Nebevi’de müezzin mahfilinde her cuma günü yapılacak dua ve tilavetler sırasında, Pertevniyal Valide Sultan hayatta olduğu müddetçe selameti için dua da bulunulması için sesi güzel olan hatiplerden Şeyh Osman Efendi görevlendirilmiştir. Pertevniyal Valide Sultan’ın, geçirdiği yangın sonucu tekrar imar ve inşa ettirdiği, İstanbul Kırkçeşme civarında bulunan Sekbanbaşı İbrahim Ağa Camii* şerifinde asaleten veya vekâleten imamlık hizmetini üstlenenler bu görevlerine devam edeceklerdir. Ulema’dan Seyyid Hasan Efendi hayat da olduğu sürece her hafta pazar günlerinde hazır olan cemaate nasihat ve vaaz’da bulunacaktır. Bu görevlilerin sahip olması gereken nitelikler belirtildikten sonra vakfiye şartları arasında almaları gereken ücretleri de belirtilmiştir. Bu ücretler aşağıda bulunan tabloda gösterilmektedir.

Tablo 5

Pertevniyal Sultan H.1279 Tarihli 2. Vakfiyesinin Görevlileri ve Ücretleri¹¹¹

Yahya Efendi türbesindeki hizmetliye	Sene de 20 kuruş
Keşfi Cafer Efendi Tekkesi’nde şeyh olan kişiye	800 kuruş
Şeyh Osman Efendi’ye	Mâhiye 50 kuruştan senede 600 kuruş
Sekbanbaşı İbrahim Ağa Camii imam olan kişiye	Aylık 70 kuruş
Sekbanbaşı İbrahim Ağa Camii imam olan kişiye	Aylık 30 kuruş
Cemaate vaaz veren kişiye	Aylık 100 kuruş

Tablo 5’te, vakıf hizmetlilerinin kimler olduğu ve almaları gereken ücretler belirtilmiştir. Vakıf sayesinde bakımları ve hizmetleri sağlanan bu kurumların

*1941 yılında Atatürk Bulvarının yapımı sırasında caddenin iki tarafında meydana çıkan tarihî eserlerden olan Sekbanbaşı İbrahim Ağa Camii, cadde açıldıktan sonra diğer eserler gibi ortadan kaldırılmıştır.

¹¹¹ Bu Tablo Cemaziyelahir H.1279 (2 Aralık M.1862) tarihli Pertevniyal Valide Sultan Vakfiyesinde Yer Alan Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır.

devamlılığı ile buralarda çalışan kişilerin geçimleri de sağlanmaktadır. Tablo’da yer alan ücretlerin, belirtildiği şekilde dağıtılması vakfiyede yer alan şartlar ile kesinlik kazanmaktadır.

3. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1279/M.1862 Tarihli 3. Vakfiyesi

Pertevniyal Sultanın H.1279 yılına ait 3. vakfiyesi, VGM arşivinde 634 numaralı defterin 145. sayfası 31. sırasında, “İstanbul’da Pertevniyal Sultan Vakfı” olarak kayıtlı bulunan belgedir. H.3 Recep 1279 (25 Aralık M.1862) tarihli bu vakfiyede bir öncekinde olduğu gibi fazla bir zaman geçmeden düzenlenmiştir. Pertevniyal Valide Sultan bu vakfiyesi ile daha önceden çeşitli tarihlerde meydana getirmiş olduğu vakıf hizmetlerine eklemelerde bulunarak bazı değişiklikler yapmıştır.

19 Zilkade H.1253 (4 Şubat M.1838) günü, Eyüp Mahkemesi’nde yazılarak mühürlenmiş olan bir parça vakfiyede belirtildiği üzere, Eyüp Camii şerifinde her sene için okutulacak mevlit ve menkıbelerin okunması için 4000 kuruş verilecektir. 17 Zilhicce H.1267 (13 Ekim M.1851) Teftişi Evkâf Mahkemesi’nde yazılarak mühürlenmiş olan bir parça vakfiyede İstanbul’un Taşkasab yakınında bulunan “Sarı Musa Efendi Mescid-i şerifi” kapısı bitişiğinde bulunan Valide Sultan’ın inşa ettirdiği çeşme ve çeşmenin avlusundaki musluklara getirilecek bir masura su için 7500 kuruş verilecektir. 18 Safer H.1269 (1 Aralık M.1852) Teftiş mahkemesinde yazılarak mühürlenmiş bir parça vakfiye ile bunun ekleri olan, 5 Zilhicce H.1270 (29 Ağustos M.1854) ve 16 Rebiülahir H.1272 (26 Aralık M.1855) vakfiyelerinde yapılan düzenlemelerdir.

Buna göre; Ebu’l-Feth Sultan Mehmed Han Camii şerifinde her sene okutulacak olan menkıbe ve mevlitlerin okutulması ve Ebu’l-Feth türbesine konulan Galatalı Ali Şükrü Efendi hattı ile yazılmış Mushaf-ı Şerif, bir adet rahle, sırma işlemeli örtü ve büyük bir çalar saat hakkındadır. Ayrıca Ebi Eyyûb El-Ensari türbesinin penceresinin ön tarafına konulan Mushaf-ı Şerif ve tavşan kârî bir adet rahle ve yeşil örtü hakkında yapılan düzenlemelerdir. Çarşamba Pazarı yakınında bulunan eski Daru’s-Sa’âdeti’ş-Şerife Ağası Mehmed Ağa Camii’ne konulan 29 cilt kitap ve hayır işleri için verilen 53 bin kuruşun düzenlemeleri yapılmaktadır. Recep ayında düzenlenmiş olan bu vakfiye Teftişi Evkâf Mahkemesi’nde yazılarak onaylanmıştır ve

bu şartların geçerliliği ile daha önceki beyanlar yok edilmiş olmaktadır. Buna göre Pertevniyal Valide Sultan'ın 3 parça vakfiyesi ve bunların içinde düzenlenen 2 adet zeyl vakfiye¹¹² ile buralarda görevli olan hizmetlilerin ücretlerinde değişiklikler yapılmıştır.

Vakfiyelerde görevlilerin ücretlerinde yapılan değişiklikler tüm ayrıntısı ile vakıf tarafından vakfiyede belirtilmektedir. Düzenleme yapılan vakfiyelerin ilki, Eyüp Camii şerifinde okutulacak mevlit ve menkıbeler ile ilgili olmaktadır. Menkıbe ve mevlit sırasında hazır bulunan cemaate nasihat ve vaaz verecek olan kişiye 40 kuruş, menkıbe okuyucuya 50 kuruş, menkıbe sırasında 6 kişi olan aşr-ı şerif okuyanlara 60 kuruş, hatm-i şerif yapan kişiye 40 kuruş ve menkıbe esnasında caminin yedi kişi olan kayyımlarının her birine 5'er kuruştan toplam 35 kuruş verilecektir. Burada bulunan cemaate şerbet ve rengârenk olan şekerlerden dağıtılması için 570 kuruş, renkli şekerlerin konulması için yapılacak külahlara lazım olan kâğıt için 25 kuruş, ud için 25 kuruş ve menkıbe günü lazım olan kömür için 20 kuruş ve fukaraya dağıtımı için 10 kuruş toplamda 875 kuruş verilecektir.

Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Camii'nde Rebiülevvel ayında okutulacak olan menkıbe ve mevlitlerinin okuyucu ve duacılarına 80 kuruş, menkıbe sırasında aşr-ı şerif kırâat iden hafıza 50 kuruş verilecektir. Menkıbe sırasında bulunan cemaat için ud ve gül suyu teminatına 30 kuruş, şerbet ikramı için 750 kuruş, rengârenk olan şekerler için 750 kuruş ayrılmıştır. Caminin imamı olan 3 kişinin her birine 15'er kuruş toplam 45 kuruş, müezzinlere verilmek üzere 40 kuruş ve kayyımlarına 40 kuruş verilecektir. Menkıbe sırasında hizmet edenlere dağıtılmak üzere 100 kuruş ve testi ve bardak gibi gerekli olan ihtiyaçlar için 80 kuruş, yapılan harcamaların hepsinin toplamı 965 kuruştur. Ebu'l-Feth Sultan Mehmed türbesinde vakıf tarafından konulan saatin ayarını yapacak olan muvakkitime senede 60 kuruş verilecektir.

Ebi Eyyûb El-Ensari ve Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han türbe-i şeriflerinin türbedarları, adları geçen Mushaf-ı Şerifleri koruyacaklardır ve nöbetçi bulunan kişi birer cüz Kur'ân-ı Kerim tilâvet edecektir. Okunan Kur'ân'lardan sonra yapılan hatmin mukabelesinde Ebu'l-Feth türbesinde ilk türbedar olan kişiye aylık 20 kuruş ve ikinci, üçüncü türbedarlara aylık 15'er kuruş verilecektir. Ebi Eyyûb El-Ensari türbedarlarına

---

¹¹² Zeyl Vakfiye örneği için bkz. Müjgan Cunbur, "I. Abdülhamid Vakfiyesi Ve Hamidiye Kütüphanesi", **Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S.XXII., Ankara, 1964, ss. 17-69

dağıtılmak üzere aylık 50 kuruş verilmesi belirtilmektedir. Ebi Eyyûb El-Ensari türbe-i şerifesinin ilk türbedarı, türbe civarında kabri olan Şöhretfeza Kadın'ın kabrinin ihtiyaçlarını görmesi karşılığında senede 20 kuruş alacaktır.

Dârü's-Sa'âdeti'sh-Şerife Ağası Mehmed Ağa Camii'ne konulan kitaplara hafız-ı kütüblük hizmetlerini yapan iki kişiye aylık 40'ar kuruş verilecektir. İstanbul'un Beşiktaş semtinin yakınında bulunan Yahya Efendi tekkesine aşure yapılması için buğday, şeker ve gerekli malzeme için 900 kuruş ve tekkede bulunan dervişler ve fakirlerin ramazan ayındaki iftariyelikleri için şerbet ve reçel sene de 600 kuruş verilecektir.

Sarı Musa Efendi Mescid-i şerifinin kapısı bitişiğinde bulunan çeşmenin tasını akşamları alarak sabahları yerine koyacak olan mescidin imamına aylık 15 kuruş, mescidin avlusunda bulunan muslukların su yolcusu olan 2 kişiye aylık 5'er kuruştan toplam 10 kuruş verilecektir. Mushaf-ı Şerifler, saat, kitaplar, çeşme, musluklar, tatlı su yolları ve çeşme tasının tamirleri adı geçen vakıflardan karşılanacaktır.

4. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1280/M.1863 Tarihli Vakfiyesi

Pertevniyal Sultanın H.1280/M.1863 yılına ait bu vakfiye, VGM arşivinde 634 numaralı defterin 142. sayfası 30. sırasında "İstanbul'da Pertevniyal Sultan Vakfı" olarak kayıtlı bulunan belgedir.

Pertevniyal Valide Sultan adı geçen vakfının hizmetini görmesi için kitap, gayrimenkul ve bir miktar nakiti vakfetmiştir. Vakfedilenlerden ilk sırada, 3 cilt Mushaf-ı Şerif ve 1 cilt Sahîh-i Buhârî kitabı, derdest olmaktadır. 9 Safer H.1280 (26 Temmuz 1863) Teftiş-i Evkâf Mahkemesi'nden beyan edilen belgede Galata'ya bağlı Beşiktaş kasabasında Süleymaniye Mahallesi'nde bir tarafında, Kapıcı İsmail Ağa menzili, bir tarafında Dervişe Hanım menzili bulunan gayrimenkuldür. Üst katında, 3 oda, 1 sofa ve bir abdesthane ile alt tarafında 1 oda, 1 mutfak, avlu, meyve veren ve vermeyen ağaçların olduğu bir miktar bahçe ile sokak kapısı olan bir gayrimenkul bulunmaktadır.

H.1280 Şevval ayı tarihli Davut Paşa Mahkemesi Naibi Ahmet Beyzâde ve müderris ulemalarından saygıdeğer Seyyid Abdülkadir Beyefendi'nin imzası ile beyan

edilen iki parçadan oluşan belgeye göre; Cerrahpaşa yakınında Hobyar Mahallesi'nde bir gayrimenkul bulunmaktadır. Gayrimenkulün üst ve alt taraflarında 7 oda, 2 sofa, abdesthane, 2 tuvalet, 1 mutfak, 1 hamam, 1 camekân, 1 ahır, 1 sarnıç, bir miktar avlu ile bahçe ve sokak kapısı vardır. Bunların dışında Pertevniyal Valide Sultan kendi sağladığı gelirinden 100 bin kuruşu vakfın finansmanı için vakfederek tasarrufunu bazı şartlara bağlamıştır.

Vakfın tasarrufuna bırakılanların nerede ve ne şekilde kullanılacakları vakfiyede açıkça belirtilmektedir. Buna göre adı geçen 3 cilt Mushaf-ı Şeriften 2 cildi Sahîh-i Buhârî kitabı, İstanbul'da Beşiktaş semtinin yakınında bulunan Yahya Efendi Tekkesinde bulunan türbelerinin bitişiğindeki caminin hizmetine vakfedilecektir. Mushaf-ı Şeriflerden kalan 1 cilt İstanbul Fındıklı'da bulunan Keşfi Cafer Efendi Tekkesinde bulunan camiye konularak muhafaza edilecektir.

Vakfın gayrimenkullerinin kiralanma şekilleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Süleymaniye Mahallesi'nde bulunan gayrimenkul senelik 15 kuruşa icâre-i müeccele ile Sâzendegân-ı Hâssa-i Şâhâne'den Mısırlı Mahmut Ağa ibn Mehmet Habeşî'ye kiralanacaktır. Hobyar Mahallesi'nde bulunan gayrimenkul ise, Saraylı Simuzer Hanım hayatta olduğu sürece buranın tamirini kendi malından yaptıracak ve ücretsiz olarak kullanacaktır. Bu hanımın vefatı sonrasında icâreteyn-i misliyyeteyn ile talip olan kişiye kiralanacaktır. Buradan elde edilen gelir vakfın nakit hesabına aktarılacaktır.

Yahya Efendi Tekkesi çalışanlarından, Kur'ânı tecvitli ve güzel okuma konusunda bilgili olan biri tekkenin camisine konulan 2 cilt Mushaf-ı Şerif'in birinden her gün bir miktar okuyacaktır. Her sene mübarek kandil gecelerinde yapılacak olan hatimler ile duada bulunulacaktır. Tekke'de bulunan Kur'ânı tecvitli ve güzel okuma konusunda bilgili bir başka kişide diğer Mushaf-ı Şerif'den okuyarak hatimde ve duada bulunacaktır. Tekke'de bulunan ulemadan bir kişi Sahîh-i Buhârî kitabını okuyarak, hatim ve duasını yapacaktır. Her sene muharrem ayında Tekke'de kaynatılacak aşure için buğday, şeker ve gerekli malzeme için daha önceki vakfiyede belirtilen 900 kuruşa, bu vakfiyeden 900 kuruş daha zam yapılacaktır. Tekke'de bulunan dervişler ve fukaraların ramazan ayında iftariyelikleri için daha önceki vakfiyede belirtilen senelik 600 kuruşa, bu vakfiyeden 2.400 kuruş zam yapılarak; pirinç, zeytinyağı ve hayvansal

yağlar, tuz, soğan, bal mumu yağı, kahve, odun ve kömür ihtiyaçları için mâhmiye 850 kuruş verilmesi uygun görülmüştür.

Keşfi Cafer Efendi Tekkesi'nde Kur'ânı tecvitli ve güzel okuma konusunda bilgili şeyh bulunan kişi veya âlimlerden, dervişlerden bir kişi tekenin camisine konulan Mushaf-ı Şerif'den her gün bir miktar okuyarak mübarek kandil gecelerinde hatim ve duada bulunacaktır. Tekkede bulunan derviş ve fukaraların ramazan ayında iftariyeleri için reçel ve şeker alınması amacı ile tekkenin şeyhine senede 1.000 kuruş verilecektir.

Pertevniyal Sultanın H.1280/M.1863 yılına ait bu vakıfta belirtilen hizmetleri yerine getirmesi için görevlendirilen kişilerin ücretleri vakfiyenin şartları arasında belirlenerek kesinlik kazanmışlardır. Buna göre bu vakıfta yer alan çalışanların ücretleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 6

Pertevniyal Sultan H.1280 Tarihli Vakfiyesindeki Görevlileri ve Ücretleri¹¹³

Birinci Mushaf'tan hatim ve dua yapan kişiye	Kurban bayramında 350 kuruş verilecektir.
İkinci Mushaf'ta hatim ve dua yapan kişiye	Kurban bayramında 350 kuruş verilecektir
Sahîh-i Buhariyi okuyan, hatim ve dua yapan kişiye	Senelik olarak 350 kuruş verilecektir
Keşfi Cafer Tekkesinde Hatim ve dua yapan kişiye	Ramazan ayında 200 kuruş verilecektir

Tablo 6'da görüldüğü gibi dini hizmetler amacı ile vakfedilen kitapların sadece saklanmak amaçlı kullanılmadığı gözükmektedir. Vakfiyenin konusu olan kitapların hem kullanımları hem de insanların bu sayede maddi gelir elde etmeleri sağlanmaktadır.

¹¹³Bu Tablo H.1280/ M.1863 tarihli Pertevniyal Valide Sultan Vakfiyesinde ki Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır.

5. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1281/M.1864 Tarihli Vakfiyesi

Pertevniyal Sultanın H.1281/M.1864 yılına ait vakfiyesi, VGM arşivinde 634 numaralı defterin 147. sayfası 32. sırasında “İstanbul’da Pertevniyal Sultan Vakfı” olarak kayıtlı bulunan belgedir.

Vakıf tarafından sunulan hizmetlerin finansmanı için Pertevniyal Valide Sultan mülklerinden birçok kaynak aktarmıştır. İstanbul’da Yenibahçe yakınında Gureba Hastahanesi’nin civarında bulunan Baruthane olarak bilinen mevkide, dört tarafı taş duvarla çevrilmiş, meyve veren ve vermeyen ağaçların bulunduğu iç kapısının bitişiğinde çeşmeler ve bunlara gelen iki masura tatlı suyun bulunduğu bahçe şeklindeki yer vakfın hizmetine sunulmuştur. Tarlalar, çayırlar, değirmen, otlak, yaylak ve kışlakların bulunduğu tarım ile geçinen 7 adet çiftlik vakfa gelir sağlamaktadır. Bu çiftlikler; Tırhala Sancağı’nda, Tırhala Kazası’nda bulunan, Narlı Voyvoda, Alasonya Kazası’nda bulunan, Pınarbaşı, Garcu ve Yenişehir Kazası’nda ki Piçeri ve Manastır Sancağı’nda Perseye Kazası’nda ki Kirman ve Florine Kazası’nda bulunan Nüska’dır. Ayrıca vakıf akarlarından Bursa’nın Namazgâh semtinde İpek Fabrikası bulunmaktadır. İstanbul’un Üsküdar semtinde Paşa Limanı olarak bilinen yerde vapur değirmeni ile ötesinde bulunan bahçe, karşısında bulunan bekçi odaları ve açıklık alan vakfedilmiştir. İstanbul’un Eyüp semtinde bulunan Avasya ve Karife köylerinin arasında bir mülkü vakfedilmiştir.

Kadırga Limanı’nda bulunan kare şeklinde 7153 zira (5420,11422 m) ölçüsünde bir arsa bulunmaktadır. Bu arsa 3500 kuruşa Şerife Nesibe Hanım bint Hüseyin’den satın alınmıştır. İstanbul’da Avratpazarı yakınında Huybar Mahallesi’nde bulunan kare şeklinde 1200 zira (909,288 m) ölçüsünde içersinde icâre-i müeccele ile aylık 150 akçeye kiralanan bir ev bulunmaktadır. Bu yer 3500 kuruşa, Şerife Nesibe Hanım ibnet Hüseyin ve Seyyid Mehmed Salih Efendi ibn Seyyid Hasan’dan satın alınmıştır. İstanbul Haseki yakınında Başcı Mahmud Mahallesi’nde bulunan kare şeklinde ki 1150 zira (871,401 m) ölçüsünde ve içersinde bir ev bulunmaktadır.

Vakfın hizmetine sunulan gayrimenkullerin dışında başka malzemeler de bulunmaktadır. Bu malzemeler; bakırdan yapılmış 80 adet güğüm, pirinçten yapılmış

120 tas, 200 elik tepsi, 16 tabak ttslk, 16 tabak gülsuyu koymaya, 80 ipekli peştamal, 200 kk billur tabak, 200 kapaklı billur bardaktan oluşmaktadır.

Vakfin hizmetine verilecek olan sermaye belirtildikten sonra bunların tasarrufları şartlara bağlanmıştır. Baruthane olarak bilinen yerdeki bahçe şeklinde olan yer ve vapur değirmeni ile ötesinde bulunan bahçe, karşısında bulunan bekçi odaları ve açıklık olan yer ve İpek fabrikası icāre-i vāhide ile kiralanacak mlklerdendir. Vakfiyenin sermayesi içerisinde adı geçen ahırlar yıkılarak arsası icāreteyn-i mu'tādeteyn ile taliplerine kiralanacaktır. Çiftlik olarak belirtilen yerlerin içindeki bina, tarlalar, ayırklar, değirmen, otlak, yaylak ve kışlak vakfin idaresinde yönetilecektir. Buralardan elde edilen gelirler vakfin hesabına aktarılacaktır.

Serasker kapısı içeriğinde yer alan 8 adet kışla bulunmaktadır. Bu kışlalar; Beyoğlu yakınında bulunan Adliye ve Mecidiye; Üsküdar'da Selimiye; Boğaziçi'nde Çengelköy ve Vaniky arasındaki Kuleli; Dolmabahçe yakınında Gümüşsuyu; Tophane-i Āmire nezdinde Tophane ve Tersane-i Āmire'de 2 adettir. Bu kışlaların ihtiyaçları için Pertevniyal Valide Sultan Vakfı tarafından yapılan nakit yardımı şu şekildedir:

Tablo 7

Pertevniyal Valide Sultan'ın Vakfiyesinde Askeri Kışlalara Yardım Miktarı¹¹⁴

Adliyle, Mecidiyeye ve Selimiye kışlaları	Her birine 3400 kuruş
Tophane kışlası	6800 kuruş
Kuleli ve Gümüşsuyu kışlaları	Her birine 1700 kuruş
Tersane-i Āmire de bulunan 2 kışla	6100 kuruş

Tablo 7'de Pertevniyal Valide Sultan'ın İstanbul'da bulunan askeri kışlalarda Rebiülevvel ayında yapılacak olan menkıbe ve mevlidin masraflarının karşılanması dışında yaptığı nakdi yardımların miktarı gösterilmektedir.

Bu kışlalarda okutulacak olan menkıbe ve mevlitler sırasında kullanımları amacı ile vakıf tarafından vakfedilen malzemeler bulunmaktadır. Bu malzemeler; gğmlerin

¹¹⁴ Bu Tablo H.1281/ M.1864 tarihli Pertevniyal Valide Sultan Vakfiyesinde ki Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır.

10'ar adedi, tasların 15'er adedi, tepsilerden 25'er adedi, billûr tabak ve bardakların 25'er adedi, tütsü ve gülsuyu tabaklarının 2'ser adedi, ipekli peştamalların 10'ar adedidir. Vakfedilen bu malzemeler, kışlaların her birine belirtildiği şekilde dağıtılacaktır. Ayıca dua sırasında ikram edilmesi için şeker ve şerbet satın alınarak adı geçen güğüm ve ipekli peştamallara konulacak, adı geçen tas, tabak ve bardaklar da ikram için ud ve gülsuyu alınacaktır. Gerekli olan ikramlıkların karşılanması için kışlaların her birine 6800 kuruş verilecektir.

İstanbul'un Eyüp semtinde bulunan Nakşibendî'ye tarikatına mensup Kaşkarî Abdullah Efendi Dergâh-ı şerifinde ramazan ayında derviş ve fukaralara iftariyelik için dergâhın şeyhine 1.000 kuruş teslim edilecektir. Kadırga Limanı civarında merhum Şehid Mehmed Paşa Dergâh-ı şerifinde ramazan ayında derviş ve fukaralara iftariyelik dergâhta şeyh olan kişiye senede 500 kuruş verilecektir. Unkapanı Kapısı dâhilinde bulunan Şazeliye tarikatına mensup Balmumcu Ahmet Efendi Zaviyesi'nde ramazan ayında derviş ve fukaralara iftariyelik dergâhta şeyh olan kişiye senede 500 kuruş verilecektir. Boğaziçi'nde bulunan Beykoz semtinde Valide Sultan'ın tamirini yaparak güzelleştirdiği camide ışıklandırması amacı ile yakılacak mum ve zeytinyağı için 300 kuruş verilecektir. Ayrıca caminin hatip ve müezzine her sene ramazan ayında 100'er kuruş verilecektir.

Valide Sultan'ın Eyüp semtinde bulunan Avasya ve Karife köylerinin arasında mülkünde bulunan, Kanuni Sultan Süleyman Han hazretlerinin ihya ettirdiği Halkalı suyolundan 3,5 masura su Valide Sultan'ın İstanbul'da Karagümrük meydanında Ermeni Kilisesi civarında tamirini yaptırarak güzelleştirdiği çeşmeye akıtılacaktır.

6. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1282/M.1865 Tarihli Vakfiyesi

Pertevniyal Sultanın 21 Cemaziyelahir H.1282 (11 Kasım M.1865) yılına ait vakfiyesi, VGM arşivinde 634 numaralı defterin 150. sayfası 33. sırasında "İstanbul'da Pertevniyal Sultan Vakfı" olarak kayıtlı bulunan belgedir.

Pertevniyal Valide Sultan'ın her biri kendi malı olan eşyaları bu vakfiyenin sermayesini oluşturmaktadır. Maun ağacından yapılmış ve usta elinden çıkmış kutulu 1 adet saat, tek parça maun ağacından yapılmış, üzeri 808 dirhem (2,82 kg) katkısız gümüş kakmalı rahle ve maun ağacından yapılmış üzeri 1288,5 dirhem (4,13 kg) saf

gümüş kaplı çekmece ve çekmecenin üstüne konulması için mükemmel bir örtü vakfedilmiştir. Bunların dışında maun ağacından yapılmış üzeri 2678,5 dirhem (8,6 kg) saf gümüş kakmalı bir adet büyük iskemle ve çekmecenin üzerine örtmek için yeşil kumaş üzerine etrafı beyaz gümüş ile salâvat ve selâm işlemeli ve gümüş saçaklı bir adet örtü bulunmaktadır. Bursa kârî bir adet seccade ve ceviz ağacından diğerine benzeyen 1 adet küçük iskemle ve 1 adet büyük saat vakfedilen son eşyalardır.

Vakfedilen eşyaların nerelerde kullanılacağı vakfiyede açıkça belirtilmektedir. Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han hazretlerinin türbesinde bulunan saat basit tahtadan olduğu için adı geçen saat ve gümüş kakmalı rahle buranın hizmetine vakfedilecektir. Türbenin muvakkiti, saati ayarlamasının dışında temizliğini ve tamirini de yapacaktır. Çekmece, seccade, iskemle, örtü ve saat Ebi Eyyûb el-Ensari Cami'ine konulacaktır.

İstanbul'da Zincirlikuyu yakınında ki Atık Ali Paşa Mahallesi sakinlerinden olan Eyüp civarında Çömlekçiler olarak bilinen yerde saatçi dükkânı olan Ethem Efendi Eyüp Cami'inde bulunan saati ayarlaması karşılığında senede 120 kuruş alacaktır. Üsküdar'a bağlı Beykoz Kasabası'nda bulunan Karacaburun olarak bilinen Halvetiye tarikatına mensup Seyyid Hâfız Mehmed Efendi Tekkesi'nin şeyhi olan kişi, Pertevniyal Valide Sultan'ın selameti için vefatı durumunda ruhuna duada bulunacaktır. Tekkenin şeyhine her sene ramazan ayında iftariyelik 300 kuruş verilecektir.

Eyüp semtinde bulunan Mihrişah Valide Sultan türbesinin 3 kişi olan türbedarlarının her birine yapacakları hatim ve dualar için ramazan ayının sonuna doğru 100'er kuruş verilecektir. Galata'ya bağlı Kasımpaşa Mevlevîhânesi'nde şeyh olan kişiye her sene Şaban ayının 25. günü iftariyelik için 200 kuruş verilecektir.

Pertevniyal Valide Sultan'ın H.1279 tarihli vakfiyesinde bu vakfiye ile yapılan değişiklikler bulunmaktadır. Buna göre; Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han hazretlerinin türbesinde bulunan saatin muvakkitine, saati ayarlaması karşılığında diğer vakfiyede verilen 60 kuruşa karşılık bu vakfiyede temizlik ve onarımını da yapması istenerek 60 kuruş zam yapılmıştır. Türbenin birinci türbedarına 20 kuruş, ikinci ve üçüncü türbedarlarına 10'ar kuruş zam yapılması kararlaştırılmıştır

Bir diğer düzenlemenin yapıldığı vakfiye, Pertevniyal Valide Sultan'ın H.1281 tarihli vakfiyesidir. Buna göre; Tırhala, Yenişehir, Persiye ve Florin kazalarında

bulunan 7 adet çiftliğin, tarlaları, çayırları, otlakları, yaylakları ve kışlakları Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye¹¹⁵ tarafından düzenleneceklerdir.

7. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1283/M.1866 Tarihli Vakfiyesi

Pertevniyal Sultan'ın 25 Rebiülahir H.1283 (6 Eylül M.1866) yılına ait vakfiyesi, VGM arşivinde 634 numaralı defterin 152. sayfası 34. sırasında “İstanbul’da Pertevniyal Sultan Vakfı” olarak kayıtlı bulunan belgedir.

Vakfin işletilmesi için gerekli olan sermayesi, gayrimenkuller ve birkaç parça malzemeden meydana gelmektedir. 33 cilt kitap ve 5 adet çalar saat ve 1 tabak yaldızlı gülabdan, tütsülük vakfedilmiştir. Bir tarafında ekmek fırını olan iskele meydanı ve dere ile sınırlı, dört köşeli, 365 zira 17 parmak (277,11366 m) bir parça arsa bulunmaktadır. Ayasofya Vakfı’ndan olan dört köşeli, 987 zira (747,88938 m) ölçülerinde olan arsa için Ayasofya Vakfı’na senede 245 kuruş verilerek Pertevniyal Valide Sultan Vakfının kullanımına bırakılmıştır. Bu arsanın üzerinde binalar da bulunmaktadır. Bunların dışında başka bir yerde, Valide Sultan’ın yaptırmış olduğu 2’si 3’er katlı ve 7’si 2’şer katlı 9 adet mağaza bulunmaktadır. Vakfiyede adları geçen 9 adet mağaza ve binalar icâre-i vâhide veya icâreteyn-i mu’tâdeteyn ile taliplerine kiralanacaktır. Elde edilen gelir vakfa aktarılacak ve Ayasofya Vakfı’na ödenecek olan 245 kuruş aksatmadan her sene ödenecektir.

33 cilt kitap Ebu’l-Feth Sultan Mehmed Han camisinde bulunan kütüphaneye konulacaktır. Bu kütüphanede görevli hafız-ı kütübleri birer hatim yaparak duasını Kadir gecesinde yapacaklardır, buna karşılık kendilerine vakfiyeden 150 kuruş verilecektir. 5 adet saatten 1 tanesinin çalar saati çıkarılarak Medine-i Münevvere’de Peygamber efendimizin ravza-i mutahharasına gönderilecektir. Bu saatin tamiri, ayarı ve temizliğini yapacak olan kişiye senede 360 kuruş verilecektir. Adı geçen saatlerden 3’ü Aksaray’da Pertevniyal Sultan’ın inşa ettirmiş olduğu külliyesinin içerisinde yer alan türbesinin bitişiğinde olan muvakkithaneye verilecektir. Burada bulunan 3 saatin tamiri

---

¹¹⁵ Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.28. İstanbul, 2007, ss. 250-251

için 2 muvakkit tayin edilmiştir. Birinci muvakkitin ücreti aylık 200 ve ikincisinin aylık 80 kuruş olarak belirlenmiştir. En son kalan saat Boğaziçi'nde Sarıyer semtinde bulunan iskele başındaki Ali Kethüda Camii'ne konulacaktır. Caminin imamı burada bulunan saatin tamiri ve ayarı için 100 kuruş ücretle muvakkit tayin edecektir.

Eyüp civarında ki Kalenderhâne Tekkesi'nde şeyh olan kişi her sene hatim yaparak duasını şaban ayının 15. Günü Berat gecesinde yapacaktır. Her sene rebiül-ülâ içerisinde menkıbe okunarak duada bulunulacaktır. Dua sırasında cemaate ikram için şeker, ud ve gülsuyu gibi lazım olan malzeme için tekkenin şeyhine senede 500 kuruş verilecektir.

Sarıyer'de bulunan Ali Kethüda Camii şerifinde her sene Rebiülevvelin 12. günü içerisinde menkıbe okunarak duada bulunulacaktır. Bu sırada hazır bulunan cemaate ikram edilmesi için gerekli malzemenin teminini karşılayacak imama 390 kuruş verilecektir. Bunların dışında caminin imamına 70 kuruş ve mevlit okuyan kişiye 60 kuruş verilecektir. Ayrıca caminin imamı sene de bir kere hatim yaparak duasını Kadir gecesini yapacaktır bunun karşılığında kendisine vakıftan 300 kuruş verilecektir. Beş vakit namaz sonrasında Pertevniyal Sultan'ın selameti için duada bulunacak olan müezzine senede 150 kuruş verilecektir.

Bu vakfiyede Pertevniyal Valide Sultan Vakfı'nın H.1282 tarihli vakfiyesinde yapılan düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre 8 adet kışlada okutulması istenen mevlit ve menkıbeden bu vakfiyeye yapılan ekleme ile vazgeçilmiştir. Dua sırasında kullanılması için vakfedilen malzemeler camilerden geri alınmıştır. Kışlalardan alınan bu malzemeler İstanbul'un çeşitli yerlerindeki 8 adet camiye dağıtılacaktır.

Bu camiler; Beyazıt, Süleymaniye, Sultan Ahmet, Nusretiye, Piyale Paşa, Selimiye, Kasımpaşa'da Büyük Cami ve Beyoğlu kışlası karşısında bulunanlardır. Bu camilerde her sene rebiülevvelin 12. günü içerisinde birer gün camilerde okunacak olan menkıbe ve aşr-ı şerif okunarak dua da bulunulacaktır. Menkıbe için camilerde 2'şer kişi görevlendirilecektir ve ücretleri 75'er kuruştur. Aşrı şerif okuyanlara dağıtılması için 80 kuruş verilecektir. Dua sırasında şeker ve şerbet dağıtarak cemaate hizmet eden görevlilere her camide 150'şer kuruş verilecektir.

Vakfiye’de bu camilerin görevlileri ve ücretleri açıkça belirtilmektedir. Buna göre, Süleymaniye, Sultan Ahmet, Nusretiye, Piyale Paşa camilerinde dua sırasında yer alan görevliler ve ücretleri şu şekildedir:

Tablo 8

Süleymaniye, Sultan Ahmet, Nusretiye,Piyale Paşa Camileri Görevli ve Ücretleri¹¹⁶

İmam ve hatiplerine	200’er kuruş
Müezzin	150’şer kuruş
Kayyımbaş	50 kuruş
Kayyımlara	Aralarında dağıtılması için 110 kuruş

Tablo 8’de yer alan bilgiler 5 caminin hepsi için ayrı ayrı geçerli olmaktadır. Adı geçen camilerin arasından bu camilerin görevli ve ücretleri aynı şekilde belirlenmiştir. Ayrıca fakirlere dağıtılması için tabloda yer alan 5 caminin her birine 50’şer kuruş verilmiştir. Camilerde duanın yapıldığı gün bulunan cemaate dağıtılması için 130’ar kıyye renkli şeker ve 60’şar kıyye şerbet dağıtılacaktır.

Üsküdar’da Selimiye, Kasımpaşa’da Büyük Camii ve Beyoğlu kışlası içerisinde bulunan camilerde okunan dualar sırasında yer alan görevliler ve ücretleri şu şekildedir:

Tablo 9

Selimiye, Büyük Cami, Beyoğlu Kışlasındaki Camilerin Görevli ve Ücretleri¹¹⁷

İmam ve hatiplerine	150’şer kuruş
Müezzin	50’şer kuruş
Kayyımlar	50 ‘şer kuruş

Tablo 9’da belirlenmiş olan 8 caminin içerisinde yer alan diğer üç caminin hepsi için sabit olan ücretli ve görevliler gösterilmektedir. Bunların dışında dua sırasında dağıtılmak için her bir camiye 65’er kıyye (83,33 kg) renkli şeker ve 35’er

¹¹⁶ Bu Tablo 25 Rebiülahir H.1283 tarihli Pertevniyal Valide Sultan Vakfiyesinde ki Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır.

¹¹⁷ Bu Tablo 25 Rebiülahir H.1283 tarihli Pertevniyal Valide Sultan Vakfiyesinde ki Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır.

kıyye (44,87 kg) şerbetlik şeker satın alınacaktır. Renkli olan şekerler külâh olarak hazırlanan kumaşlara ve şerbet güğümlere konulacaktır. Her camide 25'er kuruşluk ud ve çörek dağıtılacaktır ve 10 kuruşluk gülsuyu alınacaktır. Ayrıca fakirlere dağıtılması için 35'şer kuruş vakfedilecektir.

8. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1285/M.1868 Tarihli Vakfiyesi

Pertevniyal Sultan'ın 19 muharrem H.1285 (12 Mayıs M.1868) yılına ait vakfiyesi, VGM arşivinde 634 numaralı defterin 156. sayfası 1. sırasında "İstanbul'da Pertevniyal Sultan Vakfı" olarak kayıtlı bulunan belgedir.

16 safer H.1284 Mülknâme-i Hümâyûna beyan edilen belgeye göre, Medine'de Dâru'z-ziyâfe olarak bilinen Valide Sultan'a tahsis edilen bir arsa ve İstanbul'un Eyüp semtinde bulunan Zeynep Hatun Mahallesinde bir ev bulunmaktadır. Vakfedilen bu evin üst katında 3 oda ve 1 sofa, alt katında bir mutfak, meyve veren ve vermeyen ağaçların olduğu bir bahçesi ve sokak kapısı vardır. Aynı mahallede üst katında 2 oda, 1 tuvalet ve 1 sofa, alt katında 1 oda, 1 tuvalet ve 1 mutfak olan vakfedilen bir başka ev daha bulunmaktadır. Çelebi Müftü Mehmet Efendi Vakfı'nın gelir sağlayan müstegallatından olup Valide Sultan'ın kullanımına verilen Sarıyer köyünde bulunan arsa için adı geçen vakfa senede 50 kuruş ödeme yapılacaktır. Dört köşeli olan bu arsa 300 zira (227,2 m) ölçüsündedir Valide Sultan kendi harcaması ile bu arsa üzerine bir bina yaptırmıştır. Son olarak ise Silivri Kazası'na bağlı Alembardus Çiftliği arazisinden 786 dönüm 2 parça tarla vakfedilmiştir.

Medine'de bulunan vakıf müstegallatından harap olmuş binaların tamiri için senede 300 kuruş vakıf kaimmakamına teslim olunacaktır. Vakfedin evlerden birinde oturan mahalle sakinlerinden Mehmet Efendi bin Ömer ile validesi Şerife Rukiyye Hatun ibnet el-Hâcc Halil ve diğerinde oturan Saliha Hatun binti Abdullah'tır. Bu kişiler oturdukları evler için ücret ödemeyerek, tamirlerini kendileri karşılayacak ve vefatları sonrasında evler kiralanarak gelirleri vakfa aktarılacaktır.

Valide Sultan'ın Aksaray'da yaptırdığı külliyesinde bulunan türbesine vakfedilen malzemeler bu vakfın içeriğinde yer almaktadır. Buna göre türbeye vakfedilen malzemeler ve nitelikleri şu şekildedir:

Tablo 10

Pertevniyal Valide Sultan Türbesine Vakfedilenler ve Nitelikleri¹¹⁸

Vakfedilen malzeme	Nitelikleri
2 adet çekmece ve üzerlerine örtüler	1'i maun ağacından yapılmış ve üzeri 1288 dirhem saf gümüş kaplamalı diğeri oval çekmece
Tütsülük ve güldeban	Bazı kısımları yaldızlı altın süslemeli 793 dirhem saf gümüşten
4 parça örtü	Sarı sırma ile Ebu'l-Feth Sultan Mehmet Han hazretlerinin sandukalarında örtünün aynısı
2 adet şamdan ve 3 adet Mushaf-ı şerif	Şamdanlar 23 kıyye 50 dirhem saf gümüş
2 adet şal	1'i beyaz çiçekli baklava çubuklu 1'i boyuna çubuklu farklı renklerden oluşan
1 adet rahle	Tek parça maun ağacından yapılmış üzeri 840 dirhem saf gümüş kaplamalı
1 adet iskemle	Maun ağacından yapılmış 1678,5 dirhem saf gümüş kakmalı

Tablo 10'da türbeye vakfedilen malzemelerin çeşitleri sayısı ve özellikleri belirtilmektedir. Vakfiyede Valide Sultan'ın vefatı sonrasında örtü ve şalların sandukası üzerinde nasıl kullanılacağı da belirtilmektedir.

¹¹⁸ Bu Tablo Hicri 19 muharrem 1285 tarihli Pertevniyal Valide Sultan Vakfiyesinde ki Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır

Pertevniyal Valide Sultan'ın türbesinde 3 kişi türbedar olarak görevlendirilecektir. Türbedarlar adı geçen Mushaf-ı Şeriflerden okuyarak hatimler yapacaklardır. Bu vakıf gelirlerinden ilk türbedara aylık 500 kuruş ve ikinci ile üçüncü türbedara aylık 400 kuruş verilecektir.

Türbenin ışıklandırılması için yakılacak olan zeytinyağı ve ispermecet mumu vakıf tarafından temin edilecektir. Türbe'de bulunan eşyaların temizliğini ve bakını yapacak olan kişilere 50'şer kuruş ödenecektir. Her sene Ramazan ayında ud ve gülyağı için 250 kuruş olarak ve türbedar odalarında ve kahve ocağında yakmak için her sene Ağustos ayında 500 kıyye (641 kg) temizlenmiş kömür alınacaktır.

Türbe bahçesinin çiçek tohumu ve koğa, tamiri ve gerekli olan diğer masraflar için ilk türbedara verilmek üzere, bahçivana verilecek olan mâhmiye 100 kuruşa 50 kuruş da eklenecektir. 3 adet şamdanın aydınlatılabilmesi için balmumu alınacaktır. Türbenin cam, çerçeve gibi tamirleri ile türbedarların meşgul olmaması Evkaf-ı Hümayun tarafından bu işleri yapacak kişilerin tayin edilmesi masrafın vakıf tarafından karşılanması belirtilmektedir.

Sarıyer'de bulunan arsa üzerine mektep¹¹⁹ inşa ettirilecek ve 50 kuruş her sene vakıf tarafından Müftü Mehmet Efendi Vakfı'na verilecektir. Mektepte çocukların öğretmeni olan kişiye Ramazan ayında Kadir gecesinde 150, mektepte kalfa olan kişiye 50 ve mektepte bulunan çocukların aralarında paylaştırılması için 150 kuruş ödeme yapılacaktır.

Derviş Mehmet bin Yusuf Vakfı müstegallatından Edirnekapı dışında Kuyubaşı olarak bilinen yerde vakıf malından inşa ettirilen 3 oda, 1 sofa, 1 aşhane bulunan zaviye Nakşibendî'ye tarikatına mahsustur. Zâviyedâra (zaviye şeyhi) her cuma ve Mevlit kandili gecesi duada bulunacak ve kendisine 200 kuruş ödenecektir.

---

¹¹⁹Sarıyer Camii şerifinde talebeler caminin cemaat yerinde ders yapmaktaydılar, burada bulunan cemaat ve sakinlerinin isteği üzerine Valide Sultan burada 35.000 kuruşa okul yaptırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Yavaş, "Aksaray Valide Külliyesi İnşaat Defterleri", **Uludağ Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.13, Bursa, 2007,s.439

İstanbul Galata'ya bağlı Kasımpaşa semtinde bulunan Mevlevi dergâh-ı şerifinde bulunan, matbah-ı şerif, âşıkân, muhibbân, sâdigân ve dedegân hücreleri için her sene Ağustos ayında 100 kuruşluk odun ve kömür teslim edilecektir.

9. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1286/M.1870 Tarihli Vakfiyesi

Pertevniyal Sultan'ın 13 Şevval H.1286 (16 Ocak M.1870) yılına ait vakfiyesi, VGM arşivinde 634 numaralı defterin 160. sayfası 36. sırasında "İstanbul'da Pertevniyal Sultan Vakfı" olarak kayıtlı bulunan belgedir. Pertevniyal Sultan hazretlerinin zeyli olan vakfiyeleridir.

Adana Vilâyetinde bulunan Tarsus Kazası'nın Eski Saray olarak bilinen yerde akan nehirden dolaplar aracılığı ile alınarak büyük havuza akıtılacaktır. Buradan bu su çeşmelere verilecektir. Halkın su sıkıntısı nedeni ile müşkül durumda olduğu bu yerde suyun akıtılması için kullanılacak dolapların ve suyollarının tamir masrafları için kasabanın müfettişi olan Seyyid Ahmet Çelebi Efendi'ye her sene bu vakıf durduğu sürece 200 kuruş verilecektir. Tamir masraflarından artan miktar para vakfı şeklinde işletilerek yine tamirat ve suyollarının ihtiyaçları için kullanılacaktır.

Tarsus Kazası'nda bulunan zaviyenin zaviyedarlarına her ay 300 kuruştan senede 3600 kuruş verilecektir. Zaviyedar (zaviye şeyhi) olan kişiler senede iki hatim yaparak birisinin duasını Kurban bayramı gecesi diğerinin duasını Kadir gecesi zaviyenin bulunduğu camide yapacaklardır.

10. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1289/M.1872 Tarihli 1.Vakfiyesi

Pertevniyal Valide Sultan'ın Recep H.1289 (Eylül/Ekim M.1872) yılına ait vakfiyesi, VGM arşivinde 634 numaralı defterin 160. sayfası 2. sırasında "İstanbul'da Pertevniyal Sultan Vakfı" olarak kayıtlı bulunan belgedir.

Pertevniyal Valide Sultan'ın Evkaf Mahkemesi tarafından düzenlenmiş bir parça vakfiyeleri ve zeyillerinin onayı sonraya bırakılan ve henüz Evkaf Muhasebesine kayıtlı olmayan vakıflarının durumu bu vakfiyede belirtilmektedir. Buna göre onaylanmaları sonraya bırakılanların onamaları yapılacak ve henüz kayıtlı olmayanlar Evkaf Muhasebesine yazılacaktır.

11. Pertevniyal Valide Sultan Vakfının H.1289/M1872 Tarihli 2.Vakfiyesi

Pertevniyal Valide Sultan'ın Şevval H.1289 (Aralık M.1872) yılına ait vakfiyesi, VGM arşivinde 634 numaralı defterin 161. sayfası 37. sırasında "İstanbul'da Pertevniyal Sultan Vakfı" olarak kayıtlı bulunan belgedir. Bu vakıf ağırlıklı olarak Valide Sultan'ın Kâtib Camii'nin bulunduğu yere inşa ettirmiş olduğu külliyesinde yer alan binalar için yapılan düzenlemeler ile ilgilidir.

Vakıf tarafından, 2 adet ceviz ağacından rahle, 2 cilt Mehmed Behçed Efendi hattıyla yazılmış Mushaf ve İbrahim Edib hattı ile yazılmış bir çekmece içinde Mushaf vakfiyeye göre vakfedilenler arasında gösterilmektedir.

Tırhala eyaletinde bulunan Narlı, Voyvoda, Piçeri, Garcida ve Pınarbaşı ile Manastır'da, Florine Kazası'nda Nuska yine Manastır Sancağı'da Birasibe Kazası'nda Kirman çiftlikleri bulunmaktadır. Köprübaşı'nda yaptırılan 21 adet mağaza ve Üsküdar Paşa Limanı'nda bulunan vapur değirmeni ve bir bahçe vardır. Yenibahçe'de Baruthane bahçesi ve Aksaray'da bulunan dükkânlar ve adları geçen arsalar icâre-i vâhide ile taliplerine kiralanacaklardır.

Yanya Vilayeti dâhilinde Tırhala Sancağı'nda bulunan toplam 6 adet çiftlik bulunmaktadır. Tırnova Çiftliğinde Timurbaş olarak bilinen yerde 336 kile¹²⁰ buğday ve 84 kile arpa, Buhûrlar Çiftliğine dâhil Timurbaş olarak bilinen yerde 1372 kile buğday ve 261,5 kile arpa, Madermat Çiftliğine dâhil yine Timurbaş'ta 654 kile buğday ve 154 kile arpa ürün hâsılatı yapılmaktadır.

Beşiktaş'ta bulunan Mecidiye Mahallesi'nde bulunan Sultan Bayezid Han Vakfı'na ait bina ve müştemilatları olan konak için aylık 240 akçe mukataa ödeme yapılacaktır. Yine bu vakfın müstegallatından Maçka'daki Teşvikiye Mahallesi'nde namazgâh önünde bulunan 38 numaralı yer için bu vakfa aylık 240 akçe mukataa ve aynı yerdeki 1155 zira (875,18 m.) bir parça için bu vakfa aylık 110 akçe mukataa ödeme yapılacaktır.

Pertevniyal Valide Sultan'ın inşa ettirdiği Aksaray Camii civarında, batı tarafında kalan Hüseyin Ağa Mahallesi'nde bulunan Sütçü Bostanı olarak bilinen

¹²⁰ Kile, Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, "Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S.XVI, İstanbul, 1996, ss.8-10

Haremeyn Vakıflarına eklenmiş merhum Tayyibî el-Hâcc Mustafa Efendi Vakfı müstegallatından olan vakıf malına Pertevniyal Valide Sultan Vakfı tarafından senede 500 kuruş mukataa bedeli ödenecektir.

Burada bulunan Sütçü Bostanı üç parçaya bölünerek kullanılacaktır. Birinci parçası üzerinde, Valide Sultan'ın kendi malından inşa ettirdiği 6 adet konaklama yeri bulunmaktadır. 6 adet evden birinde caminin imamı ikamet edecektir. Diğer evlerde oturacak olanlar; ikinci imam, ilk müezzin, ikinci müezzin, ilk kayyım ve mahfil-i hümayun bekçisidir.

Bostanın ikinci parçasında, Kâtib Camii şerifi arsası bitişiğinde bulunan kabristan tarafında açılışı yeni yapılan Valide Sultan'ın kendi malından yaptırdığı büyük bir musluğu olan su haznesi bulunmaktadır.

Bostan'ın üçüncü parçasında, Valide Sultan'ın kendi malından inşa ettirdiği türbedar için bir ev ve mektebin bitişiğinde inşa ettirilen karakolhane ve bitişiğinde bir oda, eczahane ve bitişiğinde çörekçi, tütüncü, helvacı dükkânları vardır. Ayrıca türbenin bitişiğinde kendi mülkünden olan arsasının üzerine birer odalı 4 adet dükkân inşa ettirilmiştir.

İnşa edilen Anadolu demiryolları masrafı karşılığı 10 seneliğine 20 bin kese faizli olarak harcamalarda kullanılması için tahsis edilmiştir. 15 bin kuruş olan senelik faiz oranı, Mart, Haziran, Eylül, Aralık aylarında 4 taksit halinde tahsil edilecektir. Elde edilen bu gelir ile sütçü bostanın mukataası olan 500 kuruş Tayyibî el-Hâcc Mustafa Efendi Vakfı'na ve konak ve arsaların toplam şehrîyye 590 akçe mukataaları Sultan Bayezid Han Vakfı'na teslim edilecektir.

Peygamber efendimizin babası Hz. Abdullah'ın sandukasına konulması için mavimsi ipekli kumaş üzerine sarı sırma işlettirilen, baş tarafına “kâle'llahu te'âlâ fî-kitâbi'l-mübin ve takallubeke fî's-sacidin” yazdırılan bir örtü hazırlanmıştır. Ayrıca örtünün üzerinde konulması için 1 adet şal ve türbeye 1 çift gümüş gülebdan ile tütsülük vakfedilmiştir.

Malik radiya'llâhu anhu hazretlerinin türbesine konulması için mavimsi ipekli kumaş üzerine sarı sırma ile “haza kabir-i seyyidinâ Malik bin Sinan radiya'llâhu anhu” işlettirilen bir hazırlanmıştır. Örtünün üzerine konulması için ince çizgileri olan 1 adet şal ve türbeye 1 çift gümüş gülebdan ile tütsülük vakfedilmiştir.

İslam dininin dört büyük halifesinin makamlarına konulmak üzere 4 çift büyük pirinç şamdanlar ve Kudüs-i Şerif’de bulunan Mescid-i Aksa’ya konulmak üzere 72’şer kollu ve fanuslu billûr avizeler gönderilmiştir.

Pertevniyal Sultan’ın Aksaray’da bulunan camisi için vakfedilen malzemeler; 2 parça levha, maun ağacından yapılmış üzeri gümüş kaplı çekmece ve iskemle, 2 adet maun kaplamalı rahle, 677,5 dirhem (2,173 kg) gümüş gülabdan ve tûtsülük ve bir çift mahfil için 2120 dirhem (6,78 kg) beş kollu şamdan ve aynısından bir şamdan daha, 1280 dirhem (4,105 kg) gümüş 4 adet askı, 357,5 dirhem (1,147 kg) kulplu gümüş tepsi ve 285 dirhem (914 gram) sarı tepeli bir çift tabak, kapak, bardak, iki sarı mangal tabla, bir çift tûtsülük bulunmaktadır.

Vakfiyenin devamında Aksaray Valide Sultan Camii iç mekân düzenlemesi için vakfedilen malzemeler; Bir çift zambak sarı gülabdan ile tûtsülük ve sırma işlemeli devetüyü 4 adet ve 8 adet halı seccade ve 294 zira küçük halı ve 832 zira kırmızı küçük Uşak halısı, 326 zira kökboyalı küçük Uşak halısı ve 2 adet büyük kapı perdesi ve minber kapısı için yeşil ipekli kumaş üzerine sırma işlemeli perde ve 1 adet saat 772,5 kıyye (990,3 kg) bir çift büyük pirinç şamdan ve 131,5 kıyye (168,5 kg) bir çift bal mumu ve çinko üzerine 2 adet besmele-i şerif ile maşallah levhaları. 65 kıyye (83,3 kg) olmak üzere 2 adet pirinç şamdan ve 15 adet askı vakfedilmiştir. Pirinçten yapılmış deveboynu ile 2 adet porses ve bir çift ferrâş ve bir büyük avize, bir adet kandil askısı ve bir avize ve pirinçten yapılmış 415 kıyye 100 dirhem (532 kg 320 gram) kandil askıları, küçük ve büyük 20 levha, sandıklı bir rahle ile minder. Bir çift büyük ayna ile yaldızlı konsol, bir çift kanep ve 4 koltuk ve 12 sandalye ve alt kat için maden kaplamalı iki kanep ve 4 koltuk ve 12 sandalye ve 2 adet şal ve 3 adet çarşaf ve 2 bakır mangal vakfedilmiştir.

Aksaray Valide Sultan Camii için vakfedilen mutfak malzemeleri; bir çift sarı büyük abdest leğeni ile ibrik ve bir çift bakır leğen ile ibrik ve 2 bakır güğüm ve 4 adet bakır testi ve 2 adet normal testi ve 6 adet bakır meşrebedir. Bakır büyük kazan ile kapak ve kepçe ve iki adet kapaksız kazan ile kevgir ve kepçe ve bir bakır şeklinde ve iki timur saç ayağı ve çelik tepsi ve iki adet pirinç ibrik ve teneke kazan bulunmaktadır.

Aksaray Valide Camii'nde okunacak mevlit ve menkıbeler sırasında kullanılacaklar; 15 adet Saksonya bardak ile tabak ve kapak ve otuz adet kapağı olmayan billûr bardak ve tabak, küçük ve büyük 45 adet tepsi ve 40 adet bakır kapaklı maşrapadır.

Aksaray Valide Camii İmam ve müezzin ve kayyımlar için 6 adet bakır tencere ile kapak ve 3 bakır mangal ve 2 adet leğen ile ibrik ve 3 tava ile kapak ve 3 tepsi ve 3 güğüm, 1 adet bakır büyük sini, 2 orta sini, 2 bakır çamaşır yıkama leğeni, 8 tane kapaklı sahan, 3 adet kapaklı tas, 1 kazan ve yağ tavaıdır.

Aksaray Valide Camii'nde mevlit ve menkıbeler sırasında, 130 kıyye (166,7 kg) renkli şeker ve 70 kıyye (89,7 kg) şerbetlik şeker satın alınarak renkli şeker tabaklarla ve kâğıtlardan yapılan külahlara konulacaktır ve şerbet saksonya ve billûr bardaklar ve bakır maşrapalara konulacaktır. 20 kuruşluk ud ve 20 kuruşluk gülsuyu alınarak adları geçen gülebdan ve tütsülöklere konulacaktır. Kâğıt, hamallık ve diğerk masraflar için 100 kuruş verilecektir.

Aksaray Valide Sultan Caminin aydınlatılması için gereken mahfil, sofa, kapılar, dışkapılar, fenerler ve tuvaletler için senede 2500 yüz kuruş zeytinyağı alınarak kandillerde kullanılacaktır. Mihrabın tarafında bulunan ufak şamdanlara konulması için senede 12 kıyye (15,4 kg) ve hademe odaları için senede 72 kıyye (92,3 kg) ve mahfil-i hümayûn bekçisi için senede 15 kıyye (19,2 kg) ve billûr avize için senede 80 kıyye (102,5 kg) ispermecet vakıf tarafından satın alınarak camiye teslim edilecektir.

Aksaray'da bulunan Mahmudiye Mektebine vakfedilecek malzemeler; 1 adet sarı tepsi ve 2 bakır sini ve 3 bakır lokma tepsisi ve 2 bakır mangal ve 1 adet musluklu güğüm ve 2 büyük bakır güğüm ve 2 bakır testi ve 2 bakır maşrapadır. Bakır leğen ile ibrik ve bakır semaver ve 2 adet çamaşır yıkama leğeni ve 2 bakır sitil ve 1 sarı ferrâş ve bir İngiliz kârî peryol tam saat ve gümüş falaka ve kamçı ve bir etrafı gümüş maden rahle ve bir üstüne kaplı küçük minder ve iki pirinç rahle örtüsünü ve 390 zirâ (295,5 m) küçük halıdır.

Aksaray'da Valide Sultan'ın türbesine konulmak üzere; mermer taştan yapılmış sanduka ve etrafına yaldızlı pirinç parmaklık ve 2 parça timur dolap ve 2 adet sarı oturma saat ve büyük bir ayna ile konsol, 2 adet devetüylü sırmalı seccade, bir yük

işleme seccade ve beş adet halı seccade ve küçük bir kitaplık, büyük yaldızlı abdest leğeni ile ibrik ve bir sarı semaver ile büyük leğen ve 3 adet sarı el leğeni ile ibrik vakfedilmiştir.

Aksaray Valide Sultan türbesine vakfedilen diğer malzemeler; 2 sarı tepsi ve 2 bakır lokma tepsisi ve 2 bakır güğüm ve 2 bakır testi ve 4 maşrapa ve bakır büyük leğen ile ibrik ve 2 bakır ibrik ve 2 sitil ve bakır musluklu güğüm ve sarı ferrâş ve kapağı olmayan büyük bir kazan ve orta boy bir kazan kepçe ve kevgir ve 2 timur saç ayak, 1 adet kanep, 5 koltuk ve 5 tane kumaş kaplı sandalye ve türbede bulunan 24 kollu avize, bir pirinç fener ve bir sarı mangal ve tabla ve bir bakır mangal ve bir bakır leğen ile ibrik ve beyaz bir sehpa ve bir minder ile yastık ve bir sarı yaldızlı gülebdân ile tütsülük ve bir çekmece içinde ud ve kors ve 1078 dirhem (3,5 kg) 2 çift gümüş kandil askısı ve 4180 dirhem (13,5 kg) 2 çift gümüş kolları ve 6 şişe kâse ve 7 adet kandil ve gümüş kaplı rahledir.

Pertevniyal Valide Sultan'ın inşa ettirmiş olduğu külliyesinde türbesinin bitişiğinde olan çeşmenin su yolcusu olan kişiye aylık 20 kuruş verilecektir. Türbenin bahçıvanı olan kişi hem bahçeyi hem de türbenin etrafını düzenleyecektir bunun karşılığında aylık 100 kuruş ücret alacaktır.

Aksaray'daki çeşme için zeyl olan vakfiyelerde, çeşmenin hafız tası için önceden belirtilen 50 kuruş üzerine 30 kuruş zam yapılacaktır. Çeşmenin mâ-i huluvvü râh-ı ebîsine önceden ayrılan aylık 40 kuruş üzerine 20 kuruş zamlı 60 kuruş verilecektir. Çeşmenin mâ-i mur râh-ı ebîsine önceden verilen 10 kuruş üzerine aylık 10 kuruş zam yapılacaktır.

1283 tarihli zeyil vakfiye de 8 adet camide Rebiülevvel ayının 12. günü yapılacak olan dualar ve okunacak olan mevlit ve menkıbe sırasındaki görevlilerin ücretlerinde değişiklik yapılmıştır. Bu camiler; Beyazıt, Süleymaniye, Sultan Ahmet, Nusretiye, Piyale Paşa, Selimiye, Kasımpaşa'da Büyük Cami ve Beyoğlu kışlası karşısında bulunandır. Menkıbe okuyacak olan 2 kişiye 150'şer kuruş ve aşr-ı şerîf okuyanlara dağıtılmak üzere 200 kuruş verilecektir. Caminin hatibi, ilk imamı, ikinci imamı, vaaz veren kişiye ve nazıra 100'er kuruş ve müezzinlere dağıtılması için 50'şer den 300 ve 4 adet kayyım dağıtılması için 200 ve mahfil-i hümâyûn bekçisi, 2 tane hâfız-ı kütûbe 50'şerden 150 ve mahyacıya 20 kuruştur. Bu meclisler sırasında hizmette bulunanlara ve fakirlere dağıtılması için 200 kuruş tahsis edilecektir.

12. Pertevniyal Valide Sultan Kitap Listesi

Pertevniyal Valide Sultan'ın vakfettiği kitapların listesi VGM arşivi 634 numaralı defterin 173. sayfasında 39. sırasında kayıtlı bulunmaktadır. Buna göre vakfın kitap listesi şu şekildedir:

Tablo11

Pertevniyal Valide Sultan Vakfının Kitap Listesi Çizelgesi¹²¹

Eser Türü	Miktarı
Mushaf-ı şerif ve En'am-ı Şerif (En'am ve en çok okunan Kuran sürelerinin derlenmesi)	38 Adet
Delalil-i Şerif Ma'a Şerhleri (Salâvat-ı şeriflerin yorumlanması)	11 Adet
Siyer, Kıraat, Usul, Fıkıh ve Fetva Kitapları	156 Adet
Tefsir ve Hadis Kitapları	151 Adet
Feraiz (İslam Miras Hukuku) ve Mevaiz (Öğüt, Nasihat) Kitapları	26 Adet
Tasavvuf ve Mantık Kitapları	114 Adet
Kütübü'l Adabi ve'l Akaid ve'l Kelami ve'l Hikmet	48 Adet
Nahv ve Sarf (Cümle ve Kelime Bilgisi), Meani ve'l Beyani ve'l Bedi Kitapları	103 Adet
Tevarih, Lügat, Farisi ve Cüziyyat Kitapları	180 Adet

Tablo 11'de yer alan bilgiler ışığında kütüphanenin hizmetine vakfedilen kitapların konuları açısından dağılımları görülmektedir. Din ve düşünce ilimleri ile ilgili kitapların yanı sıra dilbilgisi ile alakalı birçok eserde dikkat çekmektedir.

¹²¹ Bu Tablo VGM arşivi 634 numaralı defterin 173. sayfasında 39. sırasında Pertevniyal Valide Sultan'ın Kitaplarına Ait Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKIFLARININ SOSYAL VE EKONOMİK YÖNLERİ

I. SOSYAL VE EKONOMİK YÖNLERİ İLE PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKIF ESERLERİ

Pertevniyal Valide Sultan, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaptığı hayır hizmetleri ve vakıf eserlerinin fazlalığı ile dikkat çeken bir hanım sultandır. Valide Sultanın, Aksaray'da kendi adını taşıyan cami, okul, çeşme, kütüphane ve muvakkithanelerden oluşan külliye, Medine-i Münevvere'de kadınlara hizmet veren bir hastane, şehrin çeşitli yerlerindeki çeşmeler önemli vakıf eserlerindendir. Meydana getirdiği birçok vakıf eserinin yanı sıra onarımlarını yaptırarak ihya ettiği yapılarda vardır. Bu vakıf eserlerinin birçoğu günümüzde dahi toplumun hizmetinde kullanılmakta olan faydalı yapılardandır. Pertevniyal Valide Sultan, devletin refah politikaları içerisinde yer alan birçok işi vakıfları aracılığı ile yaparak toplumun sosyal ve ekonomik yaşantısına önemli katkılar sağlamıştır.

A. PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ

Pertevniyal Valide Sultan'ın inşa ettirmiş olduğu en önemli vakıf eseri olan külliyenin inşaatı 121 hafta sürmüştür.¹²² Külliye inşaatına 28 Cemaziyelahir H.1285 (16 Ekim M.1868) yılında başlanarak, 16 Şevval H.1287 (9 Ocak M.1871) yılında tamamlanmıştır. Aksaray'da bulunan külliyenin yapıları arasında cami, okul, kütüphane, türbe, çeşme, muvakkithane*, karakol, çeşmeler ve yedi adet dükkân bulunmaktadır. Külliyenin yapılarından olan dükkânlar vakfa gelir sağlamak amacı ile inşa edilmişlerdir. Dükkânlar; duhancı (tütüncü), helvacı, bakkal, sütçü, çörekçi, kasap ve kaymakçıdır.¹²³ Külliyenin yapımında inşaat masrafları, işçilerin ücretlerinin ödenmesi gibi mali bakımdan tüm harcamalar Pertevniyal Valide Sultan'ın vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Vakıf gayrimenkullerinden karşılanan gelirleri 45 bin kuruş ve çiftlikten karşılanan yıllık 50 bin kuruş ile esnafa borç kalmadan inşaat

*Muvakkithane: Namaz vakitlerinin ayarlanması için kullanılan binadır.

¹²³Doğan Yavaş, "Pertevniyal Valide Sultan Külliyesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul, 2007, ss.241-242

tamamlanmıştır.¹²⁴ Külliye'nin içerisinde yer alan cami, mektep, türbe ve çeşme görevlilerinin işlerini tam yapıp yapmadıklarını denetleyerek vakıf kaimmakamına bildirecek olan bir kişiye ayda 1000 kuruş verilecektir.

1. Aksaray Valide Sultan Camii

Mermer işçiliği ve taş oymacılığı bakımından çok değerli bir örnek olan külliye'nin ana yapısı Aksaray Valide Sultan Camii'dir. Bu caminin kubbesi, on iki cephe ve pencereli yüksek bir kasnağa yerleştirilmiştir. Minareler de Ortaköy Camii'nden ilham alınarak inşa edilmiş fakat bu caminin daha büyük olması nedeni ile daha kalın inşa edilmişlerdir. Mimari bakımdan da karma bir üsluba sahip olan cami Gotik, Hint ve Türk gibi çeşitli mimari esintilere sahiptir.

Valide Sultan Camii'nin Ortaköy Camii kadar büyük olması arzusu nedeniyle Aksaray'da inşaat alanı olarak belirlenen yanmış durumda ki Kâtib Camii'nin arsası küçük bulunarak etrafta ki dükkân, arsa ve evlerden satın alınarak inşaat alanı genişletilmiştir. Aksaray Valide Sultan Camii inşaatı için yapılan istimlâk çalışmaları iki yıl sürmüştür ve mali olarak 1507 kese 365 kuruş (753.865 kuruş) harcanmıştır.¹²⁵

H.1285 Ramazan'ın 20. (4 Ocak M.1869 Pazartesi) günü caminin temel atma töreni gerçekleştirilerek geleneklere uygun bir şekilde temeline 3.225 kuruş atılmıştır. Aynı zamanda tören atma merasimi sırasında davetlilere 69.880 kuruş değerinde hediyeler dağıtılmıştır. Temel atma törenine halkın katılımı ile devletin önde gelen isimleri ve din âlimleri, bunların arasında ki 24 kişi duada bulunmaları için özellikle davet edilmişlerdir. Pertevniyal Valide Sultan, kâtiplerden birinin inşaat alanını tepeden gören evinden töreni takip etmiştir. M.1871 senesinde inşaatı biten cami aynı yıl içerisinde hizmete açılmıştır.

Cuma günleri camide bulunan cemaate vaaz ve nasihat veren kişiye aylık 150 kuruş, ramazan ayında mahyacıya senede 500 kuruş ödeme yapılacaktır. Caminin 6 kişi olan müezzinlerinden 3 kişi cuma günleri, mübarek geceler ve ramazan ayında beş vakit namaz sırasında hazır bulunacaklardır. Nöbette bulunan üç müezzinden ikisi minareye çıkacak birisi de camide Kur'ân-ı Kerim okuyacaktır. Yapının içerisinde bulunan oda,

---

¹²⁴ Yavaş, a.g.e., s.439

¹²⁵ Yavaş, a.g.e., s.442

kütüphane ve nöbet yeri için kömür satın alınarak vakıf tarafından teslim edilecektir. Caminin kandilleri, şamandıra, fitil, ağaç, teneke kova, peştimal, sünger, astar, süpürge, çıra, kürek, küfe, hasır ve cam gibi gerekli olan malzemeleri için sene de 2000 kuruş ve mahfil-i hümayûn* bekçisinin masrafları için senede 150 kuruş, bütün çöplüklerin temizlenmesi ve nakliye işlemleri için beher şehir 100 kuruş verilecektir.

2. Mahmudiye Mektebi

Külliyenin önemli yapılarından birisi de Valide Sultanın eşi II. Mahmud adına yaptırdığı Mahmudiye Mektebi günümüzde ki Pertevniyal Lisesi olarak bilinen okul binasıdır. Okul binasının alt katı “sıbyan mektebi” (ilköğretim kurumu), üst katı “rüştiye” (orta derecede eğitim kurumu) eğitimleri verilmesi için kullanılmakta ve öğrenci kapasitesi iki yüz kişiden oluşmaktaydı.¹²⁶ Okul’da çeşitli branşlarda eğitim veren öğretmenler bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda okulun rüştiye şubesinin öğretmenleri ve ücretleri gösterilmektedir:

Tablo 12

Mahmudiye Mektebi’nde Rüştiye Bölümü Öğretmenlerin Maaşları¹²⁷

Mektebin ilk ve ikinci öğretmenine	Aylık ilki 800 kuruş ikincisi 500 kuruş
Farsça ve matematik	Aylık 300 kuruş
Sülüs, divani, rik‘a, imlâ ve inşâ	Her birine aylık 200 kuruş
Resim	150 kuruş

Tablo 12’de yer alan bilgilere bakıldığında dil eğitime verilen önem görülmektedir. Okulun ikinci kısmındaki sıbyan mektebinde çocuklara Kur’ân

*Mahfil-i hümayûn bekçisi veya Hünkâr mahfili: Padişahlar tarafından yaptırılmış ve Selatin adı verilen camilerde padişahların namaz kılmaları için ayrılan yerdir.

¹²⁶ İnci Aslanoğlu, “Pertevniyal Lisesi (Valide Mektebi)”, **Mimarlık Dergisi**, S. 212- 213, İstanbul, 1985, s. 34-35

¹²⁷ Bu Tablo Hicri 1289 tarihli Pertevniyal Valide Sultan’ın 2.Vakfiyesinde ki Bilgiler Işığında Hazırlanmıştır.

öğretmeni olan kişiye aylık 500 ve ikinci öğretmene aylık 300 kuruş verilecektir. Ayrıca okulda mübaşir olarak görev yapacak kişiye 250 kuruş ödeme yapılacaktır.

Pertevniyal Valide Sultan'ın H.1289 tarihli 2. vakfiyesinde okulda görevli olan öğretmenler, eğitim usulü ve okul hakkında diğer konulardan bahsedilmektedir. Okulun yer aldığı bu vakfiyede sıbyan mektebinde okuyan çocukların rüştiye'ye geçebilmeleri için başarımları gereken dersler ve öğrencilerin disiplinlerinin sağlanmasından da bahsedilmektedir.¹²⁸

Her ayın son cuma günü, okulun kadrosunda yer alan hafız tarafından yapılan hatimlerin duaları bütün öğrencilerin toplanması ile yapılarak sevabı, II. Mahmud'un ruhuna hediye edilmekteydi. Okul da aylık 150 kuruş ile görevlendirilen hatimhan olan kişi, mübarek gecelerde, pazar ve perşembe akşamları Kur'ân-ı Kerim ve Furkân-ı Hakîm okuyacak ve hatimhana aylık 100 kuruş daha verilecektir.

Vakfiyede okulda eğitim gören öğrencilerin her birine Ramazan ayından önce elbise ve bayramlık almaları için 150'şer kuruş toplamda 22.500 kuruş dağıtılacaktır.¹²⁹ Okulda ısıtmanın sağlanması amacı ile senede 2.500 kıyye (3.205 kg) kömür, 10 çeki (2257,9 kg) odun vakıf tarafından temin edilecektir.

3. Pertevniyal Valide Sultan Kütüphanesi

Aksaray'da bulunan caminin bitişiğinde inşa ettirilen bir kütüphane* bulunmaktadır. Bu kütüphaneye Pertevniyal Valide Sultan'ın H.1289/M.1872 tarihli 2. vakfiyesinden 828 cilt kitap vakfettiği anlaşılmaktadır. Kütüphanede bulunan eserler ünlü hattatlara ait çoğu zarif ve değerli ciltlere sahip, hat ve tezhipleri ile nadide olan kıymetli yazmalar ve basılı eserlerden oluşmaktaydı. Kütüphaneye vakfedilen kitaplar arasında din ve düşünce ilimleri ile alakalı kitapların yanı sıra dilbilgisi ile alakalı birçok eser de dikkat çekmektedir.

¹²⁸Okulda eğitim gören öğrencilerin disiplini hakkında, Pertevniyal Valide Sultan'ın H. 1289 Tarihli 2. Vakfiyesinde "etfâl-i müte'âlliminden her kangisi ki usûlden çıkup dâire-i edebden hâric hareket iderse mu'allim-i idüp bâlâda mezkûr sîm falaka ile tehdîd ve terhîb ider"

¹²⁹Pertevniyal Valide Sultan'ın H. 1289 Tarihli 2. vakfiyesinde "mekteb-i mezkûrun iki kısmında mevcûd olan şâkirdân ve talebe yüz elli nefer add ve i'tibârı ile kezâlik beher sene ramazân-ı şerîfden evvelce beherine yüz ellişer gurûşdan yirmi iki bin beş yüz gurûş elbise ve îdiyye bahâ olarak tevzî' ve taksîm oluna" diye beyan edilmiştir.

* Osmanlı döneminde bir kadın tarafından kurulan ilk kütüphane Nurbanu Sultana aittir.

Bu dönemde bulunan kütüphanelerde olduğu gibi eserleri kütüphaneden çıkarmak mümkün değildi incelemeler ancak buralarda yapılabilmekteydi.¹³⁰ Ayrıca H.1289 tarihli 2. vakfiyede 2 adet hafız-ı kütüb görevlendirildiği belirtilmektedir. Birinci hafız-ı kütüb mâhmiye 300 kuruş ikinci hafız-ı kütüb mâhmiye 250 kuruş maaş aldıkları vakfiyeden anlaşılmaktadır.

Bazı vakıf kütüphanelerinin 20. yy başlarında taşınması teşebbüsü sonucunda, Pertevniyal Valide Sultan Vakıf kütüphanesi M.1945 senesinde Süleymaniye Kütüphanesine nakil edilmiştir. Kütüphane koleksiyonunda yer alan basma ve yazma eserler günümüzde işlevselliğini korumakta, eserlere ulaşma imkânı bulunmaktadır.¹³¹

4. Pertevniyal Valide Sultan Türbesi

Pertevniyal Valide Sultanın vefatından sonra defnedildiği Aksaray Valide Camii'nin kible yönündeki avlusunda inşa edilen türbesi, külliye'nin içerisinde yer alan yapılardandır. Türbe ve muvakkithane yolun genişletilmesi nedeni ile M.1953 senesinde yıkılmış ancak türbe ilerleyen yıllarda caminin avlusuna tekrar inşa edilmiştir.¹³² Türbenin dış kapısı üzerinde ve iç kapı üstünde celi sülüs hat ve mermer kabartma tekniği ile yazılan ayetler bulunmaktadır. Türbeye ait hususlar Pertevniyal Valide Sultan'ın H.1289 tarihli 2. vakfiyesinde ayrıntıları ile ele alınmaktadır.

5. Pertevniyal Valide Sultan Külliyesinin Çeşmeleri

Aksaray Valide Camii'nin orta avlu kapı tarafının iki yanına, ikisi sağda ve ikisi solda olmak üzere dört adet çeşme inşa edilmiştir. Bu çeşmeler mimari olarak mermer işçiliğinin kullanıldığı sütunlar ve kabartmalar ile süslenen, üzerlerinde ikişer beyitten meydana gelen kitabeler olan nadide eserlerdir. Ayrıca yine caminin avlu kapısında yer alan daha önceden inşa ettirilen bir başka çeşmede bulunmaktadır.¹³³

¹³⁰ Pertevniyal Valide Sultan'ın H. 1289 Tarihli 2. vakfiyesinde kitapların kütüphane dışına çıkarılmaması şöyle belirtilmektedir: “sâlifü'l-beyân kütüb-i şerifenin alâ-tariki'l-istinsâh ve'l-isti'âre hiç bir kıt'ası kütübhânenin ihrâc ve bir ferde i'âde olunmayup mütâla'a ve intifâ'ı ancak kütübhâneye mahsûs ve maksûr kılunup gelüp mütâla'a ile zevât intifâ'ından bir türlü men' ve sarf olunmayup” diyerek beyan edilmiştir.

¹³¹ İsmail E. Erünsal, “Pertevniyal Valide Sultan Kütüphanesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul, 2007, s.243

¹³² Afife Batur, “Valide Camii”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.VII., İstanbul, 1994, s. 360-362

¹³³ Alpgüvenç, a.g.e., s.173

Pertevniyal Valide Sultan'ın çeşme hakkındaki düzenlemeleri H.1289 tarihli 2. vakfiyesinde beyan edilmiştir.

B. DİĞER VAKIF ESERLERİ

Pertevniyal Valide Sultan vakıfları aracılığı ile çeşitli yerlere toplumun faydasına, dolayısı ile devletin menfaatine olacak imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu eserlerin bazıları Valide Sultan tarafından inşa ettirilmiş bazıları da onarımları yapılarak kullanılabilir duruma getirilmiştir.

1. Camiler

Pertevniyal Valide Sultan'ın Aksaray'da bulunan Valide Camii'nden başka Konya'da bulunan bir caminin ilk kurucusu ya da ikinci kurucusu olması hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Caminin ilk kurucusunun Valide Sultan olduğu ve inşaatının H.1291/M.1874 tamamlandığına dair bir görüş bulunmaktadır.¹³⁴ Sultan IV. Mehmed'in kızlarından olan Hatice Sultan'ın eşi Musahip Mustafa Paşa tarafından H.1087/M.1676 yılında inşa ettirilen “Yüksek Camii” olarak bilinen ibadethaneyi Valide Sultan'ın ihya ettirdiği yönündedir. M.1867 yılında geçirdiği yangın sonucunda yanarak hizmet göremez hale gelen cami Pertevniyal Valide Sultan tarafından H.1284/M.1872 yılında onarımına başlatılarak birkaç yıl içerisinde de tekrar hizmete açılmıştır.¹³⁵ Caminin önemli özellikleri; avlusunun olmaması ve minare ile şerefeleri bakımından klasik Türk mimarisinden farklılık göstermesidir.

İstanbul'da Kırkçeşme civarında bulunan Sekbanbaşı İbrahim Ağa Camii* ilk yapımından sonra bir yangın geçirerek kullanılamaz duruma gelmiştir. Pertevniyal Valide Sultan bu caminin tekrar inşa ve imarını sağlayarak kullanılır duruma gelmesini sağlamıştır. Valide Sultan'ın H.1281/M.1864 tarihli vakfiyesinde, İstanbul'un Boğaziçi'nde Beykoz semtindeki bir caminin onarılarak güzelleştirildiğinden bahsedilmektedir. Sultan Abdülaziz'in Sivas Vilayetine bağlı Aziziye Kasabasında yaptırdığı harap haldeki cami için, vakıf gelirlerinin fazlası olan 34.000 kuruş tamir

¹³⁴ Mehmed Önder, *Mevlana Şehri Konya*, Konya: Konya Valiliği Yayınları, 1962, s.205

¹³⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya, 1964, ss.325-327

* Bu cami ileriki yıllarda yıkılmış ve günümüze ulaşamamıştır. Caminin yeniden yapılan inşa ve imarından Pertevniyal Valide Sultanın H.1279/M.1862 tarihli vakfiyesinde söz edilmektedir.

edilmesi amacı ile camiye gönderilmiştir.¹³⁶ Osmanlı Yenipazar Sancağına bağlı Seniçe Kazasında bulunan Pertevniyal Valide Sultan Camii'ni tamir ettirilmiştir.¹³⁷

Bunların dışında Pertevniyal Valide Sultan'ın faaliyetlerini sürdürebilmeleri amacı ile maddi destekte bulunduğu Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Camii ve Ebi Eyyûb El Ensari Camii bulunmaktadır.

2. Ebniyye-yi Hayriyye Vakıf Hastahanesi

Pertevniyal Valide Sultan'ın önemli vakıf eserlerinden biriside Medine-i Münevvere'de "Ebniyye-yi Hayriyye" olarak adlandırılan vakıf hastanesidir. Kalorifer sistemi ile ısıtılan modern teçhizatların kullanıldığı bir kurum olmuştur. Hastahane'nin plan ve raporlarında tarih kaydı bulunmamasından dolayı tam olarak inşaat tarihi tespit edilememektedir. M.1875 yılına ait hastanenin inşaatında kullanılması için teslim edilen malzemenin zimmet pusulası bulunmaktadır. Valide Sultan M.1876 yılında oğlu Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine rağmen hastane inşaatına ara vermemiştir.¹³⁸

3 katlı ve 400 yatak kapasitesine sahip olan Medine-i Münevvere'de inşa edilen vakıf hastahanesi'nin en önemli özelliği kadınlara hizmet edilmesi amacı ile kurulmasıdır. Hastanede tedavi gören kadınların ihtiyaçlarının eksiksiz olarak karşılanması ve tedavilerinden sonra muhtaç durumda bulunan kadınların güçlerini toparlayana kadar taburcu edilmemeleri Valide Sultan'ın raporunda yer almaktadır. Hasta kadınların taburcu edilmedikleri bu süre içerisinde dantel, dikiş dikmek gibi kendilerini yormayan meşgul edici işler ile uğraşmaları aynı zamanda kendilerine bugünler için verilen ücretler ile hastane'den çıktıktan sonraki durumları da düşünülmekteydi.¹³⁹

Pertevniyal Valide Sultan, Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri tarafından H.980'da yaptırılan hastanenin tamiri ve eksikleri için maddi yardımlarda bulunarak, hekim, eczacı ve hademe olarak çalışan görevlilerin sayısını arttırmıştır. Valide

¹³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hicri 14/L/1321 Babîâli Evrak Odası Belgeleri

¹³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hicri 20/Ş/1321/Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi

¹³⁸ Nil Sarı, "Pertevniyal Valide Sultan'ın Medine-i Münevvere'de Yaptırdığı Hastahane", **I.Türk Tıp Kongresi**, Ankara, 1992, s.64

¹³⁹ Sarı, a.g.e., s.66

Sultan'ın vefatı sonrasında vakıf gelirleri ile adına yapılan bir hastanede bulunmaktadır. Balıkesir'in Bandırma kazasında M.1925 yılında dönemin belediye başkanı tarafından Pertevniyal Valide Sultana ait Hayfa'da bulunan vâkıfının gelirleri ile satın alınan arsanın üzerine inşa ettirilerek hastaneye Valide Sultan'ın adı verilmiştir.¹⁴⁰

3. Çeşmeler

Pertevniyal Valide Sultan'ın Aksaray'da bulunan külliyesinin içerisinde bulunan çeşmelerin dışında başka çeşmeler de inşa ettirdiği ya da onarımlarını sağladığı bilinmektedir. Bu çeşmelerden biri, H.1229/M.1814 yılında İstanbul'un Karagümrük semtinde "Pertevniyal Valide Sultan Meydan Çeşmesi"dir.¹⁴¹ H1267/M.1850 tarihli İstanbul'un Taşkasab yakınında yer alan Sarı Musa Mescidinin yanında inşa ettirilen bir çeşme bulunmaktadır. Valide Sultan'ın yaptırmış olduğu çeşmelerden biri de kitabesinde yapım yılı H.1273/M.1856 olarak belirtilen Eyüp Defterdar İskeleyi'nde bulunan "Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi"dir. Bu çeşmenin kitabesinde çeşmenin Allah rızası için yapıldığından ve Pertevniyal Kadın Efendinin süslemek için etrafa nur saçan bu çeşmeyi yaptırdığı mısraları yer almaktadır. Haremeyn defteri sayfa 170'de Karahisar-ı Şarki'de (Şebinkarahisar) bulunan üç adet çeşmenin varlığı vakfiye makamına kayıt olunan ilam'dan anlaşılmaktadır. Şebinkarahisar'a bağlı Suboyu (Bige) köyünde bir adet ve Karaköy yolu üzerinde iki adet çeşme inşa ettirmiştir.¹⁴²

Sultan III. Selim'in Darü's-saade Ağalarından olan Halit Ağa tarafından H.1209/M.1794 senesinde barok üslubu ile inşa edilen Kadıköy'de bulunan Halit Ağa Üçyüzlü çeşmesinin, Valide Sultan tarafından H.1285/M.1868 senesinde onarımı yaptırılmıştır.¹⁴³ Bu çeşmenin saçağının sol üst tarafında bulunan üçüncü manzum kitabesinde Pertevniyal Valide Sultan tarafından suyolunun ihya edildiğinden bahsedilmektedir. Pertevniyal Valide Sultan'ın vefatından sonra da adına iki adet çeşme

¹⁴⁰Bandırma Tapu Dairesi, Defter Cilt No:18,15-59, Kütük No:455,Çaplı Tasarruf Vesikası'ndan nakleden; Arzu İyianlar, Valide Sultanların İmar Faaliyetleri, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 1992, s.255

¹⁴¹İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri**, C.I., İstanbul, 1943, s.234-268; Karagümrük meydanında Ermeni kilisesi civarında inşa ettirilen bu çeşme için, Pertevniyal Valide Sultan Vakfının, H.1281/M.1864 tarihli vakfiyesinde suyunun Halkalı suyundan getirileceği belirtilmektedir.

¹⁴² Pertevniyal Valide Sultan Vakfına ait Hicri 3 Cemaziyülevvel 1279 tarihli vakfiyesinde bahsedilmektedir.

¹⁴³ İyianlar, a.g.e., s.241

yaptırılmıştır. Bu çeşmeler H.1325/M.1907 senesi Şehremini Gureba Hastahanesi yolunun sol tarafında ve H.1326/M.1908 senesinde Eyüp'te inşa edilen çeşmelerdir.¹⁴⁴

4. Türbe ve Tekkeler

Pertevniyal Valide Sultan, İstanbul'un Beşiktaş semtinde 16. y.y.'da inşa ettirilmiş olan kullanılmaz durumdaki "Yahya Efendi Türbesi"ni H.1290/M.1873 'de onarımı ile tekrar kullanılabilir duruma gelmesini sağlamıştır.¹⁴⁵ Yahya Efendi türbesi için yapılan hizmetler hakkında Pertevniyal Valide Sultan'ın vakfiyesinde bilgiler yer almaktadır.¹⁴⁶ İstanbul'un Aksaray semtinde Yavedut Sultan tarafından yaptırılan mescidin karşısında olması nedeni ile "Yavedut Sultan Türbesi" olarak adlandırılan türbe, H.1292/M.1875 senesinde onarımdan geçirilerek yenilenmiştir. Valide Sultanın onarımını yaptırdığı bu türbenin kapı kemeri üzerinde Pertevniyal Valide Sultan'ın bu yapıyı vefat eden oğlu Sultan Abdülaziz'in ruhu için güzelleştirip tamamladığını belirten bir kitabe bulunmaktadır.¹⁴⁷ Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han türbesi ve Ebi Eyyûb El Ensari türbesinin de ihtiyaçları karşılanmış ve birçok malzeme vakfedilmiştir.

Bağdat'ta bulunan İmam-ı Azamın türbesi etrafında kurulmuş olan "Azamiye Külliyesi"nin tamamını, Pertevniyal Valide Sultan H.1288/M.1871'de tamir ettirmiştir. Pertevniyal Valide Sultan'ın H.1284/M.1867 yılında "Valide Sultan Tekkesi" veya "Emin Baba Tekkesi" olarak adlandırılan Bektaşî¹⁴⁸ Şeyhi Laz Emin Baba adına inşa ettirmiş olduğu bir tekke bulunmaktadır. Tekke, bir meydan evi, selamlık, harem derviş hücreleri, namazgâh ve hazireden oluşmaktaydı. Eyüp, Edirnekapi dışında bulunan tekke, ilerleyen yıllarda yıkılmıştır.¹⁴⁹

Bu tekkelerin dışında Pertevniyal Valide Sultan'ın yardımında bulunduğu yerler de bulunmaktadır. Bunlar; İstanbul Fındıklı'da bulunan Keşfi Cafer Efendi Tekkesi, Kadırga Limanı civarında merhum Şehid Mehmed Paşa Dergâhı, Unkapanı Kapısı

¹⁴⁴ Uluçay, a.g.e., s.125; Tanışık, 1943, I, s.344-346

¹⁴⁵ Topkapı Arşivi, Evkaf No:832'den, nakleden; Uluçay, 1985, s.125

¹⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pertevniyal Valide Sultan H.1279 tarihli 2. vakfiyesi

¹⁴⁷ R.Ekrem Koçu, "Abdülvedud (Şeyh)", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1958, s.143-144; Semavi Eyice, "Ayvansaray", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1991,s.293

¹⁴⁸ Pertevniyal Valide Sultan Bektaşilik hakkında basılı ilk kaynak Mir'atül Makasid basım masraflarını karşılamıştır

¹⁴⁹ Emin Baba Tekkesi ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Maden, "Edirnekapi'da Bir Bektaşî Ocağı: Emin Baba Tekkesi ve Haziresi" *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu II, 27-29 Mayıs 2014*, İstanbul, ss.471-499

dâhilinde bulunan Şazeliye tarikatına mensup Balmumcu Ahmet Efendi Zaviyesi, Üsküdar'a bağlı Beykoz Kasabası'nda bulunan Karacaburun olarak bilinen Halvetiye tarikatına mensup Seyyid Hâfız Mehmed Efendi Tekkesi, Galata'ya bağlı Kasımpaşa Mevlevîhânesi, Tarsus Kazası'nda bulunan zaviyedir.

II. PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN VAKIFLARININ SOSYAL VE EKONOMİK YÖNLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

VGM' deki Osmanlı Devleti'nde kurulan 30.000 vakıf adına düzenlenen belge içerisinde kadınların kurmuş olduğu vakıfların sayısı 2.309 adettir.¹⁵⁰ 19. yy da vakıf kurucusu olan zümreler arasında kadınların oranı % 18'dir.¹⁵¹ Vakıf kuran kadınlardan saray mensubu hanım sultanların ülkenin birçok yerinde önemli hayır eserleri bulunmaktadır. Günümüze kadar gelen eserlerin sahibi olan bu sultanlar arasında Pertevniyal Valide Sultan önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı dönemler geçirdiği 19. yy da Pertevniyal Valide Sultan devletin kendine verdiği maaşı ve diğer gelirlerini toplumun refahını arttırmak için kurmuş olduğu vakıfları aracılığı ile severek harcamıştır.

Valide Sultan'ın vakıf hizmetlerinin yansımaları değerlendirilirken, yaşadığı dönemin sosyal ve ekonomik durumu da göz önüne alınmalıdır. 19. yy başlarında toprak ve nüfus olarak dünyanın en büyük ülkelerinden biri olan Osmanlı Devleti tarafından yürürlüğe konulan politikalar, sosyo ekonomik yaşantıyı önemli bir şekilde etkilemiştir. Yapılan reformlar Osmanlı toplum yapısında köklü değişimler meydana getirerek yeni bir yapılanma oluşmasını sağlamıştır.

19. yy da zorlu dönemler yaşayan Osmanlı Devleti'nde ekonomik sıkıntılar toplum yaşantısını da olumsuz olarak etkilemekteydi. Ekonomi içerisinde üretimin önemli bir kısmının tarıma dayalı olmasına rağmen, üretimin yetersizliğinden dolayı ülkenin birçok şehri ithal buğday kullanmaktaydı.¹⁵² Bu durumun düzeltilmesi amacı ile çiftçilerin ticari geliri yüksek olan ürünleri ekmesi, tarım alanlarının genişletilmesi,

¹⁵⁰ Gülsen Ataseven, Ayşegül Erdoğan, **Vakıf ve Kadın / Tebliğler**, İstanbul, 1999, s.18

¹⁵¹ Mustafa Armağan, "Osmanlı, Bir Vakıf Medeniyeti" **Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi**, S. 15, İstanbul, 2006, s.169-171

¹⁵² İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 1983, s.35.

modern araç kullanımının yaygınlaştırılması ve vergi muafiyeti gibi düzenlemeler yapılmıştır. Aynı zamanda sanayinin kuvvetlenmesi için, M.1851 yılından sonra fabrikaların alacakları hammadde, araç gereç, makine gibi ihtiyaçları için gümrük ve vergiden sorumlu tutulmamaları önemli ekonomi politikalarındandır.¹⁵³

Yapılan düzenlemelere rağmen ekonomi, verilen imtiyazlar, batılı devletlerin faydasına olan idari ve mali reformlar gibi birçok etken nedeni ile düzelememiştir. Sonuç olarak M.1854-M.1865 yılları arasında toplam 40.470.000 lira borç alınmış ve yatırıma dönüştürülemedikleri için bu borçlar her geçen gün artarak devam etmiştir.¹⁵⁴ M.1865 yılı sonrasında borçları ödemekte zorlanınca Osmanlı Bankası'nın araya girmesi ile muhtemel bir iflas önlenmiştir.¹⁵⁵ 19. yy Osmanlı toplumunda vakıfların önemleri daha fazla artış göstermiş ve yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen bu dönem içerisinde 9.000 adet vakıf kurulmuştur. Bu dönemde kurulan 72 selâtin vakıftan 45'i Pertevniyal Valide Sultan dâhil beş hanım Sultan'a aittir.¹⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin böylesine zorlu bir süreç geçirdiği dönemde Valide Sultan'lık yapan Pertevniyal Valide Sultan, oğlu Sultan Abdülaziz'e devlet işlerinde yol gösterici olmuştur. Valide Sultan olduğunda 51 yaşında olan Sultan bu zamana kadar saray yaşamı içerisinde kazandığı tecrübeleri sonucu, oğlunun kendisine doğruyu gösterecek devlet adamları ile çalışmasını istemekteydi. Devlet yönetiminde önemli bir yeri olması sebebi ile halk şikâyet ve isteklerinin olduğu dilekçelerini hükümdarın yanı sıra Valide Sultan'a da vermektedir.¹⁵⁷

Pertevniyal Valide Sultan, evlenecek olan kişilere çeyiz yardımı yapmak, borçlarından dolayı hapse girenlere maddi yardım yaparak kurtarmak, fakir ve muhtaç olanları kollayıp gözetmek, şeklinde servetini harcamıştır. Şefkatli, cömert ve

¹⁵³ Tevfik Güran, “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları (50. Yılında Tanzimat)”, Ankara, 1992, s.238

¹⁵⁴ Rifat Önsoy, **Osmanlı Borçları 1854-1914**, Ankara, 1999, s.100

¹⁵⁵ İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul, 1964, s. 52.

¹⁵⁶ Ferdâ Maslak, “Adile Sultan'ın Üsküdar'da Yaşadığı Mekânları, Vakıfları ve Bugünkü Durumları”, **Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler, C.2, Ocak 2004**, İstanbul, ss.123-139

¹⁵⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-Dâhiliye, numara 101585'den aktaran; Akyıldız, a.g.e., s.439

merhametli bir insan olan Valide Sultan oğlu Abdülaziz'in vefatı sonrasında tek eğlence kaynağı olan çocuklar ile ilgilenerek günlerini onlarla geçirmiştir.¹⁵⁸

Vakıflarına aktarılan kaynakların oldukça iyi gelirler sağlaması sebebi ile Valide Sultan günümüzde dahi topluma hizmet eden eserleri meydana getirebilmiştir. VGM'de kayıtlı 15 adet vakfiyesi ile en fazla vakfiyeye sahip olan hanım sultan, meydana getirdiği eserleri kurup kendi haline bırakmayarak hizmetlerinin daim olması için vakfiyelerinde önlemler almaktaydı. Kurduğu tüm yapıların geleceğini de düşünen Valide Sultan, meydana getirdiği eserlerin kullanımı ile sağladığı sosyo ekonomik faydadan başka bu eserlerin finansmanı açısından uygun gördüğü kaynakların işletilmesi ile de katkı sağlamaktadır.

Pertevniyal Valide Sultan'ın en önemli vakıf eseri sayılabilecek külliyesinin içerisinde ki Mahmudiye Mektebi* ve Sarıyer'de inşa ettirdiği okul sayesinde toplumun en önemli ihtiyaçlarından biri olan eğitim hizmetini sunmaktaydı. Okulda eğitim alan çocukların hem kaliteli bir eğitim almaları için gerekenler hem de her türlü ihtiyaçları düşünülmekteydi. Okulun ısınma, aydınlatma, öğretmen ücretleri, öğrencilere her sene yapılacak olan giyim yardımları gibi maddi olanaklar gerektiren tüm konular Pertevniyal Valide Sultan Vakfı tarafından karşılanmaktaydı. Topluma ve devlete fayda sağlayacak eğitilmiş insanlar yetiştirilmesi dışında, devletin topluma sunması gereken eğitim hizmeti vakıf aracılığı ile yerine getirilmekte ve refah seviyesine katkı sağlanmaktaydı.

Osmanlı Devleti sağlık sektöründe önemli bir yeri olan Medine'de kadınlar için kurulan Ebniyye-yi Hayriyye* adında ki vakıf hastanesi Valide Sultan'ın yaptığı hizmetleri ayrıntıları ile nasıl düşündüğünün güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Hastaların sağlıklarına biran önce kavuşabilmeleri için gerekli olan tüm hususlar düşünülmüş ve kalorifer sistemi ile ısıtılan modern bir hastane kurulmuştur. Bu ısıtma sistemi sayesinde tüm hastanenin aynı derecede ısıtılması ve hastanın aynı sıcaklıkta

---

¹⁵⁸ Akşam ile yatsı vakitleri arasında secdeye kapanarak ağlayan Valide Sultan "Her şeyi affederim, oğlumun kanını helal etmem" diyerek sonrasında odasında ki çocuklar ile dua da bulunup onlara âmin dedirtmiş. Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım**, Ankara, 1986 s.112

* Aksaray'da bulunan Mahmudiye Mektebi okul binası ayrıntılı bilgi için bkz. ss.64, 69-70

* Ebniyye-yi Hayriyye vakıf hastanesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ss.73-74

kalarak iyileşme hızının artırılması sağlanmaktaydı. Hastalara verilecek olan gıdalara dikkat edilmesi tedavilerinin bitmesi ile de hemen hastaneden çıkarılmamaları belirtilmektedir. Hastanenin insanlara olan faydasının sürekliliğinin düşünülmesinin yanı sıra hastalarında taburcu olduktan sonraki durumları göz önünde bulundurulmuştur.¹⁵⁹ Hastanede yapılan kamu hizmetinin karşılığında hiçbir beklenti yoktur sadece insanların sağlıkları ve yaşantılarına sorunsuz olarak devam etmeleri amaçlanmaktadır. Mal varlığını düşünmeden yardıma ihtiyacı olanlar için kullanan Valide Sultanın sağlık alanında halka sunduğu bu büyük hizmet toplumun faydasına olan önemli faaliyetleri arasındadır.

Pertevniyal Valide Sultan'ın günümüzde dahi varlığını koruyan vakıf eserlerinin en ihtişamlısı Aksaray'da külliyesinin içersinde yer alan Aksaray Valide Sultan Camii'dir.* Bu yapı asıl amacı olan ibadethane olmasının dışında, mimarisi ile şehrin görüntüsünü de güzelleştiren bir şekle sahiptir. İmar faaliyetlerinin bitiminden sonra caminin iç dekorasyonu, ısınma, ışıklandırma, temizlik, tamirat, dini görevlileri ve ücretleri, cemaate bazı günlerde dağıtılacak ikramlar gibi akla gelebilecek her türlü masrafı Pertevniyal Valide Sultan Vakfı tarafından tahsis edilmekteydi. Gelir getirmesi amacı ile caminin akarları arasında birçok dükkân ve çeşitli gayrimenkuller bulunmaktaydı. Bu caminin dışında Valide Sultan'ın onarımları ile ihya ettiği başka camilerde* bulunmaktadır. Camilerde toplanan cemaatin ibadetlerini sorunsuz ve güzel bir ortamda yapabilmeleri için vakıf tarafından tüm ayrıntılar düşünerek planlamaları yapılmaktaydı. Vakıf camileri sayesinde insanlar dini görevlerini huzurlu ve rahat bir şekilde yerine getirebilmekteydiler.

Pertevniyal Valide Sultan halkın hayati ihtiyaçlarından olan su ihtiyacının karşılanması amacı ile yaptırdığı veya ihya ettiği vakıf çeşmeleri* ve su yolları fazlalığı ile dikkat çekmektedir. Valide Sultan külliyesinin içinde inşa ettirdiği çeşmelerin dışında İstanbul'un farklı yerlerinde de mimari bakımdan da görsellikleri muhteşem olan çeşmeler inşa ettirmiştir. Yine İstanbul'da bulunan birçok çeşme ve su yolunun

---

¹⁵⁹ Sarı, a.g.e., s.63-66

* Aksaray'da bulunan Aksaray Valide Camii hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ss.63-64, 68-69

* Diğer camiler ayrıntılı bilgi için bkz. s.72

* Çeşmeler ayrıntılı bilgi için bkz. s.74

onarımını yaptırmış ve Tarsus* Kazasında bulunan bir su yolunun ihya edilmesini sağlamıştır.

Pertevniyal Valide Sultan Vakfı tarafından kitaplara çok fazla önem gösterilmiş çeşitli yerlere kitaplar vakfedilerek kitapları koruması ve tamir etmesi için görevliler tayin edilmiştir. Farklı cami ve türbelere vakfedilen oldukça fazla kitap bulunmaktadır. Bunların dışında 828 cilt kitaptan oluşan Valide Sultan'ın külliyesinin içerisinde kurduğu bir kütüphanesi* bulunmaktadır. Kütüphanede yer alan kitaplar için hazırlanan koleksiyonda yazma ve matbu katalogu bulunmaktadır. Günümüze kadar ulaşan bu muhteşem vakıf yatırımının şu anki katalogunda 329 yazma, 557 basma kitap mevcuttur.¹⁶⁰ Eğitim ve bilime önem veren Valide Sultan vakfiyelerinde yaptığı düzenlemeler ile kitapların değerlerinin korunmasını güvence altına almaktaydı.

Meydana getirilen vakıf eserlerde ve vakıf akarlarının işletilmesi sırasında potansiyel işgücü durumundaki insanlar istihdam edilerek ülkenin ekonomik ve sosyal hayatına önemli katkılar sağlanmaktaydı. Pertevniyal Valide Sultan'ın Vakıf akarları arasında daha fazla öne çıkan ve işletilmesinde özen gösterilen değerli kaynaklar bulunmaktaydı. Bu akarların başında Üsküdar Paşalimanı'nda bulunan arsaları üzerinde inşa edilen buhar gücü ile çalışan un değirmeni dikkat çekmektedir. Değirmenin kiraya verilmesi, tamiri, ithal edilen malzemeler için gümrük bedeli alınmaması gibi konular hakkında birçok arşiv belgesi bulunmaktadır.

Pertevniyal Valide Sultan'ın ön plana çıkan akarlardan birisi de Köprübaşı'nda bulunan han içerisindeki dükkânlardır. Bu dükkânların kiraya verilmeleri, tamiri ve hanın deniz tarafında bulunan rıhtımı hakkında arşiv belgeleri bulunmaktadır. Tüccarlara kiralanan bu yerler sayesinde hem ülkenin ticaret hacmine katkı sağlanmakta hem de iş sahası oluşturulmaktaydı. Arşiv kayıtlarının fazlalığı ile dikkat çeken akarlardan birisi de Valide Sultan'a tahsis edilen çiftliklere ait belgelerdir. Vakıf eserlerinin kurulduğu yerlerin çevresinde inşa edilerek kiralanan dükkânlar sayesinde iktisadi ve sosyal bir canlanma yaşanmakta, insanlara istihdam olanakları sağlanmaktaydı.

---

* Tarsus'ta bulunan su yolu ayrıntılı bilgi için bkz. s.60

* Kütüphane ayrıntılı bilgi için bkz. ss.70-71

¹⁶⁰ Erünsal, a.g.e., s.243

Tesis edilen eserler ve vakfiyeleri hakkında ayrıntılı bilgilendirmenin olduğu diğer bölümlerde yapılan ayrıntılı açıklamalar ele alındığında Pertevniyal Valide Sultan'ın hayırseverliği somutlaştırılmaktadır. Osmanlı toplum hayatı için önemli işlerin gerçekleştirildiği bu vakıflarda yapılan hayır işleri dışında düzenli işleyen bir sistemin varlığı da görülmektedir.

Pertevniyal Valide Sultan Vakıfları aracılığı ile çeşitli yerlerde kurduğu veya ihya ettirdiği okullar, hastaneler, camiler, kütüphaneler, köprüler, çeşmeler, su yolları ile günümüz sosyal devletinin kamu görevi olan birçok işi yerine getirmiştir. Meydana getirdiği eserlerin sürekliliğini sağlayabilmek için vakfiyelerinde birçok tedbire ve uygulamaya yer vermiştir.¹⁶¹

15 yıllık Valide Sultanlığı ve saray hayatı boyunca Pertevniyal Valide Sultan kazandığı tecrübelerini, vakıf hizmetleri esnasında da kullanarak topluma faydalarının en yüksek seviyelerde olmasını amaçlamıştır. Bu nedenle inşa edilen tesislerin kendi içlerindeki sistemleri güçlü temellerle kurallaştırılarak uzun ömürlü olmaları hedeflenmiştir. Meydana getirilen kurumlar, doğrudan hizmet politikası sayesinde devletin ihtiyaçları yerinde tespit edemediği durumlarda anında müdahale ile problemleri çözülebilmekteydiler.

Halkın ihtiyacına olabildiğince karşılık vererek sağlık, eğitim, bayındırlık gibi hizmetlere ücretsiz ulaşılmasını sağlayan Pertevniyal Valide Sultan Vakıfları, bu sayede hem ülkenin ekonomik yönden sıkıntılı olduğu bir dönemde devletin yükünü azaltmış hem de toplumun faydasına sunduğu hizmetler ile ülkenin sosyo ekonomik durumuna pozitif etki sağlamış olmaktadır.

---

¹⁶¹ Pertevniyal Valide Sultan vakfiyelerinin içeriğinde belirttiği şartların dışına çıkılmaması ve beyan edilenlerin olduğu gibi uygulanması şartını koşturmuştur. Vakfiyelerde yer alan dua ve beddualar için ayrıntılı bilgi bkz. İbrahim Ateş, "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar", **Vakıflar Dergisi**, Ankara, 1983, ss.5-54

SONUÇ

Türk İslam kültürüne sahip tüm toplumlarda insanların en hayırlı olanı birbirine yardım edenlerdir, malını biriktiren değil hayır yolunda harcayanlardır prensibi Osmanlı toplum hayatında da önemli bir yere sahiptir. Sosyal ve iktisadi birçok amaç uğruna kurulan vakıflar en ihtişamlı zamanını yaşadığı, Osmanlı Devleti döneminde tam anlamı ile kurumsallaşmışlardır.

Vakıflar Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik gücüne katkı sağlayan sektörler arasında yer alan önemli kurumlardandır. Toplumun üst gelir seviyesinde ki kişilerin servetleri orta ve alt gelir seviyesinde bulunan kişilerin faydalarına sunulmaktaydı. Bu sayede toplumun iktisadi ve sosyal harcamaları demokratik şekilde dengeli bir dağılıma göstererek istikrarın sağlanmasını kolaylaştırmıştır. Öyle ki vakıflar devletin tespit edemediği, yetişemediği insanlara, doğrudan ulaşmakta ve probleme hızlı bir şekilde müdahale edebilecek kapasiteye sahiptiler.

Osmanlı toplumu içerisinde gelir durumu ve meslekleri farklı birçok kesimden insanın vakıfları bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde saraya mensup olanların kurdukları vakıfların sayılarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Saray mensubu hemen her kadının vakıf eserleri bulunmaktadır. Bu hanımlar içerisinde Valide Sultan olanların vakıfları ihtişamları ve fazlalıkları ile daha fazla ön plana çıkmaktadır. Pertevniyal Valide Sultan yaptırmış olduğu Aksaray'da ki külliye ile eser bırakan son hanım sultan olma özelliğini taşımaktadır.

Eğitim, sağlık, bayındırlık, kültürel ve iktisadi hizmetlerin hepsi Valide Sultan'ın kurmuş olduğu vakıflar aracılığı ile sunulmaktaydı. Bu sayede sosyal devlet olmanın gereklilikleri olan bu hizmetler vakfın kurduğu eserler aracılığı ile gerçekleştirilerek kendilerini idare edebilen döngüleri ile devlete de ekonomik bakımdan katkı sağlamış oluyorlardı. Devletin mali bakımdan sıkıntı yaşadığı bu dönem de vakıflar üstlendikleri hizmetler ile refah seviyesini korumuş devlete sadece asayiş ve denetleme görevleri kalmıştır.

Valide Sultan vakfiyelerinde meydana getirdiği hayır eserlerinin kendilerini finanse edebilmeleri ve kalıcılıkları için gerekli olan tüm ayrıntıları düşünerek bu belgeler sayesinde kesinlik kazanmalarını sağlamıştır.

Pertevniyal Valide Sultan, vakıf eserleri oluşturduğu mekânların görünümünü güzelleştirerek, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda da güçlenmelerine olanak sağlamıştır. Döneminin en ihtişamlı yapılarına imza atan Valide Sultan çeşitli mimari üslupların kullanıldığı vakıf eserleri sayesinde şehrin mekânlarının gelişip güzelleşmesi ve toplum hayatına uygun bir şekle kavuşmasında da önemli bir role sahiptir.

Vakıflar tarafından kurulan kütüphane ve okullar sayesinde kültür seviyesinin yükselmesine katkıda bulunularak bilgi toplumu olunması benimsenmiştir. Valide Sultan'ın inşa ettirdiği veya ilgilendiği camilerde din eğitime önem verilerek buralara çok sayıda kitap vakfedilmiştir. Böylece halkın dinini bilinçli bir şekilde yaşayabileceği ortamlar hazırlanmıştır.

Cami, çeşme, han, dükkanlar gibi inşa edilen eserler bulundukları yerin ticaret hacminin ve pazarının büyümesini etkileyen yapılardır. Kuruldukları alanın cazibesini arttıran bu yapıların birçok örneği verilen Valide Sultan vakfında hem ölü alanların canlandırılması sağlanmış hem de insanların istihdam seviyesi artırılmış olmaktadır.

Yoksul ve zor durumdaki insanların giyinme, barınma, ısınma, yiyecek gibi zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması ve yardımlaşmanın esas olduğu sosyal bir toplum olan Osmanlı toplumunda bu prensipler vakıflar sayesinde kuvvet kazanmıştır. Pertevniyal Valide Sultan vakıflarında yoksul durumda bulunan kişiler unutulmamış onlara ehemmiyet gösterilmiştir. Vakıf sayesinde yardıma ihtiyacı olan ile yardım etmek isteyen buluşma imkânı bulmuştur.

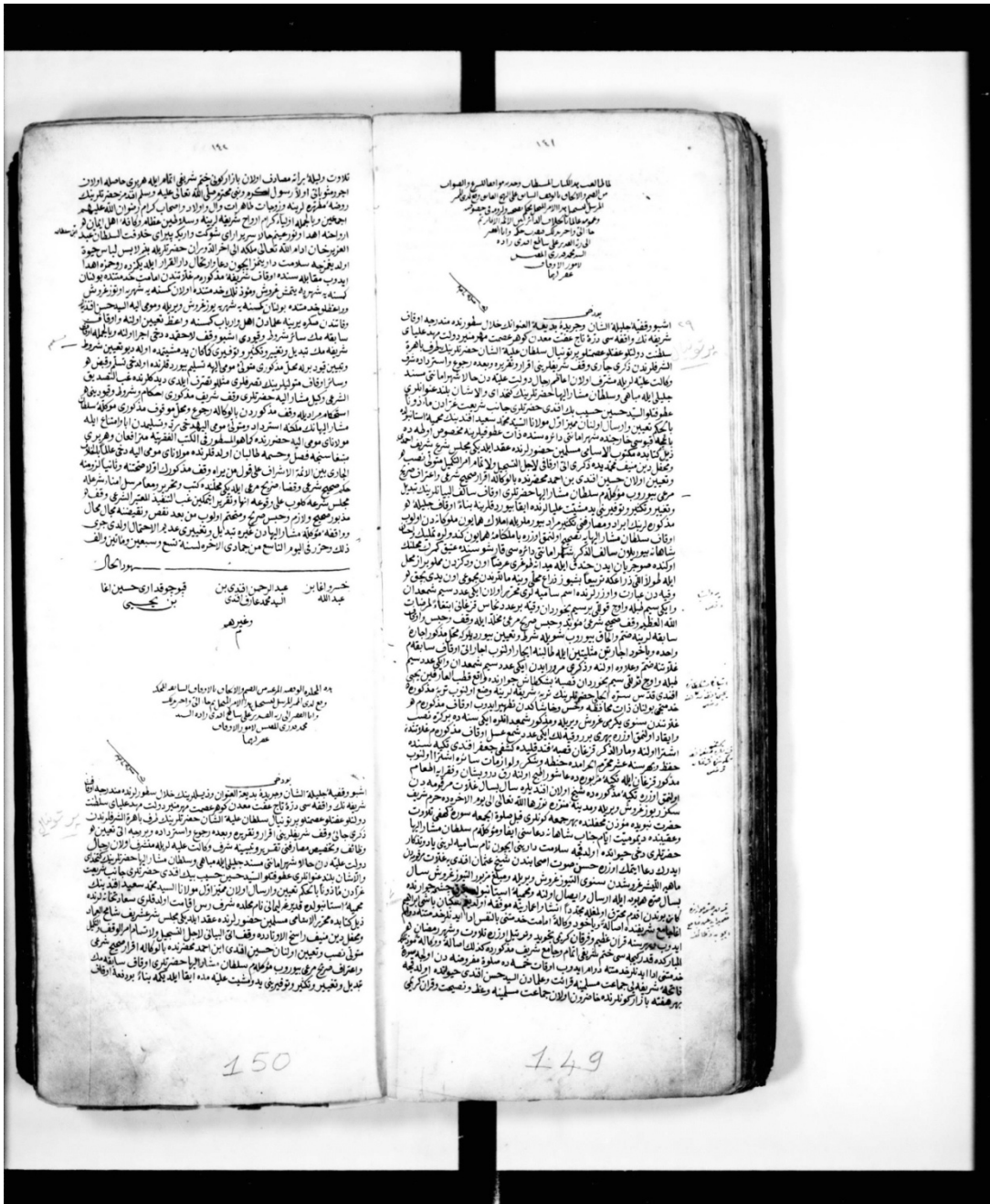
Pertevniyal Valide Sultan kendi gelirleri ile hayata geçirdiği vakıflarında toplumda en fazla ihtiyaç olan hizmet alanlarını tespit ederek bilinçli yatırımlarda bulunmuştur. Bu vakıflarda öncelik sosyal hizmet alanlarına verilerek halkın buralardan ücretsiz yararlanması sağlanmıştır. Servetini ihtiyaç sahiplerine dağıtmayı kendisine amaç edinen, cömert ve şefkatli bir kadın olan Pertevniyal Valide Sultan'ın vakıf eserleri Türk iktisadi, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yer edinmiştir.

Sonuç olarak bu tezde tüm kaynaklar üzerinden yapılan çalışmalar ile Pertevniyal Valide Sultan'ın devletin ve toplumun menfaatlerine olmuş, günümüze kadar gelen birçok vakıf eseri ayrıntıları ile anlatılmışlardır. Hayatını insanlara daha fazla faydalı olabilmek düşüncesi ile geçirmiş olan hayırsever Valide Sultan bu vakıfları sayesinde ülkenin sosyo ekonomik durumuna önemli katkılar sağlamıştır. Ülkenin zor zamanlarında sosyal yaraların sarılması ve ekonomik problemlere çözümler üretmiştir.

EKLER

EK 1: Pertevniyal Valide Sultan Vakfına Ait 9 Cemâziyel-âhir H.1279 Tarihli Vakfiye

Ek 3: Pertevniyal Valide Sultân Vakfına Ait 3 Recebe H.1279 tarihli Vakfiye

BİBLİYOGRAFYA

A- ARŞİV BELGELERİ

1. VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ

- Vakfiye Defteri No: 747, s.170, sıra 143.
Vakfiye Defteri No: 747, s.185, sıra 154.
Vakfiye Defteri No: 747, s.198, sıra 170.
Vakfiye Defteri No: 747, s.210, sıra 177.
Vakfiye Defteri No: 634, s.137, sıra 28.
Vakfiye Defteri No: 634, s.141, sıra 29.
Vakfiye Defteri No: 634, s.142, sıra 30.
Vakfiye Defteri No: 634, s.145, sıra 31.
Vakfiye Defteri No: 634, s.147, sıra 32.
Vakfiye Defteri No: 634, s.150, sıra 33.
Vakfiye Defteri No: 634, s.152, sıra 34.
Vakfiye Defteri No: 634, s.156, sıra 35/1.
Vakfiye Defteri No: 634, s.160, sıra 35/2.
Vakfiye Defteri No: 634, s.160, sıra 36.
Vakfiye Defteri No: 634, s.161, sıra 37.
Vakfiye Defteri No: 634, s.173, sıra 39.

2. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) No: 2244, s.73
Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT.) No: 792, s.73

B - KİTAPLAR VE MAKALELER

- Ağar, Emin Hüseyin. “Eski vakıflarda Şahsiyet ve Mazbut Vakıflar”. **Ankara Barosu Dergisi**. Ankara, 1950, ss. 16-21
- Akdağ, Mustafa. **Türkiye’nin İktisadi Ve İctimai Tarihi**. İstanbul, 1995
- Akgündüz, Ahmed. **İslam Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**. 2.b. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakıf Yayını, 1996
- Alpgüvenç, Can. **Hayırda Yarışan Hanım Sultanlar**. İstanbul: Kaynak Kültür Yayınları, 2010
- Arıkan, Zeki. “Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler”. **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**. S.XVI. İstanbul, 1996, ss.8-10
- Armağan, Mustafa. “Osmanlı, Bir Vakıf Medeniyeti”. **Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi**. S. 15. İstanbul, 2006, ss.169-171
- Artan, Tülay. “Sultaneferdi Sarayları”. **İstanbul: Üç Aylık Dergi**. Sayı. III. İstanbul, 1992, ss.110-118
- Aslanoğlu, İnci. “Pertevniyal Lisesi (Valide Mektebi)”. **Mimarlık Dergisi**. S. 212 -213. İstanbul, 1985, ss.34-35
- Ataseven, Gülsen. Erdoğan, Ayşegül. **Vakıf ve Kadın Tebliğler**. İstanbul: Hanımlar Eğitim Ve Kültür Vakfı, 1999
- Ateş, İbrahim. “Hayri Ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”. **Vakıflar Dergisi**. S. XV. Ankara, 1982, ss.55-83
- , “Vakfiyelerde Dua ve Beddualar”. **Vakıflar Dergisi**. S.XVII. Ankara, 1983, ss. 5-54
- , “Eğitim Hizmetleri Açısından Vakıflar”. **Vakıflar Dergisi**. S. XIV. Ankara, 1982, ss. 29-79
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. “Gazi Süleyman Paşa Vakfiyesi Ve Tahrir Defterleri”. **Vakıflar Dergisi**. İstanbul, 1968, ss. 19-29
- Ayverdi, Samiha. **Edebi ve Manevi Dünyası İçinde Fatih**. İstanbul, 1974
- Baltacı, Cahid. **XV. - XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**. İstanbul, 1976
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak vakıflarının İdari- Mali Muhtariyeti Meselesi”. **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**. C.I. Ankara, 1944, ss.15-21

-----, “İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi” .**İktisat Fakültesi Mecmuası**. C.XXIII. S.1-2. İstanbul, 1963, ss.273, 228-279

-----, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak vakıflarının İdari- Mali Muhtariyeti Meselesi”. **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**. C.I. Ankara, 1944, ss.15-21

Barkan, Ömer Lütfi. Ayverdi, Ekrem Hakkı. **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953/1546 tarihli**. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti - İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1970

Bayraktar, Nimet. “İstanbul’da Kadınlar Tarafından Kurulmuş Kütüphaneler”. **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**. C. XII. S. 3-4. Ankara, 1963, ss.85-95

Berki, Ali Himmet. **Vakıflar**. İstanbul: Cihan Kitapevi, 1940

-----, “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı” . **Vakıflar Dergisi**. S.V, Ankara, 1962, ss.127-130

-----, “Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi”.**Vakıflar Dergisi**. S. VII. Ankara, 1968, ss.13-18

-----, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 1966

Berki, Şakir. “Vakfın Lüzumu Faydaları ve Vakıfları Teşvik”. **Vakıflar Dergisi**. S. V. Ankara 1962, ss. 19-21

-----, “Vakfın Mahiyeti” **Vakıflar Dergisi**. S. VIII, Ankara, 1970, ss.1-9

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Hukuk-ı İslamiye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu**. C. (IV, 1969; V,1985). İstanbul: Bilmen Yayınları, 1969

Binark, İsmet. “Osmanlı Türkleri’nde Vakıf Müessesesi Ve Yabancı Gözüyle Türklerde Vakıf”. **Türk Kültür Dergisi**. S.79. Ankara, 1969, ss.461-467

Caferoğlu, Ahmet. “Türk Teamül Hukukuna Göre İçtimai Muavenet Müessesesi”. **Vakıflar Dergisi**. S.2. Ankara, 1942, ss. 185-196

Cin, Halil. “Osmanlı Devletinde Vakıf Hukuku”. **Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslar arası Vakıf Sempozyumu Kitabı**. Ankara, 2004

Coşkun, Ahmet. **Şah-ı Cihan Fatih Sultan Mehmet**. İstanbul: Babiâli Kültür Yayınları, 2008

- Cunbur, Müjgan. **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Vakıflar “Fakir Kadınlar İçin Yapılan Vakıflar”**.Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Kültür Yayınları, Ankara, 12-18 Aralık 1993, ss.42-48
- . “I. Abdülhamid Vakfiyesi Ve Hamidiye Kütüphanesi”. **Ankara Üniv. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**. S.XXII. Ankara, 1964, ss. 17-69
- Çataltepe, Sipahi. **İslam Türk Medeniyetinde Vakıflar**. İstanbul: Türk Milli Kültür Vakfı Yayınları, 1991
- Çetin, Osman. **Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı**. İstanbul, 1981
- Çizakça, Murat. **Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993
- Döndüren, Hamdi. **İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri**. İstanbul: Erkam Yayınları, 1998
- Efendi, Şükrullah. **Behcetü’t Tevarih**. Çevirmen. Hasan Almaz. 1.b. İstanbul, 2010
- Eliaçık, Muhittin. “Bayerische Staatsbibliothek’te Pertevniyal Valide Sultan Vakfına Ait Arşiv Belgeleri”. **Vakıflar Dergisi**. S.33. Ankara, 2010, ss.67-69
- Güler, Mustafa. **Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI.- XVII. Yüzyıllar)**. İstanbul, 2002
- Günay, Fahreddin Kerim. “Ruh Hekimliği Sahasında Türklerin ve Vakıf Müessesesinin Hizmetleri”. **Vakıflar Dergisi**. S.2. 1942, ss. 263-265
- Güran, Tevfik. **Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları (50. Yılında Tanzimat)**. Ankara, 1992
- Gürrat, Baha. “Pertevniyal Valide Sultan'ın Hatıratı”. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**. S. II, İstanbul,1967, ss.57-59
- Hatemi, Hüseyin. **Vakıflar**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1969
- . **Medeni hukuk Tüzel Kişileri**. C.I. İstanbul,1979, ss.747
- İpşirli, Mehmet. “II.Mahmud Döneminde Vakıflann İdaresi”. **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayını,1990, ss.49-57
- Kara, Mustafa. **Tekkeler Ve Zaviyeler**. İstanbul, 1997
- Kazıcı, Ziya. **İslami Ve Sosyal Açidan Vakıflar**. İstanbul: Marifet Yayınları, 1985

- , **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003
- Kazıcı, Ziya. Şeker, Mehmet. **İslam ve Türk Medeniyeti Tarihi**. 2.b. İstanbul, 1982
- Keleş, Hamza. “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma- Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği”. **Gazi Üniv. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**. C.21. S.1. Ankara, 2001, ss.189-207
- Konyalı, İbrahim Hakkı. **Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi**. Konya, 1964
- Kozak, İ. Erol. **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf (Tarihte Gördüğü ve Günümüzde Görebileceği İşlevler Açısından Bir Tahlil Denemesi)**. İstanbul: Akabe Yayınları, 1985
- Köprülü, Bülent. “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev’iyetleri ve İcareteynli Vakıflar”. **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**. C.XVII. S.3-4. İstanbul, 1951, ss.685-717
- Köprülü, M. Fuad. “Vakıf Müessesesi Ve Vesikalarla Tarihi Ehemmiyeti”. **Vakıflar Dergisi**. C.I. Ankara, 1938, ss.1-6
- , “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti Ve Tarihi Tekamülü”. **Vakıflar Dergisi**. S.II. Ankara, 1942, ss. 1-36
- Kunter, Halim Baki. “Türk Vakıf Ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı 1. Ankara, 1938, ss.103-130
- , **Türk vakıfları ve vakfiyeleri**. İstanbul, 1939
- Maden, Fahri. “Edirnekapi’da Bir Bektaşî Ocağı: Emin Baba Tekkesi ve Haziresi”. **Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu II. 27-29 Mayıs 2014**, İstanbul, ss.471-499
- Maslak, Ferdâ. “Adile Sultan’ın Üsküdar’da Yaşadığı Mekânları, Vakıfları ve Bugünkü Durumları”, **Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler**, C.2, Ocak 2004, İstanbul, ss.123-139
- Onar, Sıddık Sami. **İdare Hukuku Umumi Esasları**. 3.b. C.II. İstanbul, 1952
- Osmanoğlu, Ayşe. **Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım**. Ankara, 1986
- Önal, Mehmet Ali. **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**. Isparta, 1997
- Öztürk, Nazif. **Menşei Ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**. 1. Baskı. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983
- , **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995

- , “**Hayri Ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar**”. 1. Vakıf Haftası. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. (5-11 Aralık), 1983, s.42-48
- , “ Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıfları”. **Cumhuriyetin 80. Yılında Vakıf Sempozyumu (15-17 Aralık 2003)**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004, ss.35-48
- Sarı, Nil. “Pertevniyal Valide Sultan’ın Medine-i Münevvere’de Yaptırdığı Hastahane”. **I.Türk Tıp Kongresi**. Ankara, 1992
- Singer, Amy. **Osmanlı’da Hayırseverlik Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti**. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004
- Sümer, Faruk. “**XIV. Yüzyılda Türkiye**”Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı. İstanbul, 1977
- Tabakoğlu, Ahmet. **Türkiye İktisat Tarihi**. 9. Baskı.İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009
- Turan, Osman. **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**. Ankara, 1988
- Turan, Osman. **Selçuklular ve İslamiyet**. İstanbul, 1971
- Türkoğlu, İrfan. “Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerinde ki Etkileri”. **Süleyman Demirel Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi**. S.2. C.18. Isparta, 2003, ss.187-196
- Uluçay, Çağatay. **Padişahların Kadınları Ve Kızları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**. Ankara, 1965
- Ülken, H. Ziya. “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”. **Vakıflar Dergisi**. C.IX. Ankara, 1971, ss.13-37
- Ünver, A. Süheyl. “Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında Vakıf Hastanelerinin Bir kısmına Dair”. **Vakıflar Dergisi**. S.1. Ankara, 1938, ss. 17-24
- Yavaş, Doğan. “Aksaray Valide Külliyesi İnşaat Defterleri”. **Uludağ Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**. S.13, Bursa, 2007, ss.437-449
- Yazgan, Turan. **Gelir Dağılımı Açısından Sosyal Güvenlik**. İstanbul: İktisat Fakültesi Yayını,1975
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”. **Vakıflar Dergisi**. S.XIV. Ankara, 1982, ss.1-27
- , “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”. **Yeni Türkiye Dergisi**. Osmanlı Özel Sayısı II. Ekonomi ve Toplum. Sayı 32. Ankara,2000,ss.534-590

----- XVIII. y.y.da Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih
İncelemesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003

Yeniay, İ. Hakkı. **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**. İstanbul, 1964

Yüksel, Hasan. **Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1638)**. 1. Baskı. Sivas, 1998

Zaim, Sabahaddin. **“Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri”**. V. Vakıf Haftası. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, 1987, ss.209-212

C- Ansiklopediler Sözlükler Ve Tezler

Akyıldız, Ali. “Pertevniyal Valide Sultan”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.34. İstanbul, 2007, ss. 239-240

Akyıldız, Ali. “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.28. İstanbul, 2007, ss. 250-251

Aydüz, Salim. “Muvakkithane”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.31, İstanbul, 2006, ss.413-415

Batur, Afife. “ Valide Camii”. **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C.VII. İstanbul, 1994, ss.360 – 362

Develioğlu, Ferit. **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**. 11.b. Ankara: Aydın Kitapevi,1993

Erünsal, İsmail E. “Pertevniyal Valide Sultan Kütüphanesi”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.34. İstanbul, 2007, ss.243

Eyice, Semavi.“Ayvansaray”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C,4,İstanbul, 1991, ss.289-294

Hatemi, Hüseyin. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Vakıf”. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Ansiklopedisi**. C.VI. İstanbul, ss.1658-1678

İyianlar, Arzu. Valide Sultanların İmar Faaliyetleri. İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. **Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul, 1992

Koçu, R.Ekrem. “Abdülvedüd (Şeyh)”. **İstanbul Ansiklopedisi**. C.I. İstanbul, 1958, ss. 143-144

Koyunoğlu, Hüsnü H. Sosyal Politika Açısından Vakıflar XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği. İstanbul Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü. **Doktora Tezi**. İstanbul, 1992

Kütükoğlu, Mübahat S. “İlmühaber”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.22. İstanbul, 2000, ss.151-152

Öztürk, Nazif. “Mütevelli”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.32. İstanbul, 2006, ss. 217-220

Pakalın, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**. C.III. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1946

Parmaksızoğlu, İsmet. “Pertevniyal Valide Sultan”. **Türk Ansiklopedisi**. C.26. Ankara, 1977

Yavaş, Doğan. “Pertevniyal Valide Sultan Külliyesi”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.34. İstanbul, 2007, ss. 241-242

Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”. **İslam Ansiklopedisi**. C.XIII. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, ss.153-172